

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
ΧΡΟΝΙΚΟΓΡΑΦΟΙ, ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΚΥΚΚΟΥ
(15ος αι. - 1878)

Τα τελευταία χρόνια, η έκδοση εγγράφων και κωδίκων, που διασώθηκαν στο Αρχείο της Μονής Κύκκου και σε άλλα εκκλησιαστικά Αρχεία, εμπλούτισαν κατά πολύ τις γνώσεις μας γύρω από την ιστορική διαδρομή της Μονής, ιδίως κατά τα βυζαντινά χρόνια και τις περιόδους της Λατινοκρατίας (1191-1571) και Τουρκοκρατίας (1571-1878), κατά τις οποίες οι σχετικές πηγές είναι σαφώς λιγότερες από τις αντίστοιχες των νεώτερων χρόνων. Αναφέρονται ενδεικτικά ο τόμος με τα τέσσερα χειρόγραφα των ετών 1614, 1661, 1695 και των αρχών του 18ου αιώνα, που αντλούν πληροφορίες από λανθάνον χειρόγραφο του 1421/22 και διασώζουν μαρτυρίες για την ίδρυση της Μονής Κύκκου, στα χρόνια του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού (1081-1118), και οι εκδόσεις από το Αρχείο της Μονής των επτά και των δύο τόμων με οθωμανικά (1572-1912) και ελληνικά δικαιοπρακτικά (1619-1749) έγγραφα, αντιστοίχως, καθώς και των κωδίκων 49 (1813-1841), 51 (1818-1881), 53 (1843-1897), 54 (1813-1819) και 56 (1844-1890)¹.

Επίσης, πολλές και ενδιαφέρουσες εργασίες, που αναφέρονται στην ιστορία της Μονής και την πνευματική, εθνική και πολιτιστική της δράση, περιλαμβάνονται

¹ Κώστα Κωνσταντινίδη, Η διήγησις της θαυματουργής εικόνας της Θεοτόκου Ελεούσας του Κύκκου, Λευκωσία 2002· Ιωάννη Θεοχαρίδη, Οθωμανικά έγγραφα 1572-1839, τόμοι Α΄ - Ε΄, Λευκωσία 1993· Του ιδίου, Οθωμανικά έγγραφα 1840-1912, τόμοι Α΄-Β΄, Λευκωσία 1999· Στυλιανού Περδίκη, Δικαιοπρακτικά έγγραφα Ιεράς Μονής Κύκκου 1619-1839, τόμος Α΄ 1619-1699 και τόμος Β΄ 1700-1749, Λευκωσία 2000· Μιχάλη Μιχαήλ, Ο κώδικας 54 της Ιεράς Μονής Κύκκου και οι οικονομικές δραστηριότητές της, Λευκωσία 2001· Του ιδίου, Η Ιερά Μονή Κύκκου στο οθωμανικό οικονομικό πλαίσιο με βάση τον κώδικα 56 (1844-1890), Λευκωσία 2003· Του ιδίου, Το τσιφλίκι της Οθωμανικής περιόδου. Μοναστηριακά τσιφλίκια στους Κώδικες 49 (1813-1841) και 51 (1818-1881) της Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2005· Ιωάννη Θεοχαρίδη, Ο Κώδικας 53 της Ιεράς Μονής Κύκκου. Οι πολύπλευρες δραστηριότητες της Μονής Κύκκου κατά την περίοδο 1843-1897, Λευκωσία 2004.

στους εννέα τόμους της Επετηρίδας του Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, που έχουν εκδοθεί μέχρι σήμερα. Ωστόσο, παρά τις σημαντικές αυτές εργασίες, παραμένουν ακόμη πολλές πηγές ανεκμετάλλευτες, που η αξιοποίησή τους αναμένεται να συμβάλει κατά πολύ στη διεύρυνση των γνώσεών μας γύρω από τις πολύπλευρες δραστηριότητες της Μονής κατά τη Λατινοκρατία και την Τουρκοκρατία. Μία από τις πηγές αυτές σχετίζεται με τα κείμενα χρονικογράφων και ιστορικών της εποχής, όπως ο Λεόντιος Μαχαιράς (15ος αι.) και ο Ιταλός μεταφραστής του έργου του, Διομήδης Στραμπάλντι (16ος αι.), καθώς και οι Λογίζος Σκευοφύλακας (αρχές 17ου αι.), Νεόφυτος Ροδινός (1659), Πατριάρχης Ιεροσολύμων Χρύσανθος Νοταράς (περίπου 1730), Αρχιμανδρίτης Κυπριανός (1788), Αρχιεπίσκοπος Σινά Κωνστάντιος (αρχές 19ου αι.), Δημήτριος Μαργαρίτης (1849) και Αθανάσιος Σακελλάριος (1855). Εξίσου σημαντική πηγή πληροφοριών είναι οι εντυπώσεις ξένων περιηγητών από τη Μονή, όπως των Πωλ Ρικώ (1678), Κορνέλιους Βαν Μπρουν (1683), Βασίλειου Μπάρσκυ (1727 και 1735), Ρίτσαρντ Πόκοκ (1738), Αλεξάντερ Ντράμμοντ (1750), Τζοβάννι Μαρίτι (1760), Τζων Σίπθορντ (1787), Ιερομόναχου Μελετίου (1793), Γουίλλιαμ Τέρνερ (1815), Λορέντζο Γουώρρινερ Πίς (1838), Εντμόντ Ντουτουά (1865) και Λουδοβίκου Σαλβατόρ (1873). Οι παρατηρήσεις ορισμένων από αυτούς αξιοποιήθηκαν κατά τη συγγραφή της ιστορίας της Μονής, που έγινε από τον Ηγούμενο (1948-1979) Χρυσόστομο το 1969, ενώ τα σχόλια και οι αναφορές για τις διαδρομές που ακολούθησαν κατά την επίσκεψή τους αποτέλεσαν τη βασική πηγή για τη συγγραφή σχετικής μελέτης, το 2008². Ωστόσο, απουσιάζει η συγκέντρωση και μελέτη των εντυπώσεων και σχολίων του συνόλου των προαναφερθέντων χρονικογράφων, ιστορικών και περιηγητών για τη Μονή Κύκκου, κάτι το οποίο θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια, παραθέτοντας στο τέλος και τα διάφορα σχετικά κείμενα.

Η αρχαιότερη από τις μαρτυρίες αυτές προέρχεται από τα τρία χειρόγραφα, που διασώζουν το Χρονικό του Κύπριου λόγιου του 15ου αιώνα Λεόντιου Μαχαιρά. Αυτά είναι γνωστά ως τα χειρόγραφα της Βενετίας (16ος αι.), της Οξφόρδης (1555) και της Ραβέννας (αρχές 17ου αι.), τα οποία είναι μεταγενέστερα αντίγραφα

² Ηγούμενου Κύκκου Χρυσόστομου, Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή του Κύκκου, Κύπρος 1969, σ. 12-14· Θεοχάρη Σταυρίδη, «Διαδρομές προσκυνητών και περιηγητών προς τη Μονή Κύκκου τον 18ο και 19ο αιώνα», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 8(2008)171-192.

του μη σωζόμενου πρωτοτύπου. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα κυπριακά μεσαιωνικά κείμενα, που είναι γραμμένο στη δημοτική γλώσσα της εποχής, εμπλουτισμένη με πλήθος λέξεων του κυπριακού ιδιώματος, γεγονός που του προσδίδει ξεχωριστή αξία. Μέχρι πρόσφατα ευρέως γνωστή για τη Μονή Κύκκου ήταν η αναφορά του Μαχαιρά, που διασώζει το χειρόγραφο της Βενετίας. Σύμφωνα με αυτήν, όταν εστάλη στην Κύπρο ως δούκας ο Μανουήλ Βουτομίτης συνάντησε στα βουνά της Μαραθάσας ένα πτωχό γέροντα μοναχό, ονόματι Ησαΐα, τον οποίο κτύπησε («έδωκέν του λακτίαν»). Σε μεταγενέστερο χρόνο, όμως, ασθένησε από ένα είδος παράλυσης, εξαιτίας της ασέβειας που επέδειξε προς τον μοναχό, γι' αυτό και επέστρεψε στην περιοχή για να ζητήσει τη συγχώρεσή του. Στο μεταξύ εμφανίστηκε στον Ησαΐα η Θεοτόκος και του υπέδειξε να ζητήσει από τον Βουτομίτη να μεριμνήσει να μεταφερθεί στην Κύπρο από το βασιλικό παλάτι της Κωνσταντινούπολης το εικόνισμά της. Έτσι και έγινε και ο αυτοκράτορας έστειλε στον μοναχό πολλά χρήματα και άλλες διευκολύνσεις και ανήγειρε τη Μονή Κύκκου³.

Η έκδοση πριν από μερικά χρόνια και των χειρογράφων της Οξφόρδης και της Ραβέννας έδειξε ότι σε αυτά διασώζεται εκτενέστερο το σχετικό κείμενο. Σε αμφότερα, σημειώνεται ότι ο «Μανουήλ Βουτομίτης» είχε μεταβεί στα όρη της Μαραθάσας για κυνήγι και περιγράφεται το περιστατικό της συνάντησής του με τον μοναχό Ησαΐα, της «λακτίας» που του έδωσε, της ασθένειας και μεταμέλειάς του, και της μετάβασής του ξανά στο ασκητήριο του μοναχού για να ζητήσει τη συγχώρεσή του. Αναφέρεται ακόμη, ότι στον Ησαΐα εμφανίστηκε σε όραμα η Παναγία η Τρικουκκιώτισσα, η οποία τον παρότρυνε να ζητήσει από τον Βουτομίτη την εικόνα της Θεοτόκου, που ο αυτοκράτορας είχε στο παλάτι του, στην

³ Για το σχετικό απόσπασμα στη Μονή Κύκκου του χειρογράφου της Βενετίας βλ. Κωνσταντίνου Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Β', Βενετία 1873, σ. 72· R.M. Dawkins, Leontios Makhairas: Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle", v. I, Oxford 1932, σ. 36-37· Άντρου Παυλίδη, Λεοντίου Μαχαιρά: Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου η ποία λέγεται Κρόνακα τουτέστιν Χρονικόν, Λευκωσία 1995², σ. 32 (η πρώτη έκδοση το 1982). Για τον Μαχαιρά και το Χρονικό του βλ. Gilles Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον, Ενετοκρατία, Λευκωσία 1996, σ. 1066-1084.

Κωνσταντινούπολη. Τελικά, ο Βουτομίτης μετέβη στη βασιλεύουσα, όπου βρήκε τη θυγατέρα του αυτοκράτορα να πάσχει από την ίδια ασθένεια, που τον είχε προσβάλει, όταν κτύπησε τον μοναχό. Εξιστόρησε τότε τα σχετικά στον αυτοκράτορα, που έστειλε ορισμό για να μεταβεί ο Ησαΐας στην Κωνσταντινούπολη, όπως και πράγματι έγινε. Στη συνέχεια, η θυγατέρα θεραπεύτηκε και ο μοναχός αναφέρθηκε στο θέλημα της Θεοτόκου και ζήτησε να σταλεί η Αγία Εικόνα στην Κύπρο, όπου ανηγέρθη με βασιλικά χρήματα η Μονή Κύκκου, η οποία στελεχώθηκε με μοναστική αδελφότητα. Σε αμφότερα τα χειρόγραφα, αναφέρεται ακόμη, ότι η εικόνα ανήκε στον χρωστήρα του Ευαγγελιστή Λουκά και πως είχε βροχοποιούς ιδιότητες⁴.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι η σαφής αναφορά στην ύπαρξη στην Κύπρο της εικόνας της Παναγίας της Τρικουκκιώτισσας, πριν από αυτήν της Κυκκώτισσας, που γίνεται στα δύο χειρόγραφα της Οξφόρδης και της Ραβέννας, αποτελεί, προφανώς, απήχηση τοπικής παράδοσης, που υποστηρίζει ότι η Μονή της Τρικουκκιάς στον Πρόδρομο είναι παλαιότερη από αυτήν του Κύκκου⁵.

Την εκτενή αυτή περιγραφή του ιστορικού της ίδρυσης της Μονής Κύκκου διασώζει επίσης η ιταλική μετάφραση του Μαχαιρά, που ακολουθεί με αρκετή ακρίβεια το χειρόγραφο της Οξφόρδης και πραγματοποιήθηκε τον 16ο αιώνα από τον Διομήδη Στραμπάλντι (Diomede Strambaldi). Ο τελευταίος ανήκε σε άγνωστη οικογένεια της αριστοκρατίας του νησιού και διετέλεσε υποκόμης της Λευκωσίας,

⁴ Για τα σχετικά αποσπάσματα των τριών χειρογράφων βλ. Μιχάλη Πιερή - Άγγελ Νικολάου Κονναρή, Λεοντίου Μαχαιρά: Χρονικό της Κύπρου, Λευκωσία 2003, σ. 86-87, από όπου και αναδημοσιεύονται στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, μετεγγραμμένα με βάση τη διόρθωση της στίξης και της ορθογραφίας του κειμένου, που έγινε από τον Ντώκινς στην προαναφερθείσα έκδοση του χειρογράφου της Βενετίας. Βλ. Τα Κείμενα 1. Η βοήθεια του κ. Μενέλαου Χριστοδούλου στο ζήτημα αυτό υπήρξε σημαντική και τον ευχαριστώ θερμά. Για τη βιβλιογραφία γύρω από τον Μαχαιρά και την περιγραφή των τριών χειρογράφων βλ. Μιχάλη Πιερή - Άγγελ Νικολάου Κονναρή, Λεοντίου Μαχαιρά, ό.π., σ. 13-18 και 27-39, αντιστοίχως.

⁵ Για τη Μονή της Παναγίας της Τρικουκκιάς βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, Χωριά και Μοναστήρια της Νότιας Μαραθάσας, Λευκωσία 1995, σ. 183-186· Γερόντισσας Χριστονύμφης, Η ιστορική Μονή Παναγίας Ελεούσας της Τρικουκκιώτισσας, Λευκωσία 2003, όπου και βιβλιογραφία.

από τον Ιούλιο του 1555 έως το καλοκαίρι του 1556. Ο Στραμπάλντι τονίζει, ως κατακλείδα στο κείμενό του για τη Μονή Κύκκου, ότι η Αγία Εικόνα αγιογραφήθηκε από τον Ευαγγελιστή Λουκά και πως είχε βροχοποιούς ιδιότητες⁶. Είναι άλλωστε ενδεικτικό της ευρέως διαδεδομένης αντίληψης, πως η λιτάνευσή της σε καιρό ανομβρίας επέφερε άμεσα αποτελέσματα, το γεγονός ότι σε ενετικό έγγραφο της ίδιας εποχής, που χρονολογείται στο έτος 1544, αυτή αναφέρεται ως «Αγία Μαρία της Βροχής»⁷.

Εκτενέστερες είναι οι αναφορές, που διασώζουν για την ίδρυσή της τα τέσσερα χειρόγραφα με το σχετικό ιστορικό, το περιεχόμενο των οποίων, όπως έχει αναφερθεί, ανάγεται στο έτος 1421/22. Δυστυχώς δεν σώζονται άλλα προγενέστερά τους, όπως ούτε και τα αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα, που καταστράφηκαν από τις κατά καιρούς πυρκαγιές, οι οποίες κατέκαυσαν τη Μονή. Σε αυτά παρατίθενται κάποιες επιπρόσθετες πληροφορίες, όπως για τη συνάντηση του Βουτομίτη με τον μοναχό Ησαΐα, για τη θεραπεία του πρώτου και της θυγατέρας του αυτοκράτορα και για τη μεταφορά της Αγίας Εικόνας, που ήταν έργο του Ευαγγελιστή Λουκά, στην Κύπρο. Ας σημειωθεί, ότι στα χειρόγραφα αναφέρεται ότι ο αυτοκράτορας δεν ήθελε να αποχωριστεί το εικόνισμα, γι' αυτό και έδωσε εντολή να αγιογραφηθεί ένα παρόμοιο, το οποίο είχε σκοπό να στείλει στο νησί. Προσβλήθηκε, όμως, από την ίδια ασθένεια, όπως ο Βουτομίτης και η θυγατέρα του, οπότε συνειδητοποίησε ότι ήταν θέλημα Κυρίου να μεταφερθεί η εικόνα στο νησί και να ανεγερθεί Μονή αφιερωμένη στη Θεοτόκο για τη διαφύλαξή της⁸. Είναι αξιοσημείωτο, ότι έντυπη χρήση των σχετικών διηγήσεων για την

⁶ Rene de Mas Latrie, *Chroniques d' Amadi et de Strambaldi*, v. II, Paris 1893, σ. 16, από όπου αναδημοσιεύεται στην παρούσα εργασία, τόσο στην ιταλική γλώσσα του πρωτοτύπου, όσο και σε μετάφραση στην ελληνική, που έγινε από τον κ. Θεοχάρη Σταυρίδη, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά. Βλ. Τα Κείμενα 2. Για τον Στραμπάλντι και τη μετάφραση του Χρονικού του Μαχαιρά στα ιταλικά βλ. Gilles Grivaud, «Ο πνευματικός βίος», ό.π., σ. 1146-1147.

⁷ Ζιλ Γκριβώ, «Η Ιερά Μονή Κύκκου και τα εισοδήματά της στα 1553», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 1(1990)67.

⁸ Κώστα Κωνσταντινίδη, *Η Διήγησις της Θαυματουργής Εικόνας της Θεοτόκου Ελεούσας του Κύκκου*, Λευκωσία 2002, όπου εκδίδονται και σχολιάζονται τα χειρόγραφα αυτά. Ειδικότερα για τις αναφορές τους στη συνάντηση Ησαΐα -

ίδρυση της Μονής έγινε για πρώτη φορά από τον Εφραίμ τον Αθηναίο, που εξέδωσε την ιστορία της, το 1751⁹.

Επόμενη χρονολογικά αναφορά στη Μονή Κύκκου λόγιου συγγραφέα των χρόνων της Τουρκοκρατίας γίνεται από τον Σκευοφύλακα Λογίζο από τα Λεύκαρα, ο οποίος, στις αρχές του 17ου αιώνα («περί το 1620», όπως αναφέρεται), μετέφρασε από την ιταλική στο κυπριακό ιδίωμα της εποχής, με πολλές λόγιες λέξεις, καθώς και αρκετές γαλλικές και ιταλικές, το έργο του Δομινικανού μοναχού Στέφανου Λουζινιάν για την Κύπρο, που είχε εκδοθεί στη Μπολόνια, το 1573. Ο Λογίζος σημειώνει στο χειρόγραφο του, αντίγραφο του οποίου διασώθηκε σε Κώδικα του Μετοχίου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κωνσταντινούπολη, ότι από τις εικόνες της Παναγίας που βρίσκονταν στο νησί ξεχώριζε αυτή, η οποία αγιογραφήθηκε από τον Ευαγγελιστή Λουκά και φυλασσόταν στη Μονή Κύκκου. Σύμφωνα με όσα αναφέρει, οι κάτοικοι του νησιού ευλαβούνταν την Αγία Εικόνα και όποτε ήταν ανομβρία πραγματοποιούσαν λιτανεία και παρακλήσεις για να ανοίξουν «οι καταρράκτες του ουρανού». Και επειδή, όπως σημειώνει, το νησί υπέφερε συχνά από περιόδους ξηρασίας, γι' αυτό λιτάνευαν την εικόνα κάθε χρόνο και την περιέφεραν σχεδόν σε όλες τις πόλεις και τα χωριά¹⁰.

Βουτομίτη και στην ίδρυση της Μονής βλ. Ό.π., σ. 101-110, 185-194, 209-218, 232-237, όπου, όμως, αναφέρεται ως αυτοκράτορας του Βυζαντίου, την περίοδο των θαυμαστών γεγονότων και της μεταφοράς της Αγίας Εικόνας στην Κύπρο, ο Ισαάκιος και όχι ο Αλέξιος Κομνηνός.

⁹ Εφραίμ Αθηναίου, Η περιγραφή της Σεβασμίας και Βασιλικής Μονής του Κύκκου, ήτοι Διήγησις περί της εν Κύπρω αποκομίσεως της θαυματουργού αγίας Εικόνας της Υπεραγίας Θεοτόκου της λεγομένης Κυκκιοτίσσης, Ενετία 1751, σ. 25-34, όπου ο συγγραφέας, με βάση τις σχετικές χρονολογίες που αναφέρονται στα χειρόγραφα, καθώς και άλλες έμμεσες πληροφορίες, διορθώνει το όνομα του αυτοκράτορα από Ισαάκιο σε Αλέξιο Κομνηνό.

¹⁰ Στυλιανού Περδίκη, Λογίζου Σκευοφύλακος Κρόνικα ήγουν χρονογραφία του νησιού της Κύπρου, Λευκωσία 2004, σ. 56-57, από όπου το σχετικό κείμενο αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 3. Το κείμενο του Λογίζου Σκευοφύλακα πρωτοπαρουσίασε η Πηνελόπη Στάθη, «Η Ελληνική μετάφραση της Χωρογραφίας του Στέφανου Λουζινιάν και τα σχετικά σημειώματα του Χρύσανθου Νοταρά», Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου, τ. Γ',

Είναι αξιοσημείωτο, ότι στο έργο του Στέφανου Λουζινιάν αντί της Παναγίας του Κύκκου αναφέρεται η Παναγία η Τρικουκκιώτισσα, που την περίοδο της Ενετοκρατίας είχε ευρεία φήμη ανάμεσα στους κατοίκους¹¹. Ωστόσο, ο Λογίζος διαφοροποίησε τη σχετική αναφορά, επειδή πιθανότατα, κατά την Τουρκοκρατία, η τιμή προς την Παναγία την Τρικουκκιώτισσα σταδιακά μειώθηκε με την παράλληλη αύξηση της αντίστοιχης προς την Παναγία του Κύκκου¹².

Ένα περίπου αιώνα αργότερα, το κείμενο του Λογίζου Σκευοφύλακα αντιγράφηκε με μέριμνα του Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1718-1734) Σιλβέστρου και εστάλη στον λόγιο Πατριάρχη Ιεροσολύμων (1707-1731) Χρύσανθο Νοταρά, ο οποίος περιέλαβε σε αυτό και κάποια ιδιόχειρα σημειώματά του, που χρονολογούνται γύρω στο 1730. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ένα σύντομο για τη Μονή Κύκκου, για την οποία αναφέρει ότι ετιμάτο στο όνομα της Παναγίας και σε αυτή βρισκόταν η θαυματουργός εικόνα της Θεοτόκου, που ήταν έργο του Ευαγγελιστή Λουκά. Σημειώνει ακόμη, ότι επρόκειτο για ένα από τα μεγάλα μοναστήρια του νησιού, που βρισκόταν στο βουνό Όλυμπος, το οποίο αποκαλείτο Τρόδος, και ανήκε στη μητροπολιτική περιφέρεια του Επισκόπου Σολέας, αλλά υπαγόταν, λόγω σταυροπηγίου, στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου¹³.

Λευκωσία 1987, σ. 367-382 [=Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 2(1986)149-162]. Για τον Σκευοφύλακα Λογίζο βλ. Κώστα Χατζηψάλτη, «Ο Σκευοφύλακας Λευκάρων Λογίζος και το ιστορικογεωγραφικό έργο του Στέφανου Λουζινιάν», Τα Λεύκαρα 18(1987)19-20 και 19(1987)17-18. Για τη χρονολόγηση της μετάφρασης του έργου βλ. Gilles Grivaud, «Ο πνευματικός βίος», ό.π., σ. 1114.

¹¹ Steffano Lusignano, *Chorograffia et breve historia universale dell' isola de Cipro*, Bologna 1573, φ. 28ν. Για τον Στέφανο Λουζινιάν και το έργο του βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογιοσύνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002, σ. 190-194· Gilles Grivaud, «Ο πνευματικός βίος», ό.π., σ. 1189-1204.

¹² Για την περιφορά της εικόνας της Παναγίας του Κύκκου και τη λιτάνευσή της στην Κύπρο για βροχή βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', Λευκωσία 1997, σ. 11-49· Του ιδίου, «Η ανομβρία στην Κύπρο και η εικόνα της Παναγίας του Κύκκου», *Ενατενίσεις* 4(2008)18-21. Ας σημειωθεί, ότι σήμερα το αρχαίο εικόνισμα της Παναγίας της Τρικουκκιώτισσας είναι άγνωστο τι απέγινε.

¹³ Στυλιανού Περδίκη, *Λογίζου Σκευοφύλακος Κρόνικα*, ό.π., σ. 150, από όπου το σχετικό κείμενο αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 7. Για τον

Είναι αξιοσημείωτο, ότι την περίοδο που ο Νοταράς έγραψε το κείμενό του, είχαν ήδη κατοχυρωθεί τα σταυροπηγιακά προνόμια της Μονής Κύκκου με την έκδοση του πρώτου σχετικού σιγιλλίου, το 1672, από τον Οικουμενικό Πατριάρχη (1671-1673) Διονύσιο Δ΄. Σε αυτό γινόταν σαφής αναφορά στις σχέσεις της Μονής Κύκκου με τον εκάστοτε Αρχιεπίσκοπο και οριζόταν, ότι ο τελευταίος έπρεπε να αρκείται στο «κανονικό μνημόσυνό του» και πως δεν είχε δικαίωμα να λαμβάνει ούτε «οβολόν εκ της Μονής»¹⁴.

Στη Μονή του Κύκκου αναφέρεται επιγραμματικά, για πρώτη φορά, από ό,τι έχουμε υπόψη μας, σε τυπωμένο έργο των χρόνων της Τουρκοκρατίας, ο Κύπριος λόγιος Νεόφυτος Ροδινός, σε βιβλίο του που εξεδόθη στη Ρώμη, το 1659. Σύμφωνα με όσα σημειώνει, οι Μονές Κύκκου και Τρικουκκιάς διαφύλασσαν θαυματουργές εικόνες της Θεοτόκου, διά μέσου των οποίων πραγματοποιούνταν πολλά θαύματα στους ευσεβείς Χριστιανούς¹⁵.

Χρυσάνθο Νοταρά βλ. Πηνελόπης Στάθη, Χρυσάνθος Νοταράς. Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Πρόδρομος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1999· Κάλλιστου Μηλιαρά, Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη και τα επ' αυτών δίκαια του Ελληνικού Έθνους, τ. Β΄, Ιεροσόλυμα 1933, σ. 212-266· Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων, Αθήνα 1970², σ. 664-688.

¹⁴ Ως γνωστόν, κατά την Τουρκοκρατία εκδόθηκαν τέσσερα πατριαρχικά σιγίλλια, που επεκύρωναν τα σταυροπηγιακά προνόμια της Μονής Κύκκου: το 1672, το 1760, το 1787 και το 1815. Για το σταυροπήγιο της Μονής και τα τρία σιγίλλια των ετών 1672, 1787 και 1815 βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878, Λευκωσία 2001, σ. 102-111, 269-272, 304-311, 321-324. Για το σιγίλλιο του 1760 βλ. Εφραίμ Αθηναίου, Η περιγραφή (1782), ό.π., σ. 73-79.

¹⁵ Νεόφυτου Ροδινού, Περί Ηρώων, Στρατηγών, Φιλοσόφων, Αγίων και άλλων ονομαστών ανθρώπων, οπού ευγήκασιν από το νησί της Κύπρου, Ρώμη 1659, σ. 143-144, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 4. Το έργο αυτό του Ροδινού αναδημοσιεύτηκε πρόσφατα από τον Θεόδωρο Παπαδόπουλλο στη σειρά «Κυπριολογική Βιβλιοθήκη», αρ. 16 (Λευκωσία 2007). Για τον Ροδινό βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Κυπριακή Λογιοσύνη, ό.π., σ. 228-232· Ζαχαρία Τσιρπανλή, Ο Κυπριακός Ελληνισμός της Διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου - Βατικανού (1571-1878), Θεσσαλονίκη 2006, σ. 153-170.

Πολύ περισσότερες πληροφορίες για τη Μονή δίνει ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός στο σύγγραμμά του για την ιστορία της Κύπρου, που εξεδόθη στη Βενετία το 1788¹⁶. Αρχικά, ο Κυπριανός αναφέρεται στη διαθήκη του Κύπριου έμπορου Τζώρτζη Βραχίμη, κάτοικου Βενετίας, ο οποίος, όπως γνωρίζουμε από σχετικό έγγραφο, άφησε το έτος 1667 στον ναό του Αγίου Γεωργίου Βενετίας 70 δουκάτα, για να παραχωρούνται από την Ελληνική Αδελφότητα της πόλης τα έσοδα των 30 δουκάτων στη Μονή Κύκκου, των 20 στη Μονή Αγίας Νάπας και των άλλων 20 στη Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, του επωνομαζόμενου Πίπη, στη Λευκωσία. Σύμφωνα με διάφορα έγγραφα, η αποστολή των χρημάτων αυτών συνεχιζόταν κανονικά μέχρι το 1765, μέσω αντιπροσώπου, που όριζαν οι τρεις Μονές στη Βενετία. Στη συνέχεια, όμως, παρουσιάστηκε κάποια ανωμαλία στην αποστολή τους, που επιλύθηκε προσωρινά, πιθανότατα μέχρι το 1798, όταν, με τη γαλλική κατοχή της πόλης, η Ελληνική Κοινότητα απώλεσε την περιουσία της και τερμάτισε αυτές τις δραστηριότητές της¹⁷.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι την ίδια εποχή, η Μονή Κύκκου εμφανίζεται ως αποδέκτης διαφόρων κληροδοτημάτων κατοίκων της Κύπρου και του εξωτερικού με πιο γνωστές αυτές του Πιερή της Μυρούς (1749) και του εγκατεστημένου στην Κύπρο Κεφαλλονίτη Τζώρτζη Γουλελλιού (1764). Το γεγονός αυτό φανερώνει την αίγλη που είχε η Μονή Κύκκου ανάμεσα στους πιστούς, κάτι που επιβεβαιώνεται από την πρωτοκαθεδρία της σε σύγκριση με τα κληροδοτούμενα ποσά σε άλλα εκκλησιαστικά ιδρύματα¹⁸.

¹⁶ Για τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Κυπριακή Λογιοσύνη, ό.π., σ. 174-177, όπου και βιβλιογραφία.

¹⁷ Για τον βίο και τη διαθήκη του Βραχίμη βλ. Αγαμέμνονα Τσελίκα, «Επτά επίσημα κυπριακά εκκλησιαστικά έγγραφα (1578-1771)», Θησαυρίσματα 14(1977)269-272· Ζαχαρία Τσιρπανλή, Ο Κυπριακός Ελληνισμός, ό.π., σ. 56-58, 373-395. Ας σημειωθεί ότι ο Βραχίμης, το 1672 έστειλε στον ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στη Λευκωσία μία εικόνα του ομώνυμου Αγίου, που φιλοτέχνησε ο Θεόδωρος Πουλάκης. Βλ. Αθανάσιου Παπαγεωργίου, «Ο καθεδρικός ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου», Κυπριακά Σπουδαί 61(1997)52.

¹⁸ Για τις διαθήκες των Τζώρτζη Γουλελλιού και Πιερή της Μυρούς βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Κοινωνικές σχέσεις και νοοτροπίες στην Κύπρο του δέκατου όγδοου

Στη συνέχεια, ο Κυπριανός αναφέρεται, σε άλλο μέρος του βιβλίου του, στην αποστασία του Μεχμέτ Μπογιατζόγλου, την περίοδο 1683 έως 1690, και περιγράφει την πορεία που ακολούθησε κατά τη διαδρομή του, όταν κυνηγήθηκε από τα στρατεύματα του τοπικού διοικητή. Όπως σημειώνει, ο Μπογιατζόγλου, διαφεύγοντας από τις εναντίον του επιθέσεις, κατάφερε μέσω Λεύκας να μεταβεί στον Κύκκο, όπου ανασυντάχθηκε και μπόρεσε να αντικρούσει τους διώκτες του. Στη συνέχεια, κατέφυγε στην Πάφο και ακολούθως στην Κερύνεια και αλλού, μέχρι που οι τοπικές αρχές κατάφεραν να καταστείλουν την εξέγερσή του και να τον εκτελέσουν.

Έγγραφα που έχουν εκδοθεί πρόσφατα διαφωτίζουν κατά πολύ τα γεγονότα της εποχής και τα δεινά που υπέστη η Μονή Κύκκου, εξαιτίας της στάσης του Μπογιατζόγλου. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, οι αποστάτες κατάφεραν τον Ιούλιο του 1690 να δεισδύσουν μεταμφιεσμένοι ως επισκέπτες στο κεντρικό μοναστηριακό οικοδόμημα και, αφού οχυρώθηκαν, μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν τα στρατεύματα, που τους καταδίωκαν. Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα οι Κυκκώτες μοναχοί να καταφύγουν στον Καδή της Λευκωσίας και να ζητήσουν την προστασία του από τους οχυρωμένους στη Μονή αποστάτες. Ωστόσο, ο απεσταλμένος από την Πύλη για να καταστείλει την εξέγερση Αχμέτ πασάς συνέλαβε και φυλάκισε τον Ηγούμενο Κύκκου (1691-1693) Ιωακείμ, από τον οποίο απέσπασε το ποσό των 400 γροσίων, με την κατηγορία ότι εγκατέστησε τους στασιαστές κοντά στη Μονή. Στη συνέχεια, όμως, ο Ιωακείμ προσέφυγε στο Ιεροδικείο, απαιτώντας πίσω τα λεφτά που του αποσπάσθηκαν¹⁹.

Ακολούθως, ο Κυπριανός, σε άλλο σημείο του βιβλίου του, αναφέρεται στην παρουσία τόσο του ίδιου, όσο και του τότε Ηγουμένου Κύκκου (1743-1776) Παρθενίου, του επίσης Κυκκώτη μοναχού και μετέπειτα Μητροπολίτη Κυρηνείας

αιώνα, Λευκωσία 1992, σ. 26-30· Νεοκλή Κυριαζή, «Διαθήκαι του ΙΗ΄ αιώνας και προικοσύμφωνα», Κυπριακά Χρονικά 12(1936)123-124.

¹⁹ Για την εξέγερση του Μπογιατζόγλου βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, Οθωμανικά Έγγραφα 1572-1839, τ. Α΄, Λευκωσία 1993, σ. XXVIII-XXIX, 232-235, 238-239· Θεοχάρη Σταυρίδη, «Η αποστασία του Μεχμέτ Μπογιατζόγλου (1683-1690)», Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών 24(2003)115-143 (ειδικότερα για τη Μονή Κύκκου στη σελ. 136).

(1763-1773) Χρυσάνθου Πρωτοψάλτη²⁰, του Αρχιμανδρίτη και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1759-1767) Παϊσίου και του διδασκάλου Εφραίμ του Αθηναίου, μετέπειτα Πατριάρχη Ιεροσολύμων (1766-1770), στην ανακομιδή των λειψάνων του Αγίου Νεοφύτου. Είναι αξιοσημείωτο, ότι ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης αναφέρει στο έργο του, ως έτος ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου Νεοφύτου, δύο διαφορετικές χρονολογίες, τα έτη 1750 και 1757, αντί του ορθού 1756²¹.

Μία άλλη από τις αναφορές του Κυπριανού στη Μονή Κύκκου σχετίζεται με το γνωστό ιστορικό της ίδρυσής της και της μεταφοράς στην Κύπρο από την Κωνσταντινούπολη της Αγίας Εικόνας, μίας από τις τέσσερις, όπως σημειώνει, που αγιογράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Αναφέρει δε, σε άλλο σημείο του έργου του, ότι η εικόνα επιτελούσε, λόγω της θείας χάριτος που την περιέβαλλε, μεγάλο αριθμό θαυμάτων. Ο λόγιος Αρχιμανδρίτης σημειώνει ακόμη, ότι σωζόταν επιστολή προς τον Νικόλαο Κλεγγία κάποιου μοναχού ονόματι Ησαΐα και πιθανολογεί, λανθασμένα, πως αυτός ήταν ο κτήτορας της Μονής. Επίσης, αποκαλεί το βουνό, στο οποίο ανηγέρθη η Μονή, με την ονομασία Κόκκος, διευκρινίζοντας ότι λεγόταν και Κύκκος, αποδεχόμενος έτσι έμμεσα την άποψη για ετυμολόγησή του από τα δένδρα κοκκονίες, που υπάρχουν στην περιοχή²².

Στη συνέχεια, ο Κυπριανός αναφέρεται στις πυρκαγιές που συνέβησαν στη Μονή και αποτέφρωσαν μεγάλο μέρος από το μοναστηριακό συγκρότημά της, αφάνισαν τα κειμήλια και τους πολύτιμους θησαυρούς της και κατέστρεψαν πολλά από τα χειρόγραφα της. Μνημονεύει δε δύο από αυτές, τις οποίες χρονολογεί στα έτη 1370 και 1750, αντί των ορθών 1365 και 1751, ενώ αγνοεί αυτήν του 1541 και, βέβαια, δεν σχολιάζει την πυρκαγιά, που συνέβη μετά τη συγγραφή του έργου του,

²⁰ Όπως κατεδείχθη σε πρόσφατη μελέτη, ο Χρυσάνθος Πρωτοψάλτης διετέλεσε μέλος της αδελφότητας της Μονής Κύκκου. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Βυζαντινή Μουσική στη Μονή Κύκκου», στον τόμο: Κέντρου Μελετών - Σχολής Βυζαντινής Μουσικής Ιεράς Μονής Κύκκου, Η Βυζαντινή Μουσική και οι Αναστάσιμοι Ύμνοι, Λευκωσία 2006, σ. 30-33.

²¹ Κώστα Χατζηψάλτη, «Ποίον το ακριβές έτος της ανευρέσεως και της ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου», Κυπριακά Σπουδαί 26(1962)13-17.

²² Για την ετυμολόγηση της ονομασίας της Μονής βλ. Ηγουμένου Κύκκου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 3.

το 1813. Ο λόγιος Αρχιμανδρίτης περιγράφει τις μεγάλες προσπάθειες των πατέρων για την ανοικοδόμηση της Μονής και τους πολλούς κόπους τους, για να υψώσουν σε μέρη απόκρημνα και δύσβατα μοναστηριακό οικοδόμημα, το οποίο προκαλούσε το θαυμασμό στους επισκέπτες²³.

Ακολούθως, σημειώνει ότι, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, η Μονή επανήυρε την παλαιά αίγλη της και απέκτησε μεγάλη υπόληψη ανάμεσα στους Ορθόδοξους της οθωμανικής επικράτειας, εξαιτίας αφενός της θαυματουργικής ιδιότητας της Αγίας Εικόνας και αφετέρου λόγω του φιλόξενου χαρακτήρα των μοναχών της, του ταπεινού τους φρονήματος και της ασκανδάλιστης ζωής τους. Όπως αναφέρει, αρκετοί από αυτούς ήταν «ταξιδιώτες», δηλαδή υπηρετούσαν μακριά από την Κεντρική Μονή, στα Μετόχια που είχε στην Κύπρο και στο εξωτερικό. Διακρίνονταν δε για το εκκλησιαστικό ήθος και τον ενάρετο βίο τους, γεγονός που συνέτεινε στην επαύξηση της φήμης της Μονής²⁴.

Από τη μελέτη των γραφομένων του, γίνεται φανερό ότι ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης έτρεφε σεβασμό για τους πατέρες της Μονής Κύκκου και ευλαβείτο σε μεγάλο βαθμό την Αγία Εικόνα. Για τον λόγο αυτό, μετά τον θάνατό του, που συνέβη στις αρχές του 19ου αιώνα, όρισε ως γενικό κληρονόμο της περιουσίας του τη Μονή, διαχειριστή και εκτελεστή της διαθήκης του τον εκάστοτε Ηγούμενό της και κληροδότησε σε αυτήν την πλούσια βιβλιοθήκη του. Μέρος δε από τα περιουσιακά του στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν για την έκδοση της «Περιγραφής της Μονής Κύκκου» στα караμανλήδικα και στα ελληνικά, που πραγματοποιήθηκαν στη

²³ Για τις πυρκαγιές που κατέκαψαν τη Μονή βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Οι πυρκαγιές στη Μονή Κύκκου», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 8(2008)91-114.

²⁴ Από διάφορα έγγραφα και σημειώσεις γνωρίζουμε επίσης, ότι με το όνομα «ταξιδιώτες» αποκαλούντο και οι μοναχοί, οι οποίοι εστέλλοντο στο εξωτερικό για τη διεξαγωγή εράνων υπέρ της Μονής. Ενδεικτικά βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, Οικουμενικό Πατριαρχείο, ό.π., σ. 147 και 154, όπου γίνεται αναφορά στους «ταξιδιώτες» μοναχούς Γεράσιμο και Φλαβιανό, αντιστοίχως. Επίσης βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, Ο Κώδικας 53 της Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2004, σ. 52-56.

Βενετία, το 1816 και το 1817 αντιστοίχως, καθώς και για την αγορά βιβλίων για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης της Μονής²⁵.

Ο Κυπριανός αναφέρεται επίσης στο σταυροπήγιο της Μονής Κύκκου και δίνει ορισμένες πολύ σημαντικές πληροφορίες για την εσωτερική της ζωή. Όπως σημειώνει, η Μονή βρισκόταν στις επαρχίες Πάφου και Κυρηνείας, αλλά ήταν συνδεδεμένη με τον Αρχιεπίσκοπο του νησιού και όχι με τους τοπικούς Μητροπολίτες. Προσθέτει επίσης, ότι ο Ηγούμενος είχε το προνόμιο να κρατεί ράβδο και να φορεί μανδύα στις επίσημες γιορτές και να προσέρχεται στον ναό με την πρέπουσα τάξη²⁶. Αναφέρει ακόμη, ότι επειδή τα αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα, που κατοχύρωναν τα προνόμιά της, είχαν αφανιστεί στις μεγάλες πυρκαγιές, οι οποίες κατέστρεψαν τη Μονή, εκδόθηκαν πατριαρχικά γράμματα, επικυρωμένα από Αρχιεπισκόπους του νησιού, που διασφάλιζαν το σταυροπήγιό της²⁷.

Ακολούθως, σημειώνει ότι ο Αρχιεπίσκοπος του νησιού προσερχόταν, κατά παράδοση, στη Μονή στις 8 Σεπτεμβρίου, μέρα της πανήγυρης της, οπότε τελούσε τη θεία λειτουργία και επιλαμβάνονταν διαφόρων μοναστηριακών ζητημάτων, που ο Ηγούμενος αδυνατούσε να επιλύσει. Προσθέτει επίσης, ότι η εκλογή νέου Ηγουμένου γινόταν από την αδελφότητα, η οποία ενημέρωνε στη συνέχεια τον Αρχιεπίσκοπο, για να τον ενθρονίσει στον ηγουμενικό θρόνο. Ακόμη, αναφέρει ότι η Αγία Εικόνα είχε ευρεία φήμη ανάμεσα στους πιστούς και τη μέρα της πανήγυρης προσέρχονταν στη Μονή κάτοικοι από όλα τα μέρη του νησιού²⁸.

²⁵ Στυλιανού Περδίκη, Η Μονή Κύκκου, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός και ο Τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκής, Λευκωσία 1989, σ. 37-52.

²⁶ Για τα έθιμα της Μονής Κύκκου και τον τρόπο προσέλευσης του Ηγουμένου στον ναό, κατά τις επίσημες εορτές, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1931), Λευκωσία 2007, σ. 61-63, 299-302, όπου σχολιάζεται και αναδημοσιεύεται σχετικό κείμενο του Ιερόθεου Κυκκώτη με τίτλο: «Τα εκ παραδόσεως έθιμα της Μονής Κύκκου κατά τας επισήμους τελετάς της», που πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό Απόστολος Βαρνάβας, ημερομηνίας 13 Μαΐου 1931 (τόμος 3ος, σελ. 310-313).

²⁷ Για το ζήτημα του σταυροπηγίου έχει γίνει αναφορά προηγουμένως, στον σχολιασμό των κειμένων του Χρύσανθου Νοταρά.

²⁸ Για την προσέλευση πιστών στην πανήγυρη της 8ης Σεπτεμβρίου, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, βλ. Κωστή

Τέλος, ας σημειωθεί ότι στον κατάλογο των συνδρομητών της «Χρονολογικής Ιστορίας» του Κυπριανού περιλαμβάνεται και ο Ηγούμενος Κύκκου (1776-1811) Μελέτιος Β΄ Μυριανθεύς ή Ξένος ή Μαυρομάτης, όπως είναι γνωστός από διάφορες πηγές²⁹.

Ο επόμενος χρονολογικά συγγραφέας των χρόνων της Τουρκοκρατίας, που αναφέρεται στη Μονή Κύκκου, είναι ο λόγιος και πολυγραφότατος Αρχιεπίσκοπος Σιναίου (1804-1859), και για κάποιο διάστημα Οικουμενικός Πατριάρχης (1830-1834), Κωνστάντιος, ο οποίος, από το 1805 μέχρι το 1812 τουλάχιστον, διέμενε στο μετόχιο της Αγίας Παρασκευής στη Βασιλεία³⁰. Κατά το διάστημα αυτό, ο Κωνστάντιος έγραψε το έργο «Κυπριάς Επίτομος και Χαρίεσσα», το οποίο περιελήφθη στην τέταρτη έκδοση της «Περιγραφής της Μονής Κύκκου», του έτους 1819³¹. Όπως χαρακτηριστικά σημειώθηκε στο εξώφυλλο, η έκδοση της «Κυπριάδος» πραγματοποιήθηκε με έξοδα της Μονής Κύκκου, ώστε να διανέμεται

Κοκκινόφτα, Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899), Λευκωσία 1999, σ. 81-85.

²⁹ Για τον Μελέτιο Β΄ βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, «Οι Ηγούμενοι της Ιεράς Μονής Κύκκου: Προσωπογραφική μελέτη», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 7(2006)38-44. Για τις αναφορές στη Μονή Κύκκου στο έργο του Κυπριανού βλ. Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει, Ενετία 1788, σ. 272, 311, 350, 355-357, 358, 360, 392, 404, από όπου και αναδημοσιεύονται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 12.

³⁰ Μέχρι πρόσφατα, εθεωρείτο ότι ο Κωνστάντιος διέμεινε στην Κύπρο από το 1805 έως το 1811. Βλ. Κλήμη Καρναπά, «Η εν Κύπρω διαμονή του αιιδίμου Αρχιεπισκόπου Σινά Κωνσταντίου», Σάλπιγξ, 22.3.1907, 29.3.1907, 5.4.1907, 12.4.1907, 19.4.1907, 27.4.1907, 2.5.1907, 10.5.1907. Νεότερες δημοσιεύσεις, όμως, καταδεικνύουν ότι βρισκόταν στο νησί και το 1812. Βλ. Ελένης Αγγελομάτη - Τσουγκάρακη, Τα ταξίδια του Λόρδου Guilford στην Ανατολική Μεσόγειο, Αθήνα 2000, σ. 59, 245-246. Για τον Κωνστάντιο βλ. Θ.Μ. Αριστοκλέους, Κωνσταντίου Α΄ του από Σιναίου αιιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως του Βυζαντίου βιογραφία και συγγραφαί αι ελάσσονες εκκλησιαστικά και φιλολογικά, Κωνσταντινούπολη 1866.

³¹ Εφραίμ Αθηναίου, Η περιγραφή (1819), ό.π., σ. 127-154.

δωρεάν, μαζί με την «Περιγραφή»³². Η «Κυπριάς» περιέχει σύντομες αναφορές στην ιστορία της Κύπρου, βιογραφικά σημειώματα για Κυπρίους, καθώς και πληροφορίες για το κλίμα που επικρατούσε στο νησί, τον ορυκτό πλούτο, τα προϊόντα που παράγονταν και πολλά άλλα³³.

Ο Κωνστάντιος αναφέρει αρχικά, ότι η Μονή Κύκκου ήταν μία από τις σημαντικότερες του νησιού και πως σε αυτή φυλασσόταν η θαυματουργός εικόνα της Θεοτόκου, έργο του Ευαγγελιστή Λουκά, η οποία παρέμενε πάντοτε αθέατη για τους πιστούς. Στη συνέχεια, αντιγράφοντας κατά λέξη τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, σημειώνει ότι κτήτοράς της ήταν ο ασκητικότερος μοναχός Ησαΐας και επαναλαμβάνει τα σχετικά με τη σωζόμενη επιστολή του προς τον Νικόλαο Κλεγγιά. Ακολούθως, παραθέτει, χωρίς πολλές λεπτομέρειες, το γνωστό ιστορικό της ίδρυσής της και της μεταφοράς της Αγίας Εικόνας στην Κύπρο, και αναφέρει ότι το βουνό στο οποίο ανηγέρθη η Μονή ονομαζόταν Κόκκος, με τη διευκρίνιση ότι στις μέρες του αποκαλείτο Κύκκος³⁴.

Στο διάστημα που ακολούθησε μετά την επανάσταση του 1821 και την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, μέχρι και το τέλος της Τουρκοκρατίας, οι αναφορές στη Μονή Κύκκου σε έντυπες εκδόσεις είναι πολύ περιορισμένες και από ό,τι έχουμε υπόψη μας προέρχονται από τα βιβλία των Δημήτριου Μαργαρίτη (1804-1863) και Αθανάσιου Σακελλάριου (1826-1901).

³² «(Προσετέθη) εν τω τέλει η χαρίεσσα και επίτομος Κυπριάς, η συνταχθείσα παρά του Σοφωτάτου Αρχιεπισκόπου Αγίου Σιναίου Κυρίου Κωνσταντίου, δι' ιδίων αναλωμάτων της Μονής, ίνα διανέμηται δωρεάν». Βλ. Εφραίμ Αθηναίου, Η περιγραφή (1819), ό.π., σελίδα τίτλου.

³³ Ο Κόπαμ υπέθεσε ότι ο Κωνστάντιος έγραψε την «Κυπριάδα» το 1766, επειδή αναφέρεται και σε γεγονότα του έτους εκείνου. Βλ. Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria*, Cambridge 1908, σ. 308· Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Β', Λευκωσία 1994, σ. 921. Το αβάσιμο της άποψης αυτής κατέδειξε ο Ιωάννης Συκουτρής, «Ανέκδοτον έγγραφον του Αρχιεπισκόπου Σιναίου Κωνσταντίου», *Κυπριακά Χρονικά* 1(1923)228.

³⁴ Σιναίου Κωνσταντίου, «Κυπριάς Χαρίεσσα και Επίτομος», στον τόμο: Εφραίμ Αθηναίου, Η περιγραφή (1819), ό.π., σ. 146, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 14.

Ο πρώτος καταγόταν από τη Σμύρνη και υπήρξε αγωνιστής του 1821, νομικός και πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο τη δεκαετία του 1840. Η σχετική αναφορά εντοπίζεται σε βιβλίο, που εξέδωσε στην Αθήνα το 1849, όπου σημειώνει ότι οι Μονές Κύκκου και Μαχαιρά ήταν ανεξάρτητες των τοπικών Μητροπολιτών και είχαν στην κυριότητά τους αρκετά Μετόχια στο νησί, επτά από τα οποία ανήκαν στην πρώτη. Αναφέρει ακόμη, ότι η Μονή Κύκκου εκατοικείτο από 60 περίπου μοναχούς και 40 λαϊκούς υπηρέτες και πως είχε ιδιόκτητες γαίες και Μετόχια τόσο στην Κύπρο, όσο και στο εξωτερικό. Τέλος, σημειώνει ότι τα εισοδήματά της ανέρχονταν στις 600 χιλιάδες γρόσια και προέρχονταν από τα προϊόντα των Μετοχίων, από αναθήματα των πιστών και από διάφορες δωρεές³⁵.

Εκτενέστερη για τη Μονή είναι η αναφορά του εξ Αγίου Πέτρου Κυνουρίας, φιλόλογου και σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Λάρνακας την περίοδο 1849-1854, Αθανάσιου Σακελλάριου (1826-1901), ο οποίος εξέδωσε το 1855, επίσης στην Αθήνα, τον πρώτο τόμο του έργου του «Τα Κυπριακά», που επανακυκλοφόρησε εμπλουτισμένο και ογκωδέστερο στην ίδια πόλη το 1890. Αρχικά, ο Σακελλάριος σχολιάζει την προέλευση του ονόματος της Μονής, που θεωρεί ότι σχετίζεται με τα δένδρα κοκκονιές, και ακολούθως, περιγράφει τη διαδρομή από τη Μονή της Χρυσορρογιάτισσας μέχρι τον Κύκκο και σημειώνει ότι επρόκειτο για την πλέον δύσβατη του νησιού.

Στη συνέχεια, αναφέρεται στην Αγία Εικόνα ως μία των τριών, που αγιογράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς, και η οποία κατά παράδοση, διετηρείτο καλυμμένη και αθέατη για τους πιστούς. Σημειώνει επίσης αρκετές πληροφορίες

³⁵ Δημητρίου Μαργαρίτου, Περί Κύπρου διατριβή, Αθήνα 1849, σ. 35, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 17. Για τον Μαργαρίτη βλ. Ν.Θ. Κλαδάς, «Μαργαρίτης», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 16ος, χ.χ.έ., σ. 670. Για την περίοδο που υπηρέτησε στην Κύπρο βλ. Ελένης Μπελιά, «Ελληνικά προξενεία εις την Τουρκοκρατούμενη Κύπρον (1834-1878)», Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969), τ. Γ-1', Λευκωσία 1973, σ. 245-256· Δημήτρη Λουλέ, «Το Ελληνικό Προξενείο και η Ελλαδική παρουσία στην Κύπρο κατά την Οθωνική περίοδο (1834-1863)», στον τόμο: Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών - Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας (Λευκωσία 2-3 Μαΐου 1983), Ιωάννινα 1984, σ. 123-139.

για τη Μονή, όπως ότι ήταν ανεξάρτητη από τον Αρχιεπίσκοπο και πως ο Ηγούμενός της είχε ουσιαστικά τον βαθμό Επισκόπου και έφερε αρχιερατικά ενδύματα στις επίσημες τελετές. Προσθέτει ακόμη, ότι το κλίμα της περιοχής ήταν πολύ καλό, αλλά υπήρχαν ελάχιστες πηγές, με αποτέλεσμα οι μοναχοί να έχουν δημιουργήσει στέρνες, όπου συνέλεγαν το νερό της βροχής, που, όμως, καταναλωνόταν στη γιορτή της 15ης Αυγούστου. Προφανώς, θεώρησε τη γιορτή αυτή ως τη μαζικότερη από απόψεως προσέλευσης προσκυνητών, αφού δεν αναφέρει ότιδήποτε για την πανήγυρη της Μονής, που τελείται ως γνωστόν στις 8 Σεπτεμβρίου, ημέρα της Γεννήσεως της Θεοτόκου. Τέλος, σημειώνει ότι οι Κυκκώτες μοναχοί ήταν ράθυμοι και δεν επεδείκνυαν την πρέπουσα εργατικότητα, όπως ούτε και είχαν αγάπη για τα γράμματα, με αποτέλεσμα η αξιόλογη βιβλιοθήκη της Μονής να παραμένει σε αχρηστία³⁶.

Η αυστηρή, οπωσδήποτε, κρίση του για τους Κυκκώτες μοναχούς προκαλεί κατάπληξη, αφού από άλλες πηγές γνωρίζουμε ότι την εποχή αυτή, αφενός η αδελφότητα της Μονής δραστηριοποιείτο στα πολυάριθμα εντός και εκτός Κύπρου Μετόχια της, πετυχαίνοντας ζηλευτά αποτελέσματα, και αφετέρου στο κεντρικό μοναστηριακό οικοδόμημα λειτουργούσε Ελληνική Σχολή, που ήταν η μοναδική στην περιοχή και μία από τις ελάχιστες που υπήρχαν στο νησί³⁷. Βέβαια, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι πολλοί από τους τότε συγγραφείς σχημάτιζαν μία γενική εικόνα για τα εκκλησιαστικά ιδρύματα ή τις περιοχές που επισκέπτονταν, η οποία στηριζόταν σε υποκειμενικά κριτήρια και στις προσωπικές εντυπώσεις τους.

Όπως έχει αναφερθεί, για τα χρόνια της Τουρκοκρατίας έχουμε υπόψη μας τις περιγραφές δώδεκα, τουλάχιστον, περιηγητών για τη Μονή Κύκκου. Ο πρώτος χρονολογικά από αυτούς, Πωλ Ρικώ, διετέλεσε πρόξενος της Αγγλίας στη Σμύρνη

³⁶ Αθανάσιου Σακελλάριου, Τα Κυπριακά, τ. Α', Αθήνα 1855, σ. 111-112, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 18. Για τον Σακελλάριο βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Κυπριακή Λογισούνη, ό.π., σ. 234-237· Αριστείδη Κουδουνάρη, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920, Λευκωσία 2005⁵, σ. 387.

³⁷ Για την περίοδο αυτή της ιστορίας της Μονής βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, Ο Κώδικας 53, ό.π., σ. 9-69. Για την επανίδρυση και την ιστορία της Ελληνικής Σχολής Κύκκου βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, «Η Ιερά Μονή Κύκκου και η μόρφωση του Κυπριακού Κλήρου κατά την Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 5(2001)69-85.

και αναφέρεται στη Μονή Κύκκου σε βιβλίο, που εξεδόθη το 1678. Σύμφωνα με όσα σημειώνει, η αδελφότητα αποτελείτο τότε από 200 περίπου μοναχούς, αριθμός που, προφανώς, περιλαμβάνει τόσο τους Ιερομονάχους και Ιεροδιακόνους, οι οποίοι, όπως γνωρίζουμε από μεταγενέστερες πηγές, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ανέρχονταν στους 30 περίπου³⁸, όσο και τους μοναχούς, τους δοκίμους και τους λαϊκούς υπηρέτες, οι οποίοι ήταν άγαμοι και εργάζονταν στη Μονή, φορώντας «μέλανα ρούχα»³⁹.

Διαφωτιστική, για τον τρόπο που συγκροτείτο στα παλαιότερα χρόνια η αδελφότητα της Μονής, είναι επιστολή, με ημερομηνία 12 Μαρτίου 1879, που έστειλε ο Ηγούμενος Κύκκου (1862-1890) Σωφρόνιος προς τον Άγγλο Αρμοστή. Από αυτήν πληροφορούμαστε ότι, αμέσως μετά την καθεστωτική αλλαγή του 1878, η αδελφότητα απαρτιζόταν από 54 μοναχούς και πως υπηρετούσαν στη Μονή 198 λαϊκοί, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονταν 20 δόκιμοι και 74 «καλόγηροι», που εργάζονταν με μισθό σε διάφορα διακονήματα. Σημειώνεται δε, ότι οι τελευταίοι, εάν επιθυμούσαν και εγκρινόταν από την αδελφότητα, σε μεταγενέστερο χρόνο μπορούσαν να λάβουν το μοναχικό σχήμα. Οι υπόλοιποι λαϊκοί υπηρέτες αναφέρεται ότι ήταν επίσης έμμισθοι και εργάζονταν σε γεωργικές και άλλες εργασίες στα Μετόχια⁴⁰.

Η αναφορά του Πωλ Ρικώ σε 200 μοναχούς συμφωνεί με καταγραφή που διεξήχθη στις αρχές του 19ου αιώνα και διεσώθη σε οθωμανικό έγγραφο του Αρχείου της Μονής Κύκκου, όπου αναφέρεται ότι οι μοναχοί της ανέρχονταν

³⁸ Για παράδειγμα, το έγγραφο με τους Κανονισμούς της Μονής Κύκκου, με ημερομηνία 8 Σεπτεμβρίου 1747, υπέγραψαν ο τότε Οικονόμος Παρθένιος και 28 μοναχοί. Βλ. Λοΐζου Φιλίππου, Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας, Λευκωσία 1975, σ. 279.

³⁹ Οι λαϊκοί αυτοί υπηρέτες ρασοφορούσαν, όπως επιβεβαιώνεται και από εγκύκλιο που εξεδόθη από τον Αρχιεπίσκοπο (1767-1810) Χρυσάνθο, στις 24 Ιανουαρίου 1781. Βλ. Λοΐζου Φιλίππου, Η Εκκλησία, ό.π., σ. 116-117. Το αποτέλεσμα ήταν πολλοί επισκέπτες να τους εκλαμβάνουν ως μέλη της αδελφότητάς της.

⁴⁰ Για την επιστολή αυτή βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, Ο Κώδικας 53, ό.π., σ. 182-184. Αναφορά στην ίδια επιστολή γίνεται και από τον Ηγούμενο Κύκκου Χρυσόστομο, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 108.

στους 180⁴¹. Ας σημειωθεί, ότι άλλοι περιηγητές των χρόνων της Τουρκοκρατίας, για τους οποίους θα γίνει αναφορά στη συνέχεια, δίνουν πολύ διαφορετικούς αριθμούς, και αυτό, πιθανότατα, γιατί ορισμένοι συνυπολογίζουν στην αδελφότητα τους δοκίμους και λαϊκούς υπηρέτες και άλλοι όχι: το 1683 αναφέρονται τετρακόσιοι μοναχοί, το 1727 και το 1735 εκατόν, το 1738 εβδομήντα, το 1750 εξήντα, το 1767 και το 1815 εκατόν πενήντα. Είναι γνωστό επίσης, ότι ο αριθμός των μοναχών της Μονής κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας ανερχόταν στους τριάντα⁴².

Στη συνέχεια, ο Άγγλος πρόξενος προσθέτει ότι οι περισσότεροι ήταν μακρόβιοι, παρά το γεγονός ότι έπιναν πολύ, τρέφονταν άσχημα και «απέιχαν από γυναίκες». Παραθέτει δε τη συνομιλία που είχε με γέροντα μοναχό, ηλικίας 119 χρόνων, ο οποίος δεν είχε φάει ποτέ κρέας και υποστήριζε ότι ο πατέρας του έζησε περισσότερο από 80 χρόνια και ο παππούς του 158! Όπως αναφέρει, ο μοναχός αυτός υπηρετούσε ως «απανδόχος», δηλαδή υπεύθυνος για τη φιλοξενία των επισκεπτών, και θυμόταν την κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς, το 1571. Περιέγραψε δε στον Ρικώ τις σφαγές που πραγματοποίησαν τα τουρκικά στρατεύματα, όταν κατέλαβαν την πόλη όπου ζούσε, και τις ικεσίες και προσευχές της μητέρας του, η οποία τον κάλυψε με το σώμα της, ώστε να τον γλυτώσει από τον Τούρκο στρατιώτη, που τον εντόπισε. Στη συνέχεια, όπως αφηγήθηκε στον Άγγλο περιηγητή, η μητέρα του για να ευχαριστήσει τον Θεό για τη σωτηρία του, τον έταξε να υπηρετήσει την Εκκλησία και αυτός αμέσως ανεχώρησε και έγινε καλόγερος⁴³.

Μερικά χρόνια μετά τον Ρικώ, αναφέρεται στη Μονή Κύκκου ο Ολλανδός περιηγητής Κορνέλιους Βαν Μπρουν, ο οποίος επισκέφθηκε το νησί το 1683. Σύμφωνα με όσα αναφέρει, το 1668 η Κύπρος, και ειδικότερα η περιοχή γύρω από την Αμμόχωστο, είχε κατακλυστεί από μεγάλο αριθμό ακρίδων, που απειλούσαν με αφανισμό τη γεωργική παραγωγή. Γι' αυτό και οι τοπικές αρχές είχαν διατάξει τους

⁴¹ Ιωάννη Θεοχαρίδη, Οθωμανικά Έγγραφα, ό.π., τ. Α', σ. XL-XLI και τ. Δ', σ. 1715, 1749, 1751.

⁴² Ζιλ Γκριβώ, «Η Ιερά Μονή Κύκκου», ό.π., σ. 63.

⁴³ Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria*, ό.π., σ. 235· Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος, ό.π., τ. Β', σ. 642, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 5. Για τη ζωή του Ρικώ βλ. Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος, ό.π., τ. Β', σ. 641.

χωρικούς να μαζεύουν τα καταστροφικά έντομα και να τα θάβουν βαθιά στη γη, για να τα εξοντώσουν. Ωστόσο, ο αριθμός τους εξακολουθούσε να είναι υπερβολικά μεγάλος και, όπως ελέγετο, όταν πετούσαν σχημάτιζαν ένα μαύρο σύννεφο, από το οποίο δύσκολα περνούσαν και αυτές οι ακτίνες του ήλιου.

Στο μεταξύ, οι κάτοικοι κατέφυγαν στη θεία πρόνοια και με λιτανείες και προσευχές ζητούσαν την εκ Θεού βοήθεια στον αγώνα τους για τη σωτηρία της παραγωγής τους. Για τον λόγο αυτό, όπως αναφέρει ο Βαν Μπρουν, μετέφεραν και λιτάνευσαν, ίσως στην Αμμόχωστο, όπου υπήρχε και το μεγαλύτερο πρόβλημα, τη θαυματουργό εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, η οποία, όπως σημειώνει, εθεωρείτο έργο του Ευαγγελιστή Λουκά. Τότε, μόλις η εικόνα τοποθετήθηκε σε βάθρο, εμφανίστηκαν κάποιου είδους πουλιά, που προηγουμένως ήταν άγνωστα στο νησί, και άρχισαν να καταβροχθίζουν τις ακρίδες. Ακολούθως, την επομένη ημέρα, ένας δυνατός άνεμος παρέσυρε μακριά όσες από αυτές είχαν ξεφύγει από τα πουλιά, και τις έριξε στη θάλασσα.

Ο Βαν Μπρουν σημειώνει ακόμη, ότι η Αγία Εικόνα λιτανευόταν τις περιόδους της ανομβρίας, οπότε μεταφερόταν σε περιοχή πλησίον του κεντρικού μοναστηριακού οικοδομήματος, όπου τοποθετείτο σε υψηλό βάθρο, με πρόσωπο προς την κατεύθυνση, από όπου αναμενόταν να έλθει η βροχή. Τέλος, αναφέρει ότι στη Μονή διέμεναν 400 μοναχοί⁴⁴, αρκετοί από τους οποίους στέλλονταν σε διάφορα διακονήματα εκτός Κύπρου, όπως στη Ρωσία και αλλού⁴⁵.

Πενήντα περίπου χρόνια αργότερα, επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου ο «σημαντικότερος εκπρόσωπος της μοναστηριακής περιηγητικής φιλολογίας στο νησί», Ρώσος μοναχός Βασίλειος Μπάρσκυ, ο οποίος έδωσε την πληρέστερη περιγραφή από όλους τους περιηγητές της εποχής για τη Μονή και για μερικά από τα Μετόχια της⁴⁶.

⁴⁴ Όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως, ο Ρικώ σημείωσε στο οδοιπορικό του ότι στη Μονή διέμεναν 200 μοναχοί, ενώ υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες με διαφορετικούς αριθμούς.

⁴⁵ Claude Delaval Cobham, *Exccerpta Cypria*, ό.π., σ. 241-242· Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Β΄, σ. 654, από όπου και αναδημοσιεύεται. Βλ. Τα Κείμενα 6. Για τη ζωή του Βαν Μπρουν βλ. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Β΄, σ. 645.

⁴⁶ Για την επίσκεψη του Μπάρσκυ στην Κύπρο βλ. Ανδρέα Τηλλυρίδη, *Συμβολή στις σχέσεις των Ορθοδόξων Εκκλησιών Κύπρου - Ρωσίας*, Λευκωσία 1989, σ. 15-24·

Ο Μπάρσκυ επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου δύο φορές: την πρώτη το 1727, κατά τη σύντομη παραμονή του στην Κύπρο, μετά από προσκυνηματικό ταξίδι στα Ιεροσόλυμα, και τη δεύτερη το 1735, κατά τη διάρκεια μακράς περιήγησής του στο νησί. Όπως γνωρίζουμε από τη βιογραφία του, ο Ρώσος μοναχός εγκαταστάθηκε τον Οκτώβριο του 1734 στη Λευκωσία, όπου δίδαξε λατινικά στην Ελληνική Σχολή που ίδρυσε ο νεοεκλεγείς Αρχιεπίσκοπος (1734-1759) Φιλόθεος. Μετά, όμως, από τον καταστροφικό σεισμό του Απριλίου του 1735 και την πανώλη που επακολούθησε, αναχώρησε από την πόλη και επισκέφθηκε τα περισσότερα από τα εβδομήντα μοναστήρια του τόπου, διασώζοντας μοναδικές πληροφορίες για τους θρύλους και τις παραδόσεις τους, ενώ φιλοτέχνησε και πολλά σχέδια, στα οποία απεικονίζεται η αρχιτεκτονική δομή τους⁴⁷.

Κατά την πρώτη επίσκεψή του, τον Ιούνιο του 1727, ο Μπάρσκυ μετέβη στη Μονή Κύκκου από τη Λεμεσό, όπου προσάραξε το καράβι στο οποίο επέβαινε, και χρειάστηκε να περπατήσει δύο ημέρες «ανάμεσα σε μεγάλα βουνά και ερημικές περιοχές», μέχρι να φτάσει σε αυτήν. Όπως σημειώνει, ο Ηγούμενος απουσίαζε, έτυχε, όμως, θερμής υποδοχής και φιλοξενήθηκε για μία εβδομάδα από τους «ενάρετους, πολύ φιλόξενους, ταπεινούς και πολύ φιλόθρησκους» Κυκκώτες μοναχούς. Θαύμασε δε τις λειτουργικές τους παραδόσεις, τις ψαλμωδίες και τα

Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Ρώσος μοναχός Βασίλειος Μπάρσκυ στην Κύπρο του 18ου αιώνα», Ορθόδοξη Μαρτυρία 78(2006)11-14.

⁴⁷ Τις εντυπώσεις του Μπάρσκυ από τις δύο επισκέψεις του στη Μονή Κύκκου και τις αναφορές του στα Μετόχια της είχαμε σχολιάσει σε παλαιότερη μελέτη μας. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Σχέσεις Ιεράς Μονής Κύκκου και Ρωσίας», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 7(2006)281-304. Αυτές παρουσιάζονται και στην ανά χειράς μελέτη, έτσι ώστε να υπάρχει πληρότητα στο σχετικό ζήτημα που πραγματεύεται. Για τα κείμενα με τις εντυπώσεις αυτές βλ. Ανδρέα Στυλιανού, «Αι περιηγήσεις του Ρώσσου μοναχού Βασιλείου Γρηγόροβιτς Βάρσκυ - Πλάκα - Άλποβ άλλως Βασιλείου Μοσκοβορρώσσου Κιεβοπολίτου εν Κύπρω», Κυπριακά Σπουδαί 21(1957)31-34, 62-70, 76-77, 109-110, 118· Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος, ό.π., τ. Β', σ. 681-682, 695-698, 701, 718-719, 721, από όπου και αναδημοσιεύονται στη συνέχεια της εργασίας μας. Βλ. Τα Κείμενα 8. Για τη ζωή του Μπάρσκυ βλ. Ανδρέα Στυλιανού, «Αι περιηγήσεις», ό.π., σ. 11-18· Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος, ό.π., τ. Β', σ. 645.

μοναστηριακά τους έθιμα, που αποκαλεί «εξαιρέτα». Σύμφωνα με όσα γράφει, ο αριθμός τους ανερχόταν στους εκατόν⁴⁸ και οι περισσότεροι από αυτούς διέμεναν στα Μετόχια της Μονής, από όπου μετέφεραν τρόφιμα, ποτά και εισοδήματα σε αυτήν.

Αναφέρει ακόμη, ότι τα μοναστηριακά κτήρια ήταν λιθόκτιστα, διώροφα, όχι πολύ μεγάλα, και πως ήταν καλυμμένα με κεραμίδια, που στερεώνονταν πάνω σε ξύλινη στέγη. Δεν παραλείπει να σημειώσει, ότι η τράπεζα βρισκόταν στον άνω όροφο, υπεράνω των κελλιών των μοναχών. Ο Μπάρσκυ αναφέρει επίσης, ότι δεν υπήρχαν καμπάνες στη Μονή και πως η πρόσκληση στον ναό γινόταν από τον ήχο σημάτων, ενός ξύλινου και ενός σιδερένιου⁴⁹. Επίσης, διασώζει την πληροφορία πως η εκκλησία της Μονής ήταν κατάγραφη εσωτερικά με τοιχογραφίες. Σημειώνει ακόμη, ότι ήταν ανεξάρτητη από τα μοναστηριακά κτήρια και η αρχιτεκτονική κατασκευή της ήταν ωραιότατη. Τέλος, αναφέρει ότι είχε τρία κλίτη και πέντε εισόδους και πως το πλάτος ήταν ίσο με το μήκος της, ο δε τρούλλος υψωνόταν πάνω από τα παράθυρά της.

Ο Ρώσος μοναχός εντυπωσιάστηκε, κυρίως, από την τοποθεσία που βρισκόταν η Μονή και η οποία, όπως γράφει, ήταν η πλέον κατάλληλη για μοναχικό βίο, εξαιτίας της μεγάλης απόστασής της από κατοικημένες περιοχές, αλλά και λόγω της φυσικής ομορφιάς και του κλίματός της. Σημειώνει επίσης, ότι για σκοπούς ύδρευσης υπήρχαν στέρνες⁵⁰, όπου μαζευόταν το νερό της βροχής κατά

⁴⁸ Για τον αριθμό των μοναχών της Μονής Κύκκου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας έχει γίνει αναφορά στην παρουσίαση των εντυπώσεων του Πωλ Ρικώ.

⁴⁹ Όπως είναι γνωστό, επισήμως επετράπη να τοποθετηθούν καμπάνες στις εκκλησίες της Κύπρου μετά την έκδοση του μεταρρυθμιστικού διατάγματος του Χάττι Χουμαγιούν, το 1856. Για το ζήτημα αυτό βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η ανάρτηση καμπάνων στις εκκλησίες της Κύπρου κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)», Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών 24(1998)211-221.

⁵⁰ Το 1734, μερικά χρόνια μετά την πρώτη επίσκεψη του Μπάρσκυ στη Μονή, κατασκευάστηκε από τον Ηγούμενο Κύκκου (1727-1737) Σωφρόνιο Α΄ μία μεγάλη στέρνα, για τις ανάγκες σε πόσιμο νερό των μοναχών και των προσκυνητών. Βλ. Εφραίμ Αθηναίου, Η περιγραφή (1751), ό.π., σ. 52· Ιωάννη Βολανάκη, «Επιγραφές Ιεράς Μονής Παναγίας του Κύκκου της Νήσου Κύπρου: 1519-1899 μ.Χ.», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 6(2004)265.

τους χειμερινούς μήνες, και πως για τον ίδιο σκοπό χρησιμοποιούσαν το νερό της πηγής «Αγίασμα της Παναγίας», που βρισκόταν απέναντι από την είσοδο της Μονής. Όπως αναφέρει, ήταν καθαρό σαν κρύσταλλο, πολύ υγιεινό και ελαφρό για το στομάχι και για τον λόγο αυτό εθεωρείτο το καλύτερο στην Κύπρο. Ακόμη σημειώνει, ότι στη Μονή δεν υπήρχαν κήποι ή δενδρόκηποι και πως τα γύρω βουνά ήταν καλυμμένα αποκλειστικά με δασικά δένδρα, όπως πεύκα, κέδρα, πλατάνια, δρύες και άλλα. Αναφέρει επίσης, ότι πολλά από τα αντικείμενα που βρίσκονταν στη Μονή ήταν κατασκευασμένα από κέδρο, γεγονός που τον παρεκίνησε να επισκεφθεί την περιοχή του δάσους, όπου φύτευται σε μεγάλους αριθμούς, για να το δει από κοντά.

Ιδιαίτερη εντύπωση έκανε στον Μπάρσκυ η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας, που, όπως γράφει, ήταν καλυμμένη, με εξαίρεση το πρόσωπό της, με «ασημένιο σφυρηλατημένο κάλυμμα», εννοώντας προφανώς την αργυρεπίχρυση επένδυση, του έτους 1576, που κατασκευάστηκε σε κυπριακό εργαστήριο, στη Λευκωσία, από τον χρυσοχόο Τουμάζο επί Ηγουμενίου Γρηγορίου (;1576-1589;) και η οποία σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο της Μονής⁵¹. Σημειώνει ακόμη, ότι η φήμη της Αγίας Εικόνας ήταν ευρέως διαδεδομένη εκτός Κύπρου και πως πολλοί επισκέπτες από μακρινές χώρες προσέρχονταν στη Μονή Κύκκου για να προσκυνήσουν και να προσευχηθούν μπροστά από αυτήν. Ο Μπάρσκυ αναφέρει, όμως, λανθασμένα, ότι η εικόνα ήταν του τύπου της Θεοτόκου της Οδηγήτριας και σημειώνει πως η Παναγία κρατεί στον δεξιό της βραχίονα τον Χριστό με τη μορφή παιδιού. Προσθέτει επίσης, ότι η χάρη και η προστασία της προφύλασσαν τη Μονή από τους Οθωμανούς, που σέβονταν τους μοναχούς και δεν τους φορολογούσαν με δυσβάστακτους φόρους. Συμπεραίνει δε, πως ίσως για τον λόγο αυτό, και σε άμεση σχέση με το γεγονός της μεγάλης απόστασης της Μονής από κατοικημένες περιοχές, επιτρεπόταν να έχει σταυρό υπεράνω του ναού.

Ο Ρώσος περιηγητής δεν παραλείπει να αναφερθεί και στις επικρατούσες την εποχή εκείνη αντιλήψεις των Ελλήνων ιστορικών, που, σύμφωνα με όσα είχε υπόψη του, απέδιδαν στον Ευαγγελιστή Λουκά την αγιογράφηση τριών εικόνων της Θεοτόκου. Η πρώτη από αυτές, σύμφωνα με τον Μπάρσκυ, βρισκόταν στην πόλη Βίλνα της Ρωσίας και ήταν του τύπου της Ελεούσας με τον Χριστό στα

⁵¹ Στυλιανού Περδίκη, Οδηγός επισκεπτών Μουσείου Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1997, σ. 25.

αριστερά, η δεύτερη φυλασσόταν στο Μέγα Σπήλαιο της Πελοποννήσου και απεικόνιζε τη Θεοτόκο μόνη της, όρθια και σε στάση προσευχής, ενώ η τρίτη φυλασσόταν σε άγνωστο χώρο. Όπως, όμως, σημειώνει, σε ένα παλιό κυκκώτικο χειρόγραφο αναφερόταν ότι η τρίτη εικόνα βρισκόταν στη Μονή Κύκκου.

Ο Ρώσος μοναχός καταγράφει τέλος και την παράδοση για έλευση της Αγίας Εικόνας στην Κύπρο, με κάπως διαφορετική εκδοχή από αυτήν που σημειώνεται στο ιστορικό της Μονής, αφού δεν κάνει καμία αναφορά στον βυζαντινό διοικητή του νησιού Μανουήλ Βουτομίτη, τη σχέση του οποίου με τη Μονή Κύκκου, όπως έχει αναφερθεί, διασώζουν ο μεσαιωνικός χρονικογράφος Λεόντιος Μαχαιράς και τα διάφορα χειρόγραφα για την ίδρυσή της. Όπως αναφέρει ο Μπάρσκυ, ο ασκητής Ησαΐας, ο οποίος ζούσε σε σπήλαιο στα βουνά του Κύκκου, που εξακολουθούσε να σώζεται μέχρι τότε σε τοποθεσία κοντά στη Μονή, είδε σε όραμα τη Θεοτόκο, που τον παρεκίνησε να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη και να συναντήσει τον δούκα Ισαάκιο. Από αυτόν, όπως του ανέφερε η Θεοτόκος, θα ζητούσε, αν επιθυμούσε να θεραπευτεί η θυγατέρα του από τη σοβαρή ασθένεια που την ταλαιπωρούσε, να επιτρέψει τη μεταφορά στην Κύπρο της εικόνας της, η οποία ζωγραφίστηκε από τον Ευαγγελιστή Λουκά. Πράγματι, ο Ησαΐας μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και ανέφερε τα σχετικά με το όραμά του στον Ισαάκιο, ο οποίος, μετά τη θαυματουργική θεραπεία της κόρης του, έστειλε την Αγία Εικόνα στο νησί με πολυάριθμη συνοδεία και τιμές και ανήγειρε, στο μέρος που υπέδειξε η Θεοτόκος, μικρή εκκλησία, όπου και τοποθετήθηκε. Όπως διαπιστώνουμε, ο Μπάρσκυ αποκαλεί τον «δούκα», δηλαδή τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, με το όνομα Ισαάκιος, ακολουθώντας πιστά το χειρόγραφο για την ιστορία της Μονής που συμβουλευτήκε, ενώ, όπως έχει δειχθεί προηγουμένως, πρόκειται για τον Αλέξιο Κομνηνό.

Κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στη Μονή Κύκκου, το 1735, ο Μπάρσκυ έφτασε σε αυτήν από τη Λευκωσία, όπου διέμενε τότε, μετά που επισκέφθηκε τη Μονή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, στον Καλοπαναγιώτη. Περέμεινε στο φιλόξενο περιβάλλον της για είκοσι τρεις ημέρες, γεγονός που του έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσει καλά τη ζωή σε αυτήν και να διασώσει πολλές και πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία της. Δυστυχώς, τα σχέδια που έφτιαξε για την εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας και για τα μοναστηριακά κτίσματα, που θα συνέτειναν στην περαιτέρω διεύρυνση των γνώσεών μας για την αρχιτεκτονική κατασκευή της Μονής το πρώτο μισό του 18ου αιώνα, δεν έχουν διασωθεί.

Τη φορά αυτή, ο Μπάρσκυ συνάντησε και τον Ηγούμενο της Μονής, που απουσίαζε κατά την πρώτη επίσκεψή του. Όπως αναφέρει, ονομαζόταν Σωφρόνιος και ήταν «άνθρωπος καλού χαρακτήρα, φιλόξενος, εχέφρων, θεοφοβούμενος, έμπειρος στην ψαλμωδία» και του προσέφερε ελεημοσύνη. Η φιλόξενη διάθεσή του εκδηλώθηκε έμπρακτα, όταν ο Μπάρσκυ αναχώρησε από τη Μονή, οπότε του διέθεσε οδηγό και μουλάρι για τη διακίνησή του μέχρι το επόμενο μοναστήρι, γεγονός που σημείωσε με ιδιαίτερα αισθήματα ευγνωμοσύνης στο οδοιπορικό του. Είναι δε πολύ πιθανόν, σε αυτόν να εξομολογήθηκε ο Ρώσος μοναχός, κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του⁵².

Σημειώνει ακόμη, ότι η Αδελφότητα αποτελείτο από εκατόν περίπου μοναχούς, είκοσι από τους οποίους διέμεναν στην Κεντρική Μονή, ενώ οι υπόλοιποι διαβιούσαν στα Μετόχια και ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Καλύτερα πληροφορημένος από ό,τι στην πρώτη του επίσκεψη, γράφει ότι οι Τούρκοι τους παρενοχλούσαν περισσότερο από τους μοναχούς άλλων κυπριακών μοναστηριών, προφανώς εξαιτίας των εισοδημάτων της Μονής, τα οποία εποφθαλμιούσαν.

Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, η Μονή Κύκκου ήταν το κυριότερο μοναστήρι στο νησί, λόγω της φήμης και του πλούτου της. Σημειώνει επίσης, ότι εθεωρείτο σταυροπηγικό, με τη διευκρίνιση ότι ήταν υπό τη δικαιοδοσία Αρχιεπισκόπου, παρά το γεγονός ότι βρισκόταν σε περιοχή που υπαγόταν στη μητροπολιτική περιφέρεια Κερύνειας. Δεν παραλείπει επίσης να αναφερθεί στα σχετικά με την ονομασία της και να σημειώσει ότι οφείλετο στο παρακείμενο βουνό, που ονομαζόταν «Κόκκος» ή «Κύκκος». Καταγράφει, όμως, και τη λαϊκή εκδοχή για την προέλευση του ονόματος από το λάλημα ενός κούκου, την εποχή της μεταφοράς της Αγίας Εικόνας στην Κύπρο, που τραγουδούσε με τις λέξεις «κύκκου» και «κύκου».

Κατά τη δεύτερη αυτή επίσκεψη, ο Μπάρσκυ είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει προσεκτικότερα τα μοναστηριακά κτήρια και να γράψει ότι αυτά ήταν τριώροφα και όχι διώροφα, όπως σημείωσε προηγουμένως. Αναφέρει ακόμη ότι ήταν καλοκτισμένα και περιελάμβαναν τράπεζα, μαγειρείο, αίθουσα υποδοχής, ξενώνα και μεγάλο αριθμό κελλιών με κεραμιδένια στέγη. Σημειώνει επίσης, ότι μπροστά από τα κελλιά υπήρχαν καλυμμένες στοές με κολώνες και τόξα, καθώς

⁵² Για τον Σωφρόνιο βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, «Οι Ηγούμενοι», ό.π., σ. 28-30.

και ωραιότατα ξύλινα κιγκλιδώματα, και διασώζει την πληροφορία για την ύπαρξη δύο εισόδων στη Μονή: της κύριας που βρισκόταν στα ανατολικά και μίας δεύτερης στα νότια.

Για την εκκλησία, ο Ρώσος μοναχός αναφέρει ότι βρισκόταν στη βόρεια πλευρά των μοναστηριακών κτισμάτων και όχι στο μέσο, όπως γίνεται συνήθως στη μοναστηριακή αρχιτεκτονική, και επαναλαμβάνει την παλαιότερη σημείωσή του για την ύπαρξη πέντε εισόδων σε αυτήν, διευκρινίζοντας ότι τρεις ήταν στα δυτικά, μία στα βόρεια και μία στα νότια. Σημειώνει επίσης την ύπαρξη χωριστού προπύλαιου με μία είσοδο και αναφέρει όσα κατέγραψε στην πρώτη επίσκεψή του: ότι δηλαδή ήταν κατάγραφο, το μήκος ήταν ίσο με το πλάτος, ήταν θολωτή στο εσωτερικό και είχε τρούλλο, προσθέτοντας αυτή τη φορά πως ήταν καλυμμένη με κεραμίδια, ώστε να προστατεύεται από τον παγετό και το χιόνι. Γράφει ακόμη, ότι ήταν μαρμαροθετημένη, το εικονοστάσιο ήταν εξαιρετικής τέχνης με περίτεχνα σκαλίσματα και είχε αρκετά κηροπήγια, κανδήλια και πολυελαίους. Ακόμη, αναφέρει ότι στην Αγία Τράπεζα υπήρχαν κρυμμένα άγια λείψανα, χωρίς, όμως, να δίνει επιπρόσθετες πληροφορίες. Ολοκληρώνει δε την περιγραφή του με τη σημείωση πως επρόκειτο για την ωραιότερη Μονή από όσες είχε επισκεφθεί, με εξαίρεση αυτήν του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου, που του είχε προκαλέσει μεγάλο θαυμασμό.

Όπως και στην πρώτη επίσκεψή του, έτσι και σε αυτήν, ο Ρώσος μοναχός εξέφρασε τον θαυμασμό του για την τοποθεσία στην οποία είναι κτισμένη η Μονή και αναφέρθηκε στα πυκνά δάση, που την περιβάλλουν. Σημείωσε επίσης την ύπαρξη δύο στερνών, όπου μαζευόταν το νερό της βροχής κατά τους χειμερινούς μήνες, καθώς και πηγής πόσιμου νερού, σε απόσταση «λιθοβολής» από τη Μονή. Είναι αξιοσημείωτο, ότι μία από τις στέρνες αυτές, όπως έχει αναφερθεί, κατασκευάστηκε μόλις ένα χρόνο πριν από την εκεί επίσκεψη του Μπάρσκου, γεγονός που υποχρέωσε τον Ρώσο μοναχό να διευκρινίσει αυτή τη φορά τον αριθμό τους, κάτι το οποίο δεν είχε κάνει κατά την πρώτη επίσκεψή του, όπου σημείωσε απλώς την ύπαρξη «πηγαδιών» για τη φύλαξη του βρόχινου νερού. Όπως γράφει, γύρω από τα μοναστηριακά κτήρια υπήρχαν μόνο δασικά δένδρα, ενώ ένας ωραιότατος δενδρόκηπος με εκκλησία και κελλί υπήρχε σε απόσταση μισής ώρας στα νότια της Μονής. Προφανώς εννοεί το Μετόχιο Παραδείσι⁵³, το

⁵³ Ηγουμένου Κύκκου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 75.

οποίο άλλωστε επισκέφθηκε, όπως βεβαιώνει ιδιόχειρη επιγραφή του στο ξύλινο θωράκιο του ναού του Μετοχίου, που είναι αφιερωμένος στον Απόστολο Ανδρέα, κάτω από την εικόνα του Χριστού⁵⁴.

Ο Μπάρσκυ γράφει στο οδοιπορικό του, ότι η Μονή Κύκκου ήταν γνωστή σε ολόκληρη την Ορθοδοξία λόγω της θαυματουργικής Αγίας Εικόνας, που βρισκόταν σε επίχρυσο θρόνο, στην αριστερή πλευρά της εκκλησίας. Όπως αναφέρει, ήταν ζωγραφισμένη σε ένα σπάνιο ξύλο, που κατά την παράδοση προερχόταν από δένδρο του Παραδείσου, με κερί και μαστίχα και όχι με τις σύγχρονες μεθόδους της ζωγραφικής. Σημειώνει ακόμη, ότι καλυπτόταν από ασημένιο κάλυμμα, εκτός από μια μικρή θυρίδα στο στήθος για προσκύνηση και από το πρόσωπο της Θεοτόκου, που όμως ήταν καλυμμένο με πολύτιμο πέπλο και δεν επιτρεπόταν να το δει κανείς. Σύμφωνα με όσα του αφηγήθηκαν Κυκκώτες μοναχοί, η μόνη περίπτωση που αποκαλυπτόταν το πρόσωπο της εικόνας ήταν κατά τη διάρκεια λιτάνευσής της σε περιόδους ανομβρίας στην κοντινή βουνοκορφή, δηλαδή στο Θρονί. Όταν έφταναν εκεί, όπως διηγήθηκαν στον Μπάρσκυ, αποκάλυπταν την εικόνα, και προφανώς το πρόσωπο της Θεοτόκου αντίκρυζε τον ουρανό, ή στρεφόταν προς την κατεύθυνση, όπως σημείωνε ο προαναφερθείς Κορνέλιους Βαν Μπρουν, από όπου αναμενόταν να έλθει η βροχή, οπότε άνοιγαν οι κρουνοί του ουρανού. Αν και στο κείμενο δεν διευκρινίζεται, είναι βέβαιο, ότι κανείς από τους παρισταμένους δεν επιχειρούσε να κοιτάξει την ακάλυπτη εικόνα, αφού η παράδοση και η ευσέβεια του λαού δεν ευνοούσε κάτι τέτοιο.

Συνεχίζοντας την περιγραφή των σχετικών με την Αγία Εικόνα, ο Ρώσος μοναχός αναφέρει ότι ο εικονογραφικός τύπος της ήταν αυτός της Ελεούσας με τον Χριστό στα δεξιά, διορθώνοντας έτσι σιωπηλώς την παλιά εσφαλμένη καταγραφή του για συμπερίληψή της στον τύπο της Οδηγήτριας. Αναφέρει επίσης την καθολική παραδοχή, όχι μόνο των Κυπρίων αλλά και των Ορθοδόξων άλλων περιοχών, για εικονογράφησή της από τον Ευαγγελιστή Λουκά, σημειώνοντας, όμως, ότι δεν υπήρχε μαρτυρία γι' αυτό στις Γραφές. Καταγράφει την επικρατέστερη, κατά τη γνώμη του, παράδοση για τις τρεις εικόνες που ζωγράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς, η οποία, όμως, είναι διαφορετική από αυτήν που είχε υπόψη του το 1727. Κατά την επίσκεψή του αυτή είχε σημειώσει πως μία από τις εικόνες του Λουκά βρισκόταν στην πόλη Βίλνα της Ρωσίας και ήταν του τύπου της

⁵⁴ Ανδρέα Στυλιανού, «Αι περιηγήσεις», ό.π., σ. 65.

Ελεούσας με τον Χριστό στα αριστερά, μία δεύτερη φυλασσόταν στο Μεγάλο Σπήλαιο της Πελοποννήσου και απεικόνιζε τη Θεοτόκο όρθια και σε στάση προσευχής, και η τρίτη ήταν η Κυκκώτισσα, που ήταν του τύπου της Θεοτόκου της Οδηγήτριας με τον Χριστό στα δεξιά. Τη φορά αυτή αναφέρει, ότι μία από τις τρεις εικόνες ήταν δεξιοκρατούσα, του τύπου της Οδηγήτριας και φυλασσόταν στην Κωνσταντινούπολη, μια δεύτερη, η αποκαλούμενη «Αιγυπτία», απεικόνιζε μόνο τη Θεοτόκο και βρισκόταν στο Μεγάλο Σπήλαιο, ενώ η τρίτη, που ήταν αριστεροκρατούσα, του τύπου της Ελεούσας, ήταν φυλαγμένη στην πόλη Βίλνα της Ρωσίας. Για να λύσει δε το ζήτημα της αγιογράφησης της εικόνας της Παναγίας του Κύκκου από τον Λουκά δέχεται, ότι ο τελευταίος ζωγράφισε πρώτα - πρώτα τις τρεις προαναφερθείσες και σε μεταγενέστερο στάδιο άλλες εικόνες, ανάμεσα στις οποίες και την Κυκκώτισσα.

Η σύγχυση που παρατηρείται στα γραφόμενά του ίσως να προέρχεται και από το μεγάλο και συχνά αντικρουόμενο πλήθος των σχετικών παραδόσεων για τις εικόνες που αγιογράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς και τη διαφορετική πληροφόρηση, που είχε ο Μπάρσκυ το 1727 και το 1735. Όπως άλλωστε σημειώνει ο Σίμος Μενάρδος στις αρχές του 20ού αιώνα, αν αριθμούσε κάποιος τις εικόνες που, κατά τη λαϊκή παράδοση, αγιογράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς θα διεπίστωνε ότι ο αριθμός τους ήταν πολύ μεγάλος⁵⁵.

Ο Μπάρσκυ ολοκληρώνει το κείμενο παραθέτοντας την παράδοση για έλευση της Αγίας Εικόνας στην Κύπρο, χωρίς, όμως, να αναφέρει το γνωστό από την ιστορία της Μονής περιστατικό της συνάντησης του βυζαντινού δούκα του νησιού Μανουήλ Βουτομύτη με τον μοναχό Ησαΐα και της βάνουσης συμπεριφοράς του προς αυτόν. Όπως και το 1727, ο Ρώσος περιηγητής σημειώνει τα σχετικά με την ασθένεια της κόρης του αυτοκράτορα, που την προηγούμενη φορά αποκαλούσε «δούκα Ισαάκιο», το όραμα του τελευταίου για θεραπεία της κόρης του στην περίπτωση που θα έστελλε στην Κύπρο την Αγία Εικόνα και το ταυτόχρονο παρόμοιο όραμα του ασκητή Ησαΐα με την εντολή να μεταβεί στην

⁵⁵ «Πλήν δε τούτων (του Κύκκου και του Μαχαιρά), ο Λουκάς θεωρείται ζωγραφήσας άλλας 70 δευτερευούσας εικόνας της Παναγίας· ομολογούμεν όμως ότι αν τις αριθμήση και τας δευτερευούσας, θα εύρη πιθανώς εβδομηκοντάκις επτά». Βλ. Σίμου Μενάρδου, Τοπωνυμικά και Λαογραφικά Μελέται, Λευκωσία 1970, σ. 53.

Κωνσταντινούπολη. Ακολούθως, όπως αναφέρει, ο αυτοκράτορας αποφάσισε να στείλει την εικόνα στην Κύπρο και ζήτησε από τον τοπικό δούκα κάποιο μοναχό για να μεταβεί από το νησί στην Κωνσταντινούπολη και να την παραλάβει. Εστάλη τότε ο Ησαΐας, προς τον οποίο ο αυτοκράτορας έδωσε χρήματα για να αναγείρει μικρό μοναστηριακό κατάλυμα για τη διαφύλαξή της. Προσθέτει ακόμη, ότι η Μονή, «σύμφωνα με την ιστορία της», πιθανόν από κάποια λαϊκή διήγηση που του ειπώθηκε, πέρασε δύσκολες εποχές, με αποτέλεσμα να αρχίσει να ερημώνεται. Ο λαός όμως μερίμνησε να την ανακαινίσει και να της δώσει ξανά την προγενέστερη αίγλη της.

Όπως αναφέρει, η διήγηση που καταγράφει δεν σωζόταν σε κώδικες της Μονής, γεγονός που προκαλεί έκπληξη, αφού την πρώτη φορά σημείωσε ότι άντλησε τις σχετικές πληροφορίες από «χρονογράφο», δηλαδή από κάποιο κυκκώτικο χειρόγραφο. Η αντίφαση αυτή μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός, ότι είχαν παρέλθει οκτώ χρόνια από τότε που μετέβη στη Μονή για πρώτη φορά και ήταν πολύ φυσικό να μην θυμόταν με ακρίβεια όλα όσα είχε δει και ακούσει. Όταν δε ζήτησε, το 1735, επιπρόσθετες πληροφορίες για την ίδρυσή της και του ειπώθηκε η σχετική διήγηση, ίσως να του αναφέρθηκε ότι δεν ήταν καταγραμμένη σε κώδικα και πως διασώθηκε μόνο από την προφορική παράδοση.

Εκτός από την Κεντρική Μονή, ο Μπάρσκυ, κατά τη διάρκεια της μεγάλης προσκυνηματικής του περιήγησης, το 1735, επισκέφθηκε τα κυκκώτικα Μετόχια της Χρυσorroγιάτισσας, της Αγίας Μονής, του Πολεμίου, της Ιτιάς στην Πενταλιά, της Παναγίας του Σίντη και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Λακατάμιας. Στο οδοιπορικό του αναφέρεται επίσης και σε διάφορα μικρά μοναστήρια με ένα ή δύο μοναχούς, που περιστοιχίζαν την πόλη της Λευκωσίας, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνει και την «Εγκωμη». Πρόκειται, πιθανότατα, για το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου, το οποίο εξελίχθηκε στα μεταγενέστερα χρόνια, και ειδικότερα από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, σε κέντρο δραστηριοτήτων της κυκκώτικης αδελφότητας⁵⁶.

⁵⁶ Ο Κυριαζής θεωρεί, με βάση κάποιες αναφορές στον κτηματικό κώδικα της Αρχιεπισκοπής, ότι επρόκειτο για διαφορετικό μοναστήρι από τον Άγιο Προκόπιο, κάτι που όμως δεν τεκμηριώνεται ιστορικά. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, Τα μοναστήρια εν Κύπρω, Λάρνακα 1950, σ. 115-116. Για το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1921-1930), Λευκωσία 2006, σ. 107-116.

Το πρώτο από αυτά που περιγράφει είναι το Μετόχιο της Χρυσorroγιάτισσας, στο οποίο μετέβη μετά που ανεχώρησε από τη Μονή Κύκκου. Όπως αναφέρει, βρισκόταν στην επισκοπική περιφέρεια της Πάφου, δεν ανήκε, όμως, στη δικαιοδοσία του τοπικού Μητροπολίτη, αλλά υπαγόταν στη Μονή Κύκκου, από όπου στέλλονταν για τη διαχείρισή του ένας Οικονόμος και δύο έως τρεις μοναχοί. Σύμφωνα με όσα σημειώνει, αποτελείτο από μικρή εκκλησία με κυλινδρική οροφή, είχε δύο - τρία κελλιά και περιορισμένους πόρους, που προέρχονταν από τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Εκεί τον υποδέχθηκαν φιλόξενα και παρέμεινε για μια - δύο μέρες, οπότε του δόθηκε η ευκαιρία να θαυμάσει το φυσικό περιβάλλον και να γευτεί το γλυκό και υγιεινό νερό της κοντινής πηγής.

Ας σημειωθεί, ότι η συμπερίληψη της Μονής Χρυσorroγιάτισσας στο δίκτυο των Μετοχίων της Μονής Κύκκου δεν μαρτυρείται από άλλες πηγές της εποχής. Οπωσδήποτε, είναι γνωστό ότι από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα αποτέλεσε ανεξάρτητη Μονή, υπαγόμενη στη Μητρόπολη Πάφου, και με το καθεστώς αυτό εξακολουθεί να λειτουργεί μέχρι τις μέρες μας⁵⁷.

Επόμενος σταθμός του Ρώσου μοναχού ήταν το Μετόχιο της Αγίας Μονής, που, όπως σημειώνει, ήταν αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο, αλλά ο λαός το αποκαλούσε Αγία Μονή, δηλαδή άγιο κατάλυμα απομόνωσης. Σε αυτό συνάντησε έναν Οικονόμο και δύο ή τρεις μοναχούς, οι οποίοι ζούσαν από τη γεωργία και την κτηνοτροφία και απέστειλλαν μέρος από τα εισοδήματά τους στην Κεντρική Μονή. Σύμφωνα με όσα αναφέρει, στα δυτικά του Μετοχίου υπήρχαν αμπελώνες, στους δε βόρειους οργωμένους αγρούς σωζόταν ένα ωραίο λιθόστρωτο αλώνι. Σημειώνει ακόμη στο οδοιπορικό του, ότι δεν είχε μπορέσει να ανακαλύψει οτιδήποτε σχετικό με την ιστορία του, αλλά από διάφορα κατάλοιπα, τα οποία είχε επισημάνει στον περιβάλλοντα χώρο, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα, ότι κατά πάσα πιθανότητα είχε κτιστεί με αυτοκρατορική χορηγία. Κατέγραψε δε τη μοναστική παράδοση, σύμφωνα με την οποία η Αγία Μονή ήταν άλλοτε ένα πολύ πλούσιο μοναστήρι, που στη συνέχεια, όμως, μετά την κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς,

⁵⁷ Για τη Μονή αυτή βλ. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, Παναγία η Χρυσωρογιάτισσα, Ιστορική εν Κύπρω Ιερά Μονή, Λευκωσία 1964-1965· Σταύρου Φωτίου, Ιερά Μονή Χρυσorroγιατίσσης, Πάφος 2000.

εγκαταλείφθηκε και ερημώθηκε, μέχρι που περιήλθε στην κυριότητα της Μονής Κύκκου.

Ο παρατηρητικότετος Μπάρσκυ δεν παρέλειψε να περιγράψει με πολλές λεπτομέρειες τόσο τα μοναστηριακά κτήρια όσο και τον ναό, διασώζοντας έτσι τη μορφή, που είχε πριν από τις ανακαινίσεις των ετών 1883-1885. Όπως αναφέρει, το Μετόχιο ήταν αρκετά μεγάλο σε πλάτος και μήκος, είχε ευρύχωρη αυλή και κελλιά γύρω από αυτήν. Για τον ναό σημείωσε, ότι βρισκόταν στην ανατολική πλευρά και πως ήταν ωραίας αρχιτεκτονικής, στερεά κτισμένος με μεγάλες και σκληρές πέτρες, με αψίδα εσωτερικά και ότι το όλο οικοδόμημα στηριζόταν σε έξι κολώνες. Επίσης, το εικονοστάσιό του ήταν απλό και το δάπεδο στρωμένο με μεγάλες λίθινες πλάκες, ενώ υπήρχαν πέντε είσοδοι σε αυτόν, τρεις από τα δυτικά, μία από τα βόρεια και μία από τα νότια.

Με την περιγραφή του διασώζει ακόμη την ύπαρξη μεγάλου προπυλαίου με τρεις εισόδους. Όπως γράφει, υπήρχε ένα χωριστά κατασκευασμένο και στεγασμένο πρόστοον από τη δυτική πλευρά, η νότια θύρα ήταν πάντοτε κλειστή, ενώ η βόρεια είχε μετατραπεί σε παράθυρο. Σύμφωνα με τον Μπάρσκυ, στο προπύλαιο υπήρχαν δύο σήμαντρα, ένα ξύλινο και ένα σιδερένιο, αφού η χρήση καμπάνας, όπως έχει αναφερθεί, ήταν απαγορευμένη από τις οθωμανικές αρχές της εποχής. Σημειώνει επίσης, ότι τα σήμαντρα είχαν απαγορευθεί από τους Τούρκους για κάποιο διάστημα στις ενοριακές εκκλησίες, με εξαίρεση μερικά απομακρυσμένα χωριά.

Από το κείμενό του συμπεραίνουμε, ότι ο Μπάρσκυ καταγοητεύτηκε από το τοπίο, αφού τονίζει πως η Αγία Μονή ήταν κτισμένη σε μια από τις ομορφότερες τοποθεσίες της Κύπρου, ανάμεσα σε πυκνά δάση με πλούσια βλάστηση και άφθονο και δροσερό νερό. Για τον λόγο αυτό, σχεδίασε το Μετόχιο και το γύρω τοπίο. Δυστυχώς όμως ούτε το σχέδιο αυτό διασώθηκε. Όπως αναφέρει, δεν έμεινε για πολύ εκεί, γιατί ο Ηγούμενος δεν φαινόταν αρκετά φιλόξενος και γλυκός στους λόγους, που του απηύθυνε⁵⁸.

Μετά την Αγία Μονή, ο Μπάρσκυ μετέβη στο Μετόχιο του Κύκκου στο χωριό Πολέμι, το οποίο, όπως αναφέρει, διέφερε από τα άλλα, διότι δεν είχε εκκλησία,

⁵⁸ Για το Μετόχιο της Αγίας Μονής, που εξακολουθεί μέχρι τις μέρες μας να ανήκει στη Μονή Κύκκου, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα - Ιωάννη Θεοχαρίδη, Μονή των Ιερέων ή Αγία Μονή, Λευκωσία 1999.

παρά μόνο μοναστηριακά καταλύματα. Σημείωσε ακόμη στο οδοιπορικό του, ότι το Μετόχιο βρισκόταν σε μια ομαλή και δροσερή πεδιάδα, κοντά σε πηγή υγιεινού νερού και πως ο Οικονόμος και οι λιγοστοί μοναχοί του ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, διατηρούσαν κήπους με συκομουριές για την παραγωγή μεταξιού και συνεισέφεραν, όσο μπορούσαν, στην ενδυνάμωση της οικονομίας της Κεντρικής Μονής⁵⁹.

Ακολούθως, ο Μπάρσκυ, συνεχίζοντας την προσκυνηματική του πορεία, και αφού επισκέφθηκε μερικά άλλα μοναστήρια της Πάφου, κατέλυσε στο Μετόχιο της Μονής Κύκκου Ιτιά στο χωριό Πενταλιά, όπου διανυκτέρευσε. Όπως αναφέρει, το Μετόχιο βρισκόταν σε μια βουνίσια, άδενδρη, αλλά δροσερή πλαγιά και είχε δενδρόκηπο με τρεχούμενο νερό και μια πολύ μικρή και φτωχική εκκλησία. Σύμφωνα με τον Ρώσο περιηγητή, σε αυτό διέμεναν ένας οικονόμος και δυο - τρεις μοναχοί, καθώς και μερικοί εργάτες, οι οποίοι ασχολούνταν με τη σπορά χωραφιών και τη βοσκή μεγάλου αριθμού αιγών⁶⁰. Εκεί συνάντησε επίσης τον πρώην

⁵⁹ Η μοναστηριακή περιουσία του Μετοχίου άρχισε να εκποιείται στους χωρικούς του Πολεμίου μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. (Προφορική μαρτυρία από κατοίκους της κοινότητας). Τότε, η Μονή Κύκκου υιοθέτησε πρόγραμμα εκποίησης στους αγρότες και καλλιεργητές της υπαίθρου της διασκορπισμένης σε διάφορες περιοχές της Κύπρου κτηματικής περιουσίας της, με το σύστημα των μικρών και μακροχρόνιων δανείων, έτσι ώστε να καταλήξουν στους ακτήμονες και όχι στους κεφαλαιούχους. Βλ. Ηγουμένου Κύκκου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 121. Στα δε τέλη της δεκαετίας του 1980, το κτήριο του Μετοχίου μετατράπηκε από τη Μονή Κύκκου σε Πολιτιστικό Κέντρο και προσφέρθηκε στην κοινότητα. Βλ. Πόλας Σπόντα, «Από μετόχι του Κύκκου σε Πολιτιστικό Κέντρο», Το Περιοδικό, αρ. 168, σ. 64-65 [ημερ. 29.7.1989].

⁶⁰ Το Μετόχιο της Πενταλιάς, όπως και αυτό του Πολεμίου, εκποιήθηκε επίσης στους κατοίκους της περιοχής, λίγα χρόνια μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. (Προφορική μαρτυρία από κατοίκους της κοινότητας). Αναφορά στην πρόθεση για πώληση των κτημάτων της Μονής Κύκκου στην Πενταλιά γίνεται και σε έγγραφο της δεκαετίας του 1940. Βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, Η Ιερά Μονή Κύκκου στα Βρετανικά Αποικιακά Αρχεία 1940-1949, Λευκωσία 2004, σ. 315-316, 320-321.

Μητροπολίτη Πάφου Ιωακείμ, ο οποίος, όπως σημειώνει, τον υποδέχθηκε με αισθήματα φιλοξενίας⁶¹.

Μετά το Μετόχιο της Ιτιάς, ο Ρώσος μοναχός μετέβη στο κοντινό Μετόχιο της Παναγίας του Σίντη, στο οποίο, σύμφωνα με τα γραφόμενά του, υπηρετούσαν τρεις μοναχοί, οι οποίοι ασχολούνταν αποκλειστικά με τη γεωργία. Σημείωσε ακόμη, ότι το Μετόχιο δεν μπορούσε να δεχθεί μεγαλύτερο αριθμό μοναχών, λόγω των τουρκικών φόρων. Πρόκειται προφανώς για προσωπικούς φόρους, που πλήρωναν οι μοναχοί της εποχής, γεγονός το οποίο συνέτεινε ώστε να παρεμποδίζεται η περαιτέρω αύξηση της μοναστικής αδελφότητας, αφού σε τέτοια περίπτωση το ύψος του ποσού των φόρων, που εκαλούνταν να καταβάλουν, ξεπερνούσε τα έσοδα του Μετοχίου. Ο Μπάρσκυ αναφέρει, ότι το Μετόχιο διέθετε αρκετά χωράφια για σπορά και πως είχε στην κατοχή του λίγα φρουτόδενδρα και δύο νερόμυλους, ένα στη δεξιά και ένα στην αριστερή όχθη του παρακείμενου χειμάρρου, που σώζονται μέχρι τις μέρες μας σε ερειπωμένη κατάσταση. Όπως αναφέρει, σε αυτούς οι μοναχοί άλεθαν τα σιτηρά γεωργών της περιοχής, εξασφαλίζοντας έτσι ένα επιπρόσθετο εισόδημα.

Ο Ρώσος μοναχός δεν παρέλειψε επίσης να περιγράψει το κτηριακό συγκρότημα του Μετοχίου και να αναφερθεί στο τετράγωνο σχήμα του, που περιέβαλλε μεγάλη αυλή, γύρω από την οποία ήταν κτισμένα τα κελιά των μοναχών. Σύμφωνα με όσα γράφει, είχε τρεις εισόδους, μία στα ανατολικά, μία στα νότια και μία στα δυτικά, η ακριβής θέση της οποίας σήμερα δεν μπορεί να εντοπιστεί. Δεν υπήρχε δηλαδή η βόρεια κεντρική είσοδος, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα για φράξιμό της πριν από το 1735. Αναφέρει ακόμη, ότι στο μέσο της αυλής υπήρχε πηγή, εννοώντας προφανώς το πηγάδι που σώζεται μέχρι σήμερα, και μια ιτιά, η οποία όμως δεν επιβίωσε. Μπορεί, όμως, και να είχε εκλάβει ως πηγή αυλάκι, που οδηγούσε το νερό του παρακείμενου χειμάρρου Ξερού στο Μετόχιο και χρησιμοποιείτο για το πότισμα, κάτι που επιβεβαιώνεται από τους εγκαταλελειμμένους κήπους με οπωροφόρα δένδρα, που υπήρχαν γύρω από τα μοναστηριακά κτήρια, μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα.

Ο Ρώσος μοναχός εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από την εκκλησία του Μετοχίου και τη μεγάλη δεξιοτεχνία και τον τρόπο με τον οποίο οι μάστορες της

⁶¹ Για τον Ιωακείμ και τον λόγο απομάκρυνσής του από τον μητροπολιτικό θρόνο Πάφου βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος, ό.π., σ. 45-48.

προσέδωσαν εσωτερική και εξωτερική σταθερότητα. Όπως σημειώνει, ήταν μεγάλων διαστάσεων σε ύψος, πλάτος και μήκος και υποβασταζόταν από τους τοίχους της, αφού δεν είχε κολώνες ούτε αψίδες για την ενίσχυσή της. Στην πραγματικότητα, όμως, το μήκος και το πλάτος του ναού είναι σχετικά μικρών διαστάσεων, σε αντίθεση με το δυσανάλογα μεγάλο ύψος του. Αναφέρει ακόμη, ότι η εκκλησία διέθετε τρούλλο και τρεις εισόδους, στα δυτικά, τα βόρεια και τα νότια. Η τελευταία από αυτές κλείστηκε στα μεταγενέστερα χρόνια και παραμένει έκτοτε κλειστή. Δυστυχώς το σχέδιο που έφτιαξε και το οποίο θα αποτελούσε μοναδική μαρτυρία για την ακριβή μορφή του ναού και των γύρω κτισμάτων την περίοδο αυτή επίσης δεν διασώθηκε⁶².

Τέλος, ο Μπάρσκυ αναφέρει αρκετές πληροφορίες και για το Μετόχιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Λακατάμιας, όπου παρέμεινε για τρεις ημέρες και φιλοτέχνησε σχέδιο με την αρχιτεκτονική δομή του ναού και των μοναστηριακών του κτισμάτων. Το αποκαλεί «Αρχάγγελος της Αλακαταμίας» και ετυμολογεί την προέλευσή της από τα πολλά αλακάτια που βρίσκονταν στη γύρω περιοχή και στα κοντινά χωριά για την άντληση νερού, την άρδευση των κήπων και το πότισμα των αιγών. Σημειώνει δε, ότι στο Μετόχιο υπήρχαν πολλές πετρόκτιστες και καλά κατασκευασμένες δεξαμενές για την αποθήκευσή του. Αναφέρει επίσης, ότι είχε αρκετά φρουτόδενδρα, κυρίως ελιές και συκαμινιές για την εκτροφή μεταξοσκώληκα και την παραγωγή μεταξιού, καθώς και μερικές φοινικιές και πορτοκαλιές, όπως και πολλή και εύφορη γη, όπου εκαλλιεργούντο σιτηρά από έναν Οικονόμο και τέσσερις - πέντε μοναχούς. Οι τελευταίοι, όπως γράφει, εκτός από τη γεωργία ασχολούνταν και με την κτηνοτροφία.

Ο Ρώσος μοναχός περιγράφει επίσης το κτηριακό συγκρότημα του Μετοχίου και σημειώνει, ότι κατελάμβανε μεγάλη έκταση και είχε τετραγωνικό σχήμα, με μεγάλη αυλή και πηγάδι με καθαρό νερό, το ακριβές σχήμα των οποίων γνωρίζουμε από το σχέδιο που έφτιαξε. Ακόμη αναφέρει, ότι η εκκλησία βρισκόταν στη μέση του Μετοχίου και ήταν ωραία κτισμένη με ίσιες πελεκητές πέτρες. Σημειώνει επίσης, ότι εκοσμήτο με εικονοστάσιο και πολυελαίους και είχε λίθινες κολώνες, θόλους, πολλά παράθυρα και έναν ωραίο τρούλλο. Προσθέτει δε, ότι υπήρχαν τρεις εισοδοί, μία στα δυτικά, μία στα βόρεια και μία στα νότια, που ήταν

⁶² Για το Μετόχιο του Σίντη βλ. Κωστή Κοκκινόφτα - Ιωάννη Θεοχαρίδη, Παναγία του Σίντη, Λευκωσία 2006.

καλυμμένες με λίθινες ασπίδες. Στο οδοιπορικό του γράφει ακόμη, ότι οι Οθωμανοί είχαν επιχειρήσει μερικές φορές, κατά το παρελθόν, να το αποκτήσουν, αλλά τελικά οι Χριστιανοί το εξαγόραζαν. Εξαιτίας δε του πλούτου του, οι κατακτητές καταπίεζαν τους μοναχούς και απαιτούσαν χρήματα και άλλα είδη από αυτούς, γεγονός που δυσκόλευε σε μεγάλο βαθμό τη ζωή τους⁶³.

Τρία περίπου χρόνια μετά τη δεύτερη επίσκεψη του Μπάρσκυ στη Μονή Κύκκου, αφίχθη σε αυτήν, στις 28 Νοεμβρίου 1738, ο Άγγλος περιηγητής Ρίτσαρντ Πόκοκ. Όπως σημείωσε, η Μονή βρισκόταν ψηλά στα βουνά, όπου υπήρχε πολύ κρύο, και διαφύλασσε μία θαυματουργή εικόνα της Παναγίας, έργο κατά παράδοση, του Ευαγγελιστή Λουκά. Αναφερόμενος, όμως, στη συνέχεια, στο ιστορικό της ίδρυσής της, σημειώνει λανθασμένα την ιδιότητα του μοναχού Ησαΐα, τον οποίο θεώρησε ως τον βασιλιά του νησιού, που μερίμνησε για τη μεταφορά στην Κύπρο της Αγίας Εικόνας από την Κωνσταντινούπολη.

Ακολούθως, αναφέρει ότι η Μονή είχε ευρεία φήμη και την επισκέπτονταν πολυάριθμοι Χριστιανοί, ακόμη και από τη μακρινή Ρωσία. Προσθέτει δε, ότι η αδελφότητά της αποτελείτο από 70 περίπου μοναχούς⁶⁴ και αναφέρεται έμμεσα στον σταυροπηγιακό της χαρακτήρα, σημειώνοντας ότι υπαγόταν διοικητικά στον εκάστοτε Αρχιεπίσκοπο. Τέλος, σχολίασε τη θερμή υποδοχή, που του επεφύλαξε ο Ηγούμενος, και τη φιλοξενία την οποία του προσέφεραν οι Κυκκώτες μοναχοί, που τον κέρασαν με γλυκό, κρασί και καφέ⁶⁵.

Το 1750, επισκέφθηκε τη «φημισμένη», όπως γράφει, Μονή Κύκκου ο Άγγλος πρόξενος στο Χαλέπι, Αλεξάντερ Ντράμμοντ, που έγινε εγκάρδια δεκτός από τον Ηγούμενο, για τον οποίο αναφέρει ότι δεν ήταν πολύ κατώτερος από έναν

⁶³ Για το Μετόχιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Λακατάμιας βλ. Κωστή Κοκκινόφτα - Ιωάννη Θεοχαρίδη, Αρχάγγελος Μιχαήλ, Λευκωσία 2001, όπου στη σελ. 8 παρατίθεται το σχέδιο του Μπάρσκυ.

⁶⁴ Όπως έχει αναφερθεί, ο αριθμός των 200 ή και των 400 μοναχών, μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο αν περιληφθούν σε αυτούς οι δόκιμοι και οι λαϊκοί υπηρέτες της Μονής, οι οποίοι παρέμεναν ανύπαντροι και εργάζονταν, φορώντας «μέλανα ρούχα».

⁶⁵ Claude Delaval Cobham, *Exccerpta Cypria*, ό.π., σ. 262· Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος, ό.π., τ. Β', σ. 747, από όπου και αναδημοσιεύεται. Βλ. Τα Κείμενα 9. Για τη ζωή του Πόκοκ βλ. Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος, ό.π., τ. Β', σ. 737.

Επίσκοπο. Στο οδοιπορικό του κατέγραψε τις εντυπώσεις του από την αρχιτεκτονική του μοναστηριακού οικοδομήματος, σημειώνοντας κάποιες, κατά τη γνώμη του, ελλείψεις που παρουσίαζε, όπως απουσία δυτικής θύρας στον ναό, ώστε ο προσκυνητής να αντικρύζει, αμέσως με την είσοδό του σε αυτόν, την αγία τράπεζα. Αναφέρει επίσης, ότι διέμεναν τότε στη Μονή 60 μοναχοί, χωρίς όμως να δίνει οποιεσδήποτε πληροφορίες για αυτούς που υπηρετούσαν στα Μετόχια ή αλλού. Συμπληρώνει δε, ότι αν το νησί διοικείτο καλύτερα, τα εισοδήματα της Μονής θα επαρκούσαν για να συντηρεί 300 τουλάχιστον μοναχούς, πέραν αυτών, που καλλιεργούσαν τα κτήματά της.

Τέλος, ο Άγγλος πρόξενος αναφέρει ότι σε ένα από τα κελλιά υπήρχε μία μισοκατεστραμμένη τοιχογραφία με έναν μοναχό σε σταυρό και στη μία πλευρά του να υπάρχουν κήποι και ανάκτορα και ένας άνδρας στην πλάτη ενός αλόγου να καλπάζει προς αυτά, και στην άλλη να απεικονίζεται η κόλαση με τέρατα μέσα σε φλόγες να καταβροχθίζουν τους αμαρτωλούς. Διασώζει δε τους στίχους ενός ποιήματος, με χρονολογία τον Ιούλιο του 1742, που υπήρχε στη δεξιά πλευρά της τοιχογραφίας και περιέγραφε «την εικόνα της ζωής ενός αληθινού μοναχού». Η τοιχογραφία αυτή καταστράφηκε, πιθανότατα, κατά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1751⁶⁶.

Στη Μονή Κύκκου αναφέρεται, εν συντομία, σε βιβλίο που εξεδόθη το 1769 και ο Ιταλός αββάς Τζοβάννι Μαρίτι, ο οποίος υπηρέτησε, μεταξύ των ετών 1760 και 1767, στο προξενείο της Τοσκάνης στο νησί. Ο Ιταλός αββάς αναφέρεται στη φήμη της θαυματουργού εικόνας και γράφει, ότι οι κάτοικοι του νησιού προσέρχονταν αθρόα στις 8 Σεπτεμβρίου, που πανηγύριζε η Μονή, για να αποδώσουν τον πρέποντα σεβασμό προς τιμήν της. Προσθέτει επίσης, ότι διέμεναν στη Μονή 150 μοναχοί και ότι αυτή βρισκόταν σε ένα χωριό που ονομαζόταν Κύκκος. Ωστόσο, στη συνέχεια αναφέρει, λανθασμένα, ότι το πραγματικό όνομά της ήταν Τρικουκκιώτισσα, αλλά οι κάτοικοι την αποκαλούσαν με την ονομασία

⁶⁶ Claude Delaval Cobham, *Exccerpta Cypria*, ό.π., σ. 295-296· Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Β', σ. 799-800, από όπου και αναδημοσιεύεται. Βλ. Τα Κείμενα 10. Για τη ζωή του Ντράμμοντ βλ. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Β', σ. 774.

Κύκκος, συγχύζοντάς την έτσι με τη γειτονική Μονή της Παναγίας της Τρικουκκιάς⁶⁷.

Το 1793, επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου ο Ρώσος Ιερομόναχος Μελέτιος, στα πλαίσια προσκυνηματικού ταξιδιού του στους Αγίους Τόπους. Ο Μελέτιος διασώζει επίσης μερικές επιγραμμaticές αναφορές στα Μετόχια Αρχάγγελος Μιχαήλ Λακατάμιας και «Άγιος Σέργιος και Βάκχος», δηλαδή σε αυτό του Ξηροποτάμου, όπου στάθμευσε κατά την πορεία του προς τον Κύκκο. Κάνει εντύπωση, όμως, η λανθασμένη αναφορά του σε ξύλινη εκκλησία στο Μετόχιο του Αρχαγγέλου, αφού ως γνωστόν αυτή ήταν πετρόκτιστη, φραγκοβυζαντινού τύπου δίκλιτη βασιλική μετά τρούλλου και θολωτού νάρθηκα⁶⁸.

Στη συνέχεια αναφέρει, ότι αφίχθηκε στη Μονή το βράδυ της 25ης Μαρτίου 1793, όπου έγινε δεκτός με πολύ φιλικά αισθήματα από τους Κυκκώτες μοναχούς, που τον φιλοξένησαν στον μεγάλο ξενώνα. Ακολούθως, χωρίς πολλές λεπτομέρειες και αναφορά στον μοναχό Ησαΐα, περιέγραψε το ιστορικό της μεταφοράς της Αγίας Εικόνας από την Κωνσταντινούπολη στην Κύπρο, όταν αυτοκράτορας ήταν ο Αλέξιος Κομνηνός και σημειώνει, ότι οι Τούρκοι αποκαλούσαν την εικόνα με την ονομασία «Μπουγιούκ Παναγία», δηλαδή Μεγάλη Παναγία. Γράφει δε, ότι εξαιτίας της σέβονταν τη Μονή και ζητούσαν από τους μοναχούς λιγότερους φόρους από ό,τι από άλλα μοναστήρια⁶⁹.

Πολύ περισσότερες πληροφορίες για τα Μετόχια του Αρχαγγέλου και του Ξηροποτάμου δίνει ο Άγγλος διπλωμάτης Γουίλλιαμ Τέρνερ, ο οποίος φιλοξενήθηκε σε αυτά, τον Οκτώβριο - Νοέμβριο του 1815. Αρχικά, ο Τέρνερ

⁶⁷ Claude Delaval Cobham, *Travels in the island of Cyprus translated from the Italian of Giovanni Mariti*, London 1971², σ. 90· Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Β΄, σ. 873, από όπου και αναδημοσιεύεται. Βλ. Τα Κείμενα 11. Για τη ζωή του Μαρίτι βλ. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Β΄, σ. 774.

⁶⁸ Για το Μετόχιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Λακατάμιας έχει γίνει αναφορά στον σχολιασμό των εντυπώσεων του Μπάρσκυ. Για το Μετόχιο του Ξηροποτάμου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Μετόχιο του Ξηροποτάμου», *Ενατενίσεις* 7(2009)36-39.

⁶⁹ Το οδοιπορικό του Μελετίου παρουσίασε σε ελληνική μετάφραση από το ρωσικό πρωτότυπο ο Ανδρέας Τηλλυρίδης (νυν Μητροπολίτης Κένυας Μακάριος), Συμβολή στις σχέσεις των Ορθοδόξων Εκκλησιών Κύπρου - Ρωσίας, ό.π., σ. 25-26, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 13.

αναφέρεται στο Μετόχιο του Ξηροποτάμου, όπου στάθμευσε καθοδόν προς τη Μονή Κύκκου και φιλοξενήθηκε για ένα βράδυ. Όπως σημειώνει, το Μετόχιο ήταν αφιερωμένο στους Αγίους Σέργιο και Βάκχο και σε αυτό διέμεναν είκοσι με εικοσιπέντε μοναχοί. Αναφέρει ακόμη, ότι η εκκλησία του φαινόταν βυζαντινό κτίσμα και είχε μία ελληνική επιγραφή των χρόνων της Ενετοκρατίας στη μία πλευρά της⁷⁰. Προσθέτει επίσης, ότι τα μοναστηριακά κτήρια ήταν μονώροφα, «κατασκευασμένα από λάσπη», δηλαδή από πλιθάρι, και σε άθλια κατάσταση⁷¹.

Είκοσι μέρες αργότερα, ο Τέρνερ επισκέφθηκε το Μετόχιο του Αρχαγγέλου, όπου επίσης φιλοξενήθηκε για ένα βράδυ. Στο οδοιπορικό του σημείωσε, ότι η εκκλησία ήταν μικρή, αλλά πλούσια διακοσμημένη, και πως σε αυτήν είχε μεταφερθεί, εξαιτίας της μεγάλης πυρκαγιάς του 1813 στην κεντρική Μονή, η Αγία Εικόνα, μία από τις τρεις που ζωγράφησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Στον Άγγλο διπλωμάτη προξένησαν μεγάλη εντύπωση οι εκδηλώσεις λαϊκής ευσέβειας των πιστών, που προσκυνούσαν την Αγία Εικόνα με μεγάλες μετάνοιες. Σημείωσε ακόμη, ότι ήταν καλυμμένη με χρυσάφι, ασήμι και πολύτιμους λίθους και γύρω της κρέμονταν μαργαριτάρια και διάφορα αφιερώματα⁷².

Ο Τέρνερ επισκέφθηκε επίσης τη Μονή Κύκκου, όπου φιλοξενήθηκε και θαύμασε τη θέα της περιοχής. Σύμφωνα με όσα γράφει, η Μονή ήταν η μεγαλύτερη του νησιού και η αδελφότητά της αριθμούσε 200 μοναχούς, από τους οποίους μόνο 60 διέμεναν σε αυτήν, αφού οι υπόλοιποι εργάζονταν στα διάφορα Μετόχια της⁷³. Αναφέρει ακόμη, ότι ήταν κτισμένη από πέτρα και πως συνάντησε εκεί μερικούς

⁷⁰ Δυστυχώς, είναι αδύνατο να επιβεβαιωθούν τα αναφερόμενα του Τέρνερ στα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του Μετοχίου, αφού έχει στις μέρες μας μετατραπεί σε στρατόπεδο των Τούρκων εισβολέων του 1974 και είναι απρόσιτο για τους επισκέπτες.

⁷¹ Για την ιστορία του Μετοχίου του Ξηροποτάμου βλ. τη σχετική υποσημείωση στον σχολιασμό των εντυπώσεων του Ιερομόναχου Μελετίου.

⁷² Για τη μεταφορά της Αγίας Εικόνας στο Μετόχιο του Αρχαγγέλου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η περιφορά», ό.π., σ. 30-31. Για την ιστορία του Μετοχίου του Αρχαγγέλου βλ. επίσης τη σχετική υποσημείωση στον σχολιασμό των εντυπώσεων του Μπάρσκυ.

⁷³ Για τον αριθμό των μοναχών της Μονής Κύκκου βλ. τα όσα έχουν αναφερθεί στην παρουσίαση των εντυπώσεων του Πωλ Ρικώ.

ξυλουργούς, που εργάζονταν στο εσωτερικό του οικοδομήματος, για να αντικαταστήσουν ό,τι είχε καταστραφεί από την πυρκαγιά⁷⁴. Τέλος, σημειώνει ότι γύρω από τη Μονή υπήρχαν πολλά μικρά σπίτια, τα οποία είχε εκλάβει ως μικρό αυτόνομο οικισμό, μέχρι που πληροφορήθηκε ότι επρόκειτο για μοναστηριακό αγρόκτημα.

Ο Άγγλος διπλωμάτης διασώζει επίσης πληροφορίες για άλλα δύο Μετόχια της Μονής Κύκκου, τα οποία συνάντησε καθοδόν προς την Πάφο, αυτά στην τοποθεσία «Σαουρής» του χωριού Άγιος Ιωάννης της Πάφου και της Παναγίας του Σίντη. Παρόλο, που το πρώτο δεν αναφέρεται ονομαστικά, είναι βέβαιο από την περιγραφή, ότι πρόκειται για το Μετόχιο αυτό. Όπως σημειώνει, διέμεναν εκεί έξι έως επτά μοναχοί, οι οποίοι ασχολούνταν με τη γεωργία και άλεθαν σιτηρά σε έναν καλά διατηρημένο μύλο, που γύριζε με το νερό παρακείμενου ρυακιού⁷⁵. Ακόμη, προσθέτει ότι το αγρόκτημα διέθετε ελιές, συκιές, ροδιές, συκαμινιές και κληματαριές και παρήγαγε μετάξι, λάδι και κρασί.

Για το Μετόχιο του Σίντη, ο Τέρνερ δεν δίνει πολλές πληροφορίες, αφού, όπως αναφέρει, δεν παρέμεινε σε αυτό, αλλά ανεχώρησε αμέσως για την Πάφο. Όπως σημειώνει, στην παρακείμενη κοιλάδα υπήρχαν ελαιόδενδρα, από τα οποία παραγόταν μεγάλη ποσότητα ελαιόλαδου⁷⁶. Είναι αξιοσημείωτο, ότι ο Άγγλος διπλωμάτης στο κείμενό του δεν αναφέρεται σε Μετόχιο, αλλά σε χωριό με το όνομα Σίντης. Από έγγραφα, που προέρχονται από τον 16ο - 18ο αιώνα, γνωρίζουμε, ότι πράγματι υπήρχε χωριό με την ονομασία αυτή, το οποίο, όμως, φαίνεται ότι ήταν ερειπωμένο στις αρχές του 19ου αιώνα. Πάντως, στους φορολογικούς καταλόγους των ετών 1825 και 1830, που φυλάσσονται στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, δεν γίνεται καμία αναφορά σε αυτό, ενώ σε οθωμανικά έγγραφα του Αρχείου της Μονής Κύκκου, με ημερομηνίες 16 Μαρτίου 1853, 22 Δεκεμβρίου 1857 και 17 Ιουλίου 1858, σημειώνεται ότι ήταν τότε ερειπωμένο και

⁷⁴ Για την πυρκαγιά του 1813 βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Οι πυρκαγιές», ό.π., σ. 100-104.

⁷⁵ Για τον μύλο αυτό γίνεται αναφορά σε έγγραφο, ημερομηνίας 12 Μαρτίου 1879. Βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, Ο Κώδικας 53, ό.π., σ. 184.

⁷⁶ Ας σημειωθεί, ότι κατάλοιπα του ελαιόμυλου, που χρησιμοποιείτο για τον σκοπό αυτό, σώζονται μέχρι τις μέρες μας σε δωμάτιο της ανατολικής πτέρυγας του Μετοχίου.

πως από επιτόπια έρευνα δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί επακριβώς η τοποθεσία του⁷⁷. Γι' αυτό και δεν είναι βέβαιο αν το χωριό υπήρχε πράγματι το 1815, ή εάν ο Τέρνερ εξέλαβε τα υποστατικά του Μετοχίου ως καταλύματα χωρικών⁷⁸.

Αρκετές πληροφορίες για τη Μονή Κύκκου και την Αγία Εικόνας διασώζει ο Αμερικανός Ιεραπόστολος Λορέντζο Γουόρρινερ Πίις, ο οποίος το 1834 είχε σταλεί από το Αμερικανικό Συμβούλιο Επιτροπών για Ιεραποστολές Εξωτερικού στην Κύπρο, όπου παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του, που συνέβη το 1839. Ο Πίις επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου τον Ιούνιο του 1839, ακολουθώντας, όπως και ο προαναφερθείς Αθανάσιος Σακελλάριος, το δρομολόγιο από τα δυτικά, μέσω του χωριού Παναγιά. Όπως σημειώνει, 45 μοναχοί της Μονής υπηρετούσαν στα δέκα Μετόχια, που διέθετε στην Κύπρο, και στα επτά που είχε υπό την κυριότητά της στο εξωτερικό, όπως στις βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τη Βλαχία και τη Μικρά Ασία⁷⁹.

Από έγγραφα της εποχής γνωρίζουμε ότι η Μονή Κύκκου διέθετε πολύ περισσότερα από τα επτά Μετόχια που αναφέρει ο Πίις στο νησί, κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Αναφέρονται ενδεικτικά αυτά του Ξηροποτάμου στην Πεντάγυια, του Αγίου Προκοπίου στη Λευκωσία, του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στη

⁷⁷ Για την επίσκεψη του Τέρνερ στο Μετόχιο του Σίντη και τον σχετικό προβληματισμό για τον χρόνο ερήμωσης του ομώνυμου χωριού βλ. Κωστή Κοκκινόφτα - Ιωάννη Θεοχαρίδη, Παναγία του Σίντη, ό.π., σ. 20-24.

⁷⁸ Για τις εντυπώσεις του Τέρνερ από την επίσκεψή του στη Μονή Κύκκου και στα Μετόχια της βλ. Claude Delaval Cobham, *Exccerpta Cypria*, ό.π., σ. 439-440, 446-447· Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Γ', σ. 1085-6, 1092, από όπου και αναδημοσιεύονται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 15. Για τη ζωή του Τέρνερ βλ. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Γ', σ. 1069.

⁷⁹ Rita Severis, *The Diaries of Lorenzo Warriner Pease 1834-1839*, v. II, Aldershot 2002, σ. 819-820, 920-922, 1056-1059, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 16. Για τη ζωή του Πίις και το ιστορικό πλαίσιο της εποχής βλ. Rita Severis, *The Diaries*, v. I, ό.π., σ. xxix-xlix· Της ίδιας, «Τα ημερολόγια του Lorenzo Warriner Pease 1834-1839, πρώτου Αμερικανού Ιεραπόστολου στην Κύπρο», *Επιστημονική Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 6(2003)103-122.

Λακατάμια, του Πάρατζι στο Συριανοχώρι, του Σίντη και της Ιτιάς στην Πενταλιά, του Πιανίου στις Κέδαρες και της Αγίας Μονής κοντά στην Παναγιά, καθώς και αυτά που βρίσκονταν στα χωριά Καραβάς, Άγιος Σέργιος, Πραστειό, Καλοψίδα, Τραχώνι, Καπηλειό, Κάτω Παναγιά, Πολέμι, Τσακίστρα και Κοράκου⁸⁰. Επίσης, από ό,τι έχουμε υπόψη μας, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Μονή διέθετε Μετόχια εκτός Κύπρου στη Βαρτζία της Γεωργίας, στις συνοικίες Γαλατά και Διπλοκίονιο (Μπεσίκ - Τας) της Κωνσταντινούπολης, στη Φιλιππούπολη της Ανατολικής Ρωμυλίας, στην Αμάσεια του Πόντου, στην Αδριανούπολη και την Περίσταση της Ανατολικής Θράκης, στην Κω της Δωδεκανήσου, στη Λάρισα και τις Σέρρες της Ηπειρωτικής Ελλάδας, στην Τσέριανη της Ηπείρου και στην Τρίπολη του Λιβάνου⁸¹.

Στη συνέχεια, ο Αμερικανός ιεραπόστολος σημειώνει ότι άκουσε πως πιθανόν να υπήρχε Έλληνας δάσκαλος στη Μονή, παραθέτοντας έτσι μία έμμεση μαρτυρία για την επαναλειτουργία της Ελληνικής Σχολής Κύκκου, η οποία είχε κλείσει, μετά τα τραγικά γεγονότα του 1821. Όπως είναι γνωστό, η Σχολή αυτή λειτουργούσε τουλάχιστον από τον 18ο αιώνα, με μαθητές τους δοκίμους, πολλοί

⁸⁰ Τα Μετόχια αυτά αναφέρονται στα οθωμανικά έγγραφα του Αρχείου της Μονής και απεικονίζονται σε σχετικό χάρτη. Βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, Οθωμανικά Έγγραφα, ό.π., σ. 2207.

⁸¹ Για τα εκτός Κύπρου Μετόχια της Μονής Κύκκου διασώζονται πληροφορίες είτε σε κείμενα και έγγραφα, είτε σε βιογραφικά σημειώματα Κυκκωτών μοναχών, οι οποίοι υπηρέτησαν σε αυτά. Ενδεικτικά βλ. Εφραίμ Αθηναίου, Η περιγραφή (1751), ό.π., σ. 46 (Φιλιππούπολη, Σμύρνη, Αττάλεια)· Ηγουμενίου Κύκκου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 103 (Τρίπολη)· Λοΐζου Φιλίππου, Η Εκκλησία, ό.π., σ. 290 (Σέρρες)· Τζων Κουμουλίδη - Λάζαρου Δεριζιώτη, Εκκλησίες της Λαρίσης, Αθήνα 1985, σ. 34-35 (Λάρισα)· Στέφανου Μπέττη, Κουρεντιακά ή για την άλλοτε επαρχία Κουρέντων και τα 88 χωριά της (Από την αρχαιότητα ως το 1913), Γιάννινα 1997, σ. 559-560 (Ηπειρος)· Παντελή Λέκκου, Οι Μονές της Βόρειας και της Ανατολικής Θράκης, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 359 (Περίσταση)· Κωστή Κοκκινόφτα, Κυκκώτικα Μελετήματα, ό.π., σ. 122-125, 233-235 (Κως, Αδριανούπολη)· Του ιδίου, Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899), ό.π., σ. 71, 79-81 (Προύσα, Κωνσταντινούπολη)· Θεοχάρη Σταυρίδη, Οικουμενικό Πατριαρχείο, ό.π., σ. 116 (Αμάσεια)· Ιωάννη Θεοχαρίδη, Ο Κώδικας 53, ό.π., σ. 46-48 (Κωνσταντινούπολη).

από τους οποίους επέστρεφαν, σε μεταγενέστερο χρόνο, στον τόπο καταγωγής τους, όπου υπηρετούσαν ως έγγαμοι ιερείς, ιεροψάλτες και δάσκαλοι. Μετά το 1821, η Σχολή επαναδραστηριοποιήθηκε, κατά μία εκδοχή, γύρω στο 1840 ή, κατά την προφορική παράδοση των πατέρων, το 1856, και εξακολούθησε να προσφέρει συνεχώς τις υπηρεσίες της μέχρι και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970, που έκλεισε οριστικά. Η σχετική μαρτυρία του Πίις αποτελεί μία σημαντική ένδειξη για τον χρόνο επαναλειτουργίας της, που χρήζει, όμως, περαιτέρω τεκμηρίωσης⁸².

Στο σύντομο χρονικό διάστημα που παρέμεινε στη Μονή, ο Πίις αναφέρει ότι έδωσε διάλεξη με θέμα την καλύτερη προετοιμασία των μοναχών για την εργασία τους. Κατέγραψε δε την άποψή τους «ότι ο άνθρωπος πρέπει να ζει άνετα», την οποία και επέκρινε, αφού θεωρούσε ότι παραβίαζε το νόημα του μοναχισμού.

Ο Πίις παρέμεινε στη Μονή για ένα βράδυ και την επομένη αναχώρησε για τη Λευκωσία, μέσω της κοιλάδας της Μαραθάσας, που κατέρχεται προς τη Λεύκα. Διανυκτέρευσε στο χωριό Πέτρα και την επόμενη μέρα, που ήταν Κυριακή, σκόπευε να προσεγγίσει τους χωρικούς, προφανώς για να τους μεταφέρει τις αντιλήψεις του «περί σωτηρίας των ψυχών», για τις οποίες άλλωστε είχε σταλεί στην Κύπρο από το Αμερικανικό Ιεραποστολικό Συμβούλιο. Ωστόσο, διαπίστωσε ότι είχε αφιχθεί στο χωριό ένας μοναχός της Μονής Κύκκου, που κάλεσε τους χωρικούς να εργαστούν αφιλοκερδώς για να βοηθήσουν σε κάποιες γεωργικές εργασίες του μοναστηριού, όπως και έγινε. Ο Πίις επέκρινε έντονα την ενέργεια αυτή, που στέρησε, όπως γράφει, τους κατοίκους από τη μέρα της αργίας τους και εναντιώθηκε στο θέλημα του Θεού «για να παύει η εργασία την έβδομη ημέρα».

Η συνήθεια, όμως, της προσφοράς εργασίας χάριν της Εκκλησίας ήταν ευρέως διαδεδομένη ανάμεσα στους Κυπρίους της εποχής, αφού έτσι στήριζαν και ενδυνάμωναν τον μόνο θεσμό, που τους αντιπροσώπευε και προστάτευε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, κάτι που φαίνεται αδυνατούσε να αντιληφθεί ο προτεστάντης ιεραπόστολος. Για παράδειγμα, στην Ακανθού οι κάτοικοι με προθυμία μάζευαν τις ελιές, που ανήκαν στην εκκλησία του Χρυσοσώτηρος, και

⁸² Για την Ελληνική Σχολή Κύκκου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899), ό.π., σ. 25-26.

βοηθούσαν στην παραγωγή του λαδιού, έτσι ώστε να επιβιώνει οικονομικά⁸³, ενώ το ίδιο συνέβαινε και σε πολλές άλλες κοινότητες του νησιού.

Στο άλλο σημείο του κειμένου του, ο Πίς αναφέρεται και στην περιφορά της Αγίας Εικόνας στο νησί, το 1838. Όπως σημειώνει, η εικόνα θα μεταφερόταν από τη Μόρφου, όπου βρισκόταν την προηγούμενη, στη Λευκωσία, για να τοποθετηθεί στο «Μετόχι της», δηλαδή, από ό,τι έχουμε υπόψη μας από άλλες πηγές, σε αυτό του Αγίου Προκοπίου, για προσκύνηση από τους πιστούς, οι οποίοι ζητούσαν τη μεσολάβησή της για βροχή. Ακολουθώντας, επικρίνει τις εκδηλώσεις αυτές και την προσφορά χρημάτων από τους πιστούς και ευλογεί την προτεσταντική διδασκαλία, που τον είχε απαλλάξει από αυτές τις δοξασίες. Καταγράφει δε τη συζήτησή του με έναν Κύπριο Ορθόδοξο, προς τον οποίο ανέφερε ότι ο Θεός ζητούσε να μετανοήσει ο άνθρωπος για τις αμαρτίες του και να αποφεύγει τα ψέματα και τις απάτες, υποδεικνύοντας έμμεσα πως δεν έπρεπε να καταφεύγει σε εκδηλώσεις τιμής προς τις εικόνες ή σε παρόμοιες ενέργειες. Υπογραμμίζει ακόμη, τη νοοτροπία των απλών ανθρώπων του λαού, που ανέμεναν με αυτό τον τρόπο βοήθεια από τον Θεό, γεγονός το οποίο αποκαλύπτει και τη διαφορετική θρησκευτική νοοτροπία που τον χαρακτήριζε.

Στη συνέχεια, ο Αμερικανός ιεραπόστολος γίνεται πολύ πιο επικριτικός για τον περίεργο, όπως αναφέρει, σεβασμό των κατοίκων προς την Αγία Εικόνα, που εκτιμά ότι οφειλόταν στην παράδοση για αγιογράφησή της από τον Ευαγγελιστή Λουκά. Περιγράφοντας την άφιξή της στη Λάρνακα, σημειώνει αρχικά, ότι οι σημαίες των προξενείων της Νάπολης και της Σουηδίας είχαν υψωθεί προς τιμή της και αυτό, όπως γράφει, οφειλόταν στο γεγονός ότι αμφότεροι οι πρόξενοι ήταν Έλληνες. Στη συνέχεια καταγράφει μερικά περιστατικά, κατά τρόπο άκρως υποτιμητικό για τον κυπριακό κλήρο, όπως ότι διαπληκτίστηκε ο πρωτοπρεσβύτερος με τους επιτρόπους του ναού, όπου τελέστηκε θεία λειτουργία, για το ζήτημα της οικειοποίησης των χρημάτων, που εισέφεραν οι πιστοί. Αναφέρεται επίσης σε σχόλια των Ιερομονάχων του Κύκκου, που σύμφωνα με τα λεγόμενά του, κατέκριναν τους κατοίκους της Λάρνακας, ότι προσέρχονταν

⁸³ Για το έθιμο αυτό βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Ακανθού στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1939)», στον τόμο: Δήμου Ακανθούς - Προσφυγικού Σωματείου «Η Ακανθού», Πρακτικά Δ' Επιστημονικού - Λαογραφικού Συνεδρίου, Λευκωσία 2008, σ. 105-106.

μεν για να προσκυνήσουν την Αγία Εικόνα, λησμονούσαν δε να ρίξουν τον οβολό τους στο παγκάρι⁸⁴.

Ο τελευταίος, από ό,τι έχουμε υπόψη μας, από τους περιηγητές των χρόνων της Τουρκοκρατίας, που επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου, είναι ο Γάλλος αρχιτέκτονας Εντμόν Ντουτουά. Δυστυχώς, όμως, δεν έχουν σωθεί τα ημερολόγιά του με τις πλήρεις περιγραφές των εντυπώσεών του, αλλά μόνο τα γράμματα προς τη μητέρα του, από όπου αντλούνται οι σχετικές πληροφορίες.

Ο Ντουτουά έφθασε λίγο πριν από το Πάσχα του 1862 στη Μονή, όπου συνάντησε ένα μεγάλο αριθμό προσκυνητών, που είχε προσέλθει για να πανηγυρίσει καβάλλα σε άλογα, γαϊδούρια και μουλάρια. Όπως σημειώνει, οι ξενώνες δεν επαρκούσαν για τη φιλοξενία τους, γι' αυτό και πολλοί υποχρεώθηκαν να κοιμηθούν στο ύπαιθρο. Ο Γάλλος περιηγητής περιέγραψε τη γιορτινή ενδυμασία, ειδικά των γυναικών, που παρατήρησε ότι φορούσαν βελούδινα γιλέκα με χρυσά κεντήματα και έφεραν στον λαιμό περιδέραιο με όλα τα νομίσματα της περιουσίας τους. Ακόμη, αναφέρθηκε στην παρουσία πολλών «Καραμανιωτών», δηλαδή Μικρασιατών προσκυνητών, και σημείωσε ότι οι γυναίκες τους είχαν τα μαλλιά τους σε πλεξούδες, στην κάθε μία από τις οποίες κρεμούσαν και ένα χρυσαφικό. Η αναφορά αυτή στην παρουσία Μικρασιατών προσκυνητών είναι ενδεικτική της φήμης της Αγίας Εικόνας εκτός Κύπρου, κάτι που επισημαίνεται και από άλλους περιηγητές, όπως τον Άγγλο Πόκοκ, το 1738⁸⁵.

Τέλος, μερικές πληροφορίες για το Μετόχιο της Μονής Κύκκου στο κέντρο της Λευκωσίας, και τη σημασία που απεδίδετο στο αξίωμα του Ηγουμένου Κύκκου, δίνει ο αρχιδούκας της Αυστρίας Λουί Σαλβατόρ, το 1873. Ο Σαλβατόρ αρχικά περιγράφει τα διάφορα παζάρια, που υπήρχαν στο κέντρο της Λευκωσίας, και αναφέρει ότι δίπλα από αυτό των μαραγκών βρισκόταν το σπίτι του Ηγουμένου Κύκκου. Στη συνέχεια, σημειώνει ότι απέναντι βρισκόταν το παζάρι της Μονής, που είχε σταυρό στην πρόσοψη και τη χρονολογία 1866. Όπως αναφέρει, καλυπτόταν με καμαροσκέπαστη στέγη, η οποία στηριζόταν σε προεξέχουσες κονσόλες και

⁸⁴ Για την περιφορά της Αγίας Εικόνας στην Κύπρο το 1838 βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, ό.π., σ. 34-35.

⁸⁵ Ρίτας Σεβέρη - Lucie Bonato, *Στο ωραιότερο μονοπάτι του κόσμου. Ο Edmond Duthoit και η Κύπρος, Λευκωσία 1999*, σ. 94, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 19. Για τη ζωή του Ντουτουά βλ. Ό.π., σ. 30-71.

είχε φεγγίτες για εσωτερικό φωτισμό. Ακόμη, σημείωσε ότι οι περισσότεροι επισκέπτες και πελάτες του ήταν μεγαλέμποροι και οι γραμματείς τους. Επίσης, σε άλλο σημείο του έργου του, ο Αυστριακός Αρχιδούκας αναφέρεται και πάλι στη διαμονή στη Λευκωσία του Ηγούμενου του Κύκκου, του πλουσιότερου κυπριακού μοναστηριού, όπως σημειώνει, και προσθέτει ότι ήταν εντελώς ανεξάρτητος από τον Αρχιεπίσκοπο⁸⁶.

Από διάφορα έγγραφα και δημοσιεύματα της εποχής, γνωρίζουμε ότι πράγματι ο τότε Ηγούμενος της Μονής Κύκκου (1862-1890) Σωφρόνιος διέμενε στο Μετόχιο της Λευκωσίας, όπου και απεβίωσε, στις 6 Μαρτίου 1890⁸⁷. Στον Σωφρόνιο οφείλεται η ανάπτυξη του προσοδοφόρου «παζαριού της Μονής» στο κέντρο της κυπριακής πρωτεύουσας, στο οποίο αναφέρεται ο Σαλβατόρ, η δημιουργία του οποίου ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τον έλεγχο του εμπορίου και της αγοράς από τους Έλληνες⁸⁸. Τα μέχρι σήμερα εντοπισθέντα σχετικά έγγραφα δεν μας παρέχουν οποιεσδήποτε πληροφορίες για τον ακριβή χρόνο ίδρυσής του. Είναι, όμως, γνωστό, ότι λειτουργούσε πριν από την άνοδο του Σωφρονίου στην ηγουμενία, αφού στις 12 Μαΐου 1857 καταστράφηκαν από πυρκαγιά πολλά καταστήματα που βρίσκονταν σε αυτό, με αποτέλεσμα η Μονή Κύκκου να ζημιωθεί ποσό μεγαλύτερο από 200 χιλιάδες γρόσια⁸⁹. Η μετατροπή του, όμως, σε εμπορικό κέντρο οφείλεται στον Σωφρόνιο, που απέδιδε τεράστια σημασία στον έλεγχο της κυπριακής οικονομίας από τους Έλληνες κατοίκους του νησιού. Το λεγόμενο

⁸⁶ Louis Salvator, *Levkosia. The Capital of Cyprus*, London 1983², σ. 52-54, 64· Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, τ. Γ', ό.π., σ. 1139, 1143· Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, *Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα 2000, σ. 316, 328, από όπου και αναδημοσιεύεται στη συνέχεια. Βλ. Τα Κείμενα 20. Για τη ζωή του Σαλβατόρ βλ. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος*, ό.π., τ. Γ', σ. 1120· Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, *Κύπρος*, ό.π., σ. 267-270.

⁸⁷ Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 35. Για τη ζωή του Ηγούμενου Σωφρονίου βλ. Ό.π., σ. 9-35.

⁸⁸ Άννας Μαραγκού (μετάφραση - εισαγωγή - σχόλια και επιμέλεια), Μάγδας Ρίχτερ: *Ελληνικά Ήθη και Έθιμα στην Κύπρο, Λευκωσία 1994*, σ. 50· Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the second half of the Nineteenth Century*, Nicosia 1996, σ. 42.

⁸⁹ Νεοκλή Κυριαζή, «Ζημίες Κύκκου», *Κυπριακά Χρονικά* 7(1930)223.

Μετόχιο της Λευκωσίας, που υπήρχε δίπλα από την αγορά και χρησιμοποιείτο ως κατοικία του Ηγουμενού Σωφρονίου, κατεδαφίστηκε το 1918, για να ανεγερθεί στη θέση του το ξενοδοχείο «Όλυμπος», το οποίο σήμερα βρίσκεται στη Νεκρή Ζώνη⁹⁰.

Οι αναφορές των διαφόρων χρονικογράφων, συγγραφέων και περιηγητών των χρόνων της Τουρκοκρατίας στη Μονή Κύκκου και στα Μετόχια της αποτελούν πολύτιμη πηγή για την ανασύνθεση της ιστορίας της. Παρά το γεγονός ότι αρκετές από αυτές αντλούν πληροφορίες από όχι πάντοτε έγκυρες και αντικειμενικές πηγές, εντούτοις περιέχουν πολλές και πολύτιμες μαρτυρίες. Η δε συσχέτισή τους με σχετικές αναφορές διαφόρων αρχειακών πηγών αναμένεται να συμβάλει στην περαιτέρω διεύρυνση των γνώσεών μας για την ιστορία της.

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΜΑΧΑΙΡΑΣ (15ος αι.)

[Τό χειρόγραφο τῆς Βενετίας]

Ὅμοίως εὐρίσκεται εἰς τὴν Μαραθάσαν εἰς τὸν Κύκκον ἢ εἰκόνα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου· ἔρκοντα τοῦ κυροῦ Μανουήλ τοῦ Βουτουμίτη δούκας εἰς τὴν Κύπρον, ἠῦρεν πτωχόν γέρον εἰς τὰ ὄρη Μαραθάσας ὀνόματι Ἡσαΐας· καί μέσα εἰς πολλούς ἔδωκέν του λακτίαν, καί εἰς ὀλίγον καιρόν ἔππεσεν εἰς ἀστένειαν τὴν λεγομέ(νην) σιατίκαν, καί εἶδεν εἰς τό ὄρωμάν του, ἐστράφην εἰς τόν ἅγιο(ν) νά λάβει εὐχὴν, καί ἀποκαλύφθην τοῦ μοναχοῦ ἢ Θεοτόκος, νά ζητήσῃ τό εἰκόνισμαν ἀποῦ βρίσκεται εἰς τό παλάτιν τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Πόλιν νά τό φέρουν ὧδε ὡς γοιόν καί ἐγένην· ἔπεσέν το ὁ βασιλεύς καί ἔκτισεν τοῦ μοναχοῦ μονήν καί ἔδωκέν του μέγα χαρίσματα.

* * *

[Τό χειρόγραφο τῆς Ὁξφόρδης]

Ἐλθόντος του εἰς τὴν Κύπρον ὁ κύρης Μανουήλ ὁ Βουτουμίτης δούκας καί πηγαίνοντα εἰς τὴν Μαραθάσαν πρὸς τὸν Κύκκον καί ἐσηκώθην ἕναν πρωτόν νά πάγει εἰς τό κυνήγιν καί ἔμπλασεν νοῦ μοναχοῦ ὀνόματι Ἡσαΐαν· καί διατί τόν ἐπερίκοψεν ἔδωκέν του μίαν λακτίαν· καί εἰς ὀλίγες ἡμέρες ἔππεσεν εἰς ἀστένειαν σαιτικᾶ καί ἐπιάστην ἐκεῖνον τό πόδιν, ὅπου ἔδωκεν τοῦ μοναχοῦ· καί θωρεῖ ὄνειρον ὅτι νά πάγει εἰς τὸν μοναχόν νά τοῦ ζητήσῃ συμπάθιο(ν), νά τοῦ συγχωρήσῃ· διότι κανένας ἰατρός δέν ἠμπόρησε νά τόν ἰατρεύσῃ· καί ἐπῆγεν εἰς τὸν μοναχόν· καί

⁹⁰ Ηγουμενού Κύκκου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 115-116.

τοῦ μοναχοῦ ἀποκαλύφθην του ἡ Θεοτόκος ἡ Τρικουκκίότισσα ὅτι νά τοῦ ζητήσῃ τὸ εἰκόνισμα ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὸ παλάτιν τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινόπολης, διὰ νά τὸ φέρουν ὧδε· πηγαίνοντα ὁ δούκας εἰς τὸν μοναχὸν ἔκλαψεν καὶ ἐσυγχώρησέν του καὶ παρευθὺς ἰατρεύθη· καὶ ἐζήτησέν του νά ἔχει τὸ εἰκόνισμα· καὶ εἶπεν του ἐκεῖνον ἔχει το ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ παλάτιν του· καὶ παγαίνόμενος ὁ ἄνωθεν Μανουὴλ εἰς τὴν Κωνσταντινόπολιν ἠῦρεν τὴν θυγατέραν τοῦ βασιλέως μέ μεγάλην ἀσθένειαν, εἰς τὸν θάνατον· καὶ δέν ἐδυνήθη κανένας ἰατρός νά τὴν θεραπεύσῃ· καὶ ἐκεῖθετον χρόνον ἕναν· καὶ θωρώντα ὁ δούκας τὴν ἰατρούσαν ἀποῦ τοῦ ποῖκεν ὁ μοναχὸς εἶπεν το τοῦ βασιλέως· καὶ εἶπεν του ποῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν Κύπρον εἰς τὴν Μαραθάσαν καὶ πῶς τὸν κράζουσι Ἡσαΐαν· καὶ παρευθὺς ἔπεψεν ὁ βασιλεὺς ἕναν ξύλον εἰς τὴν Κύπρον, ὅτι πῶς ὁ μοναχὸς νά πάγῃ εἰς τὴν Κωνσταντινόπολιν· καὶ θωρώντα τὸν ὀρισμὸν ἐπῆγεν καὶ ὅσον ἐτάνισεν εἰς τὴν κόρην παρευθὺς ἐθεραπύτην ἡ κόρη καὶ ἐσηκώθη ἀπὸ τὴν νόσον καὶ ὁ βασιλεὺς ἐθέλησεν νά δώσῃ τοῦ μοναχοῦ μεγάλα χαρίσματα· καὶ ἐκεῖνος ἐγονάτισεν καὶ ἐζήτησέν του τὴν εἰκόνα καὶ ὁ βασιλεὺς ἐλυπήθη νά τὴν δώσῃ· καὶ θωρώντα τὸν κόπον τοῦ μοναχοῦ καὶ τὴν ἰατρούσαν τῆς θυγατέρας του μέ μεγάλην πληξιν ἔδωκέν του τῆ· καὶ ἔφερέν τὴν μιτὰ του καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἐχάρισαν πολλά· καὶ ἐκτίσαν ναὸν καὶ ἐβάλαν μοναχοὺς καὶ εἰς τὴν ἀβροχίαν ποιεῖ ἄπειρα θαύματα· ἡ ὁποία εἶναι ἱστορίσμα τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ.

* * *

[Τὸ χειρόγραφο τῆς Ραβέννας]

Ἐξεληθόντος του εἰς τὴν Κύπρον ὁ κύρης Μανουὴλ ὁ Βουτουμίτης δούκας πηγαίνοντά του εἰς τὴν Μαραθάσαν πρὸς τὸν Κύκκον ἐσηκώθη ἕναν πωρνὸν νά πάγῃ εἰς τὸ κυνήγι (καὶ) ἔμπλασεν νοῦ μοναχοῦ ὀνόματι Ἡσαΐαν· (καὶ) διατὶ τὸν ἐπερίκοψεν ἔδωκέν του μέ τὸ πόδι του μίαν λακτίαν· (καὶ) εἰς ἐλλίγες ἡμέρας ἔππεσεν εἰς ἀστένειαν σατίκας (καὶ) ἐπιάστην ἐκεῖνον τὸ πόδι, ὅπου ἔδωκεν τοῦ μοναχοῦ· (καὶ) θωρεῖ ὄνειρον ὅτι νά πάγῃ εἰς τὸν μοναχὸν νά τοῦ ζητήσῃ συμπάθιον, νά τοῦ συγχωρήσῃ· διατὶ κανένας ἰατρός δέν ἠμπόρησεν νά τὸν θεραπεύσῃ· (καὶ) ἴτζου ὡς γοῖον ἦτον ἐπῆγεν εἰς τὸν μοναχὸν νά τοῦ συγχωρήσῃ· (καὶ) τοῦ μοναχοῦ ἀποκαλύφθην του ἡ Θεοτόκος ἡ Τρικουκκίότισ(σ)α ὅτι νά ζητήσῃ τὸ εἰκόνισμα ἀποῦ εὐρίσκεται εἰς τὸ παλάτιν τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Κωνσταντινόπολιν νά τὸ φέρουν ὧδε· (καὶ) πηγαίνοντα ὁ δούκας εἰς τὸν μοναχὸν (καὶ) ἔκλαψεν (καὶ) ἐσυγχώρησέ(ν) του· (καὶ) παρευθὺς εἶδεν τὴν ἰατρούσαν· (καὶ) ὁ μοναχὸς κατὰ τὸ ὄρωμα τὸ εἶδεν ἐζήτησέν του νά ἔχει τὸ εἰκόνισμα· (καὶ) εἶπεν του ἐκεῖνον ἔχει το ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ παλάτιν του· (καὶ) παγαίννοντά του ὁ ἄνωθεν Μανουὴλ εἰς τὴν Κω(ν)σταντινόπολιν ἠῦρεν τὴν κόρην τοῦ βασιλέως μέ μεγάλην ἀστένειαν, εἰς τὸν θάνατον· (καὶ) κανένας ἰατρός δέν ἠμπόρησε(ν) νά τὴν ἀγιτιάσῃ

(καί) ἐκείθετον χρόνον ἕναν· (καί) θωρώντα πώς ὁ ἄνωθεν μοναχός ἐθεράπευσεν τόν ἄνωθεν δούκα(ν) εἶπεν τοῦ βασιλέως τά γεννόμενα τά τοῦ ἐδιάβησαν (καί) πώς εὐκόλα τόν ἔγιανεν (καί) πώς εὐρίσκεται εἰς τήν γῆν τῆς Μαραθάσας· (καί) παραῦτα ὁ βασιλεύς ἔπεψεν ἕναν ξύλον εἰς τήν Κύπρον (καί) μεγάλες παρακάλεσες νά πάγει εἰς τήν Κω(ν)σταντινόπολιν ὁ μοναχός ὁ Ἡσαΐας· (καί) μοναῦτα ὅσον εἶδεν τόν ὀρισμόν ἐπῆγεν· (καί) ὅσον ἐπῆγεν μοναῦτα ἐκαλλιτέρισεν τήν κόρην τοῦ βασιλέως (καί) ἐσηκώθην ἀπό τήν ἀστένειαν καί ὁ βασιλεύς ἠθέλησεν νά δώσει μεγάλα χαρίσματα τοῦ μοναχοῦ· καί ἐκεῖνος ἐγονάτισεν (καί) ἐζήτησεν τό εἰκόνημαν· (καί) ὁ βασιλεύς ἐλυπήθην νά τό δώσει· (καί) θωρώντα τόν κόπον τοῦ μοναχοῦ (καί) τήν ἰατροίαν τῆς θυγατρὸς του μέ μεγάλην πληξίν ἔδωκέν του το· (καί) ἔφερέν το μετά του (καί) ἔκτισεν ναόν (καί) ἔχαρίσαν μεγάλα χαρίσματα (καί) ἐβάλαν μοναχοὺς (καί) ποιεῖ εἰς τήν ἀβροχίαν ἄπειρα θαύματα ἢ αὐτή εἰκόνα· ἢ ὁποία εἶναι ἱστορία τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ.

Μιχάλη Πιερή - Ἀγγελ Νικολάου Κονναρή, Λεοντίου Μαχαιρά: Χρονικό της Κύπρου, Λευκωσία 2003, σ. 86-87.

2

ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΣΤΡΑΜΠΑΛΝΤΙ (16ος αι.)

Venendo in Cipro, messer Manoel Vutumiti duca, andando al casal Marathassa, verso il casal Chieco, si levo una matina per andar alla caccia et si incontro in un monacho nominato Issea, et perche li passo d' avanti, li dete con il suo piede un calzo; et fra pochi giorni casco in malatia sciatica, et si arsero quella sua gamba con il qual haveva dato al monacho; et vide in sogno che dovesse andar dal monacho a domandar perdon accio lo assolvesse, peroche nissum medico non ha possuto medicarlo; et cosi come si trovava, ando dal monacho accio lo assolvesse; et al monacho apparse la Nostra Donna detta Tricucchioltissa, che dovesse domandar la immagine che si ritrova in la sala del re in Constantinopoli, che fosse portata qui. Et andando il duca dal monacho, li pianse et lo assolvete, et immediate vide la salute; et il monacho, secondo la vision che haveva veduto, li dimando che havesse la immagine, et li respose quella la tien il re nel suo palazzo; et andando il preditto Manoel in Constantinopoli, trovo la figliola del re con grandissima malatia, con pericolo de morte, et nissun medico non la poteva agiutare et jaceva anno uno; et vedendo che il preditto monacho haveva sanato il predetto duca, racconto al re le cose che li successero, et come con facilita fu sanato, et come si trova nelle parte del casal Marathassia. Et subito il re mando un navilio in Cipro, con gran pregeri al monacho che volesse andar in Constantinopoli; et immediate viso il commandamento ando, et subito gionto

comincio la figliola del re a migliorare, et si levo dalla malatia; et il re volse dar gran doni al monacho, et esso si ingenogio et dimando la immagine; et il re li rincressete a darla; et vedendo la fatica del monacho et la salute della sua figliola, con gran suo ramarico, glie la dette et la porto seco, et vene in Cipro, et fece edificar chiesa. Et donorono assai doni et messero monaci; et fa circa la pioza grandissimi miracoli la ditto immagine, la qual e depenta da San Luca.

Μετάφραση:

Όταν έφθασε στην Κύπρο, ο κυρ Μανουήλ Βουτομίτης δούκας, πηγαίνοντας στη Μαραθάσα προς τον Κύκκο, σηκώθηκε μια μέρα για να πάει κυνήγι και συνάντησε έναν μοναχό που λεγόταν Ησαΐας, και επειδή πέρασε από μπροστά του, του έδωσε μια κλωτσιά με το πόδι του· και μετά από μερικές μέρες έπεσε άρρωστος με σιατίκα, και τον έκαιγε εκείνο το πόδι, με το οποίο είχε κλωτσήσει τον μοναχό· και είδε σε όνειρο ότι έπρεπε να πάει στον μοναχό για να του ζητήσει συγγνώμη για να τον συγχωρέσει, γιατί κανένας γιατρός δεν μπόρεσε να τον γιατρέψει· και έτσι όπως ήταν, πήγε στον μοναχό για να τον συγχωρέσει· και στον μοναχό εμφανίστηκε η Παναγία η Τρικουκκιώτισσα, και του είπε ότι έπρεπε να ζητήσει την εικόνα που βρισκόταν στο παλάτι του βασιλιά στην Κωνσταντινούπολη, για να μεταφερθεί εδώ. Και πηγαίνοντας ο Δούκας στον μοναχό, έκλαψε και τον συγχώρεσε, και αμέσως γιατρεύτηκε· και ο μοναχός, σύμφωνα με το όραμα που είχε δει, του ζήτησε να λάβει την εικόνα, και του απάντησε ότι την είχε ο βασιλιάς στο παλάτι του· και πηγαίνοντας ο προαναφερθείς Μανουήλ στην Κωνσταντινούπολη, βρήκε την κόρη του βασιλιά με πολύ μεγάλη αρρώστια, με κίνδυνο θανάτου, και κανένας γιατρός δεν μπορούσε να τη βοηθήσει, και ξάπλωνε για έναν χρόνο· και βλέποντας ότι ο προαναφερθείς μοναχός είχε γιατρέψει τον προαναφερθέντα Δούκα, διηγήθηκε στον βασιλιά αυτά που του συνέβησαν, και πώς γιατρεύτηκε με ευκολία, και ότι βρίσκεται στα μέρη της Μαραθάσας. Και αμέσως ο βασιλιάς έστειλε ένα καράβι στην Κύπρο, με μεγάλη παράκληση στον μοναχό να θελήσει να πάει στην Κωνσταντινούπολη· και όταν έλαβε τη διαταγή πήγε αμέσως, και μόλις έφθασε άρχισε η κόρη του βασιλιά να καλυτερεύει, και της πέρασε η αρρώστια· και ο βασιλιάς ήθελε να δώσει μεγάλα δώρα στον μοναχό, και εκείνος γονάτισε και ζήτησε την εικόνα· και ο βασιλιάς δεν ήθελε να τη δώσει· αλλά βλέποντας την προσπάθεια του μοναχού και την υγεία της κόρης του, με μεγάλη λύπη, του την έδωσε, και την πήρε και ήρθε στην Κύπρο, και έβαλε να

κτίσουν μια εκκλησία. Και δώρισαν πολλά αφιερώματα και έβαλαν μοναχούς· και κάνει πολύ μεγάλα θαύματα για τη βροχή εκείνη η εικόνα, η οποία ζωγραφίστηκε από τον Άγιο Λουκά.

Rene de Mas Latrie, Chroniques d' Amadi et de Strambaldi, v. II, Paris 1893, σ. 16.

3

ΛΟΓΙΖΟΣ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΑΣ (αρχές 17ου αι.)

Ξεχωριστά οί άγιοι και οί άγίες και άλλα λείψανα, εύρίσκονται εις τό νησίον πολλές εικόνες της δεδοξαμένης Παρθένου Μαρίας και άλλων άγιών, οί οποιοι πάντοτε κάμνουν θαύματα· και ξεχωριστά εύρίσκεται εις τό μοναστήριον, όπου στέκει εις τά βουνά του Όλύμπου, μία εικόνα της Παναγίας· τό όποιον κράζεται Κόκκος· και είναι ιστορία του αποστόλου Λουκά· και εις αυτήν την εικόναν όλον τό νησίον έχει μεγάλην εύλάβειαν· και, όταν νά είναι άνεδρία, την έβγάλλουν έξω, και γυρίζουν τά περίχωρα, και κάμνουσιν παράκλησες μέ μεγάλην εύλάβειαν· και εύθύς ανοίγουν οί καταράκται του ουρανού, και γίνονται περισσά νερά· και έτοϋτο τό κάμνουσιν πᾶσα χρόνον, διότι εις τό νησίον, καθώς τό εΐπαμεν, γίνεται άβροχία· όπόταν θέλουν, γυρίζουν όλον τό νησίον, και τότε πάλιν την παίρνουσιν εις τον τόπον της αυτήν την χαριτωμένην εικόνα· από την Λευκοσίαν είναι μίλια 20 έως τό άγιον μοναστήριον.

Στυλιανού Περδίκη, Λογίζου Σκευοφύλακος Κρόνικα ήγουν χρονογραφία του νησίου της Κύπρου, Λευκωσία 2004, σ. 56-57.

4

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΡΟΔΙΝΟΣ (1659)

Εις την Λευκοσίαν εύρίσκεται ή εικόνα της Παναγίας, την όποιαν λέγουσι πώς έζωγράφησεν ό άγιος Λουκάς. Εις τό μοναστήρι, όπου κράζεται Τρικουκκιότισσα εύρίσκεται μία θαυματουργή εικόνα της Παναγίας. Εις τό μοναστήρι όμοίως του Κίκκου είναι μία θαυματουργή εικόνα, και εις άλλους τόπους του νησίου εύρίσκονται εικόνες της Παναγίας, διά μέσου των όποίων ό μεγαλοδύναμος Θεός διά θαυμάτων δίδει την χάριν του των εύσεβων χριστιανών.

Νεόφυτου Ροδινού, Περί Ηρώων, Στρατηγών, Φιλοσόφων, Αγίων και άλλων ονομαστών ανθρώπων, όπου ευγήκασιν από το νησί της Κύπρου, Ρώμη 1659, σ. 143-144.

5

ΠΩΛ ΡΙΚΩ (1678)

Πολλοί τέτοιοι άνθρωποι αυτού του είδους, καλόγεροι είναι μακρόβιοι, παρά το ότι πίνουν πολύ και τρέφονται άσχημα και ακόμη απέχουν από γυναίκες. Κάποτε

γνώρισα έναν από αυτούς, ο οποίος ήταν απανδόχος ενός μοναστηριού της Κύπρου που ονομάζεται Παναγία του Κύκκου Μαραθάσας της Λεύκας, στο οποίο ανήκουν 200 καλόγεροι. Και αυτός μου είπε ότι ήταν ηλικίας 119 χρόνων. Και για να το επιβεβαιώσει πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι δεν κάνει λάθος στους υπολογισμούς του, με πεποίθηση με διαβεβαίωσε ότι θυμόταν την κατάληψη της Κύπρου από τους Τούρκους τότε, που τα αυλάκια της πόλης του είχαν πλημμυρίσει από το αίμα, γεγονός που ιστορικά συνέβη 107 χρόνια πιο πριν. Τότε εκείνος ήταν, κατά τους ισχυρισμούς του, παιδί 12 χρόνων. Θυμάται ότι τότε οι μοχθηροί Τούρκοι στρατιώτες κατέσφαξαν και έπνιξαν στο αίμα όλους όσους εύρισκαν μπροστά τους. Καί χάρις στη μητέρα του, αυτός σώθηκε από τη βιαιότητα των Τούρκων στρατιωτών. Όταν η μητέρα του βρέθηκε αντιμέτωπη με κάποιο Τούρκο στρατιώτη, ο οποίος είχε κάπως λιγότερο άγριες διαθέσεις, έπεσε και κάλυψε με το σώμα της τον γιό της και με προσευχές και ικεσίες και δάκρυα κατόρθωσε να τον σώσει από τον θάνατο. Για να ευχαριστήσει τότε η μητέρα του τον Θεό σχετικά με τη σωτηρία του γιου της, τον έταξε να υπηρετήσει τον Θεό και χωρίς χρονοτριβή αυτός πήγε και έγινε καλόγερος. Ποτέ δέν θυμάται να έχει φάει κρέας. Ο πατέρας του έζησε περισσότερο από 80 χρόνια και ισχυρίζεται ότι ο παππούς του έζησε μέχρι 158 χρόνια.

Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Β΄, Λευκωσία 1994, σ. 642.

6

ΚΟΡΝΕΛΙΟΥΣ ΒΑΝ ΜΠΡΟΥΝ (1683)

Το έτος 1668 σε ολόκληρο το νησί, αλλά κυρίως στην περιοχή γύρω από την Αμμόχωστο, υπήρχε ένας τέτοιος μεγάλος αριθμός ακρίδων που όταν πετούσαν, δημιουργούσαν ένα μαύρο σύννεφο, από το οποίο δύσκολα περνούσαν οι ακτίνες του ηλίου. Αυτό κράτησε για ένα μήνα περίπου, και ο πασάς διέταξε όλους τους χωρικούς να μαζέψουν έναν ορισμένο αριθμό από τα έντομα αυτά ο κάθε ένας και να τα φέρουν στο ανάκτορό του στη Λευκωσία. Κατόπιν άνοιγαν λάκκους έξω από την πόλη, στους οποίους τα έθαβαν βαθιά στη γη, σκεπάζοντάς τα με χώμα, έτσι ώστε η αποσύνθεσή τους να μη μολύνει την ατμόσφαιρα. Για δέκα ημέρες όλοι οι Έλληνες έκαναν λιτανείες και επροσεύχοντο στον Θεό να τους απαλλάξει από αυτό το τόσο καταστροφικό για τη χώρα κακό. Μετέφεραν επίσης για λιτάνευση μια συγκεκριμένη εικόνα της Παρθένου Μαρίας με τον μικρό Χριστό στην αγκαλιά της, που όπως λέγεται είναι έργο του Αποστόλου Λουκά. Αυτή η εικόνα συνήθως

φυλάσσεται σε ένα μοναστήρι με το όνομα Κύκκος, στο οποίο ανήκουν περίπου τετρακόσιοι καλόγεροι, εκ των οποίων όμως ένας αριθμός αποστέλλεται στη Ρωσία και αλλού για διάφορα καθήκοντα.

Αυτό το μοναστήρι είναι κτισμένο στο βουνό Όλυμπος, το υψηλότερο βουνό στο νησί. Σε περιόδους ανομβρίας η εικόνα μεταφέρεται, κατά τη διάρκεια μεγάλης τελετής, έξω από το μοναστήρι και τοποθετείται σε ένα βάθρο ύψους περίπου είκοσι σκαλοπατιών. Η εικόνα τοποθετείται με πρόσωπο προς την κατεύθυνση από την οποία αναμένουν να έλθει η βροχή. Τώρα συνέβη η ίδια τελετή να γίνει και προς αντιμετώπιση των ακρίδων. Και μόλις η εικόνα τοποθετήθηκε στο ειδικό βάθρο της, αμέσως παρουσιάστηκαν κάποιου είδους πουλιά, περίπου παρόμοια με τους χαραδρικούς, τα οποία καταβρόχθισαν τις ακρίδες σε μεγάλες ποσότητες, αχόρταγα. Εκτός τούτου, την επόμενη ημέρα, όταν η ζέση του ηλίου υποχρέωσε τα έντομα να πετάξουν ψηλά πάνω από το έδαφος, ένας δυνατός άνεμος από την ξηρά τα έσπρωξε μακριά, και κατά την εσπέρα, όταν ο ήλιος έχασε την δύναμή του, όλα τα έντομα έπεσαν στη θάλασσα και πνίγηκαν. Πράγμα που επαληθεύθηκε σύντομα, όταν ο θαλάσσιος άνεμος τα εξέβρασε σε σωρούς στις παραλίες και έτσι, με αυτόν τον τρόπο, απαλλάχθηκε το νησί από αυτή την τρομερή μάστιγα. Τα πουλιά που έφαγαν τις ακρίδες, προσθέτει η αφήγηση, δεν είχαν ειδωθεί στην Κύπρο ποτέ προηγουμένως και ούτε και στο μέλλον επρόκειτο να εμφανιστούν ξανά. Πάντως ο πασάς απαγόρευσε με την ποινή του θανάτου να σκοτώνουν αυτά τα πουλιά.

Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Β΄, Λευκωσία 1994, σ. 654.

7

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΝΟΤΑΡΑΣ (περίπου 1730)

Ἔχει [ἡ Κύπρος] καί μοναστήρια μεγάλα, τό Κύκκου, ἐν τῇ ὑπωρεῖα τοῦ Ὀλύμπου, ὅστις λέγεται τανῦν Τροόδιον, τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὑπεραγίας, ἐν ἣ καί εἰκῶν θαυματουργός, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ ἱστορία, κεῖται ἐν τῇ ἐπαρχία τοῦ Σολέας, ὑπόκειται ὁμως τῷ ἀρχιεπισκόπῳ λόγῳ σταυροπηγίου.

Στυλιανού Περδίκη, Λογίζου Σκευοφύλακος Κρόνικα ἡγουν χρονογραφία του νησιῦ της Κύπρου, Λευκωσία 2004, σ. 150.

8

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΠΑΡΣΚΥ (1727 και 1735)

1727

Ακολουθως, στις 2 Ιουνίου, αναχωρήσαμε πάλι για το λιμάνι της Λεμεσού, για το οποίο έγραψα προηγουμένως. Μείναμε εκεί για μικρό χρονικό διάστημα και αναχωρήσαμε στις 13 Ιουνίου για το μοναστήρι που ονομάζεται Παναγία του Κύκκου, για να προσκυνήσουμε. Χρειάζεται για να φτάσεις εκεί πεζοπορία δύο ημερών από τη Λεμεσό, ανάμεσα σε μεγάλα βουνά, σε ερημικές περιοχές. Προχωρούσαμε αργά και φθάσαμε εκεί την τρίτη ημέρα. Τύχαμε τιμητικής υποδοχής από την αδελφότητα των μοναχών και περάσαμε εκεί μια ολόκληρη εβδομάδα, ως επισκέπτες, λόγω της λαμπρότητας του μοναστηριού και της ιερότητας του τόπου.

Το μοναστήρι ονομάζεται από μερικούς «Κύκκος» και από αυτό «Παναγία του Κύκκου». Τα κτήρια δεν είναι μεγάλα, αλλά η οικοδομή και η τοποθεσία του μοναστηριού είναι πολύ ωραία. Είναι εξ ολοκλήρου λιθόκτιστο, καλυμμένο με κεραμίδια πάνω σε ξύλινη στέγη. Τα κτήρια είναι διώροφα το ένα πάνω στο άλλο. Η εκκλησία είναι χωριστή· δεν είναι πολύ μεγάλη, αλλά ελκυστικής αρχιτεκτονικής· έχει έναν τρούλλο υψωμένο πάνω από τα παράθυρα, είναι ίση σε πλάτος και μήκος και κατάγραφη εσωτερικά παντού με εικόνες αγίων. Σε αυτή την εκκλησία ευρίσκεται η εικόνα της Υπεραγίας Παρθένου, της επονομαζομένης Οδηγήτριας, που κρατεί στον δεξιό της βραχίονα τον Κύριο ημών Ιησού, ως χαμογελαστό παιδί, ως φαίνεται εδώ⁹¹. Δεν μπορείς να δεις την εικόνα της, επειδή είναι όλη καλυμμένη, με εξαίρεση το πρόσωπο, από ασημένιο σφυρηλατημένο κάλυμμα. Είναι περίφημη για τα θαύματά της - ακόμη και τώρα -, οι δε μοναχοί αναπέμπουν καθημερινά ευχαριστήριες δεήσεις μπροστά στην εικόνα. Όχι μόνο οι Κύπριοι, αλλά και επισκέπτες από μακρινές χώρες ολόγυρα αποτίουν στην εικόνα αυτή μεγάλο σεβασμό.

Η εκκλησία έχει τρία ιερά βήματα και πέντε εισόδους. Η τράπεζα όπου γευματίζουν οι μοναχοί ευρίσκεται ψηλά, πάνω από τα κελλιά και τα άλλα κτήρια. Αυτό το μοναστήρι δεν υπόκειται σε δώξη, ούτε σε βαριούς φόρους από τους Μουσουλμάνους (τους απογόνους της Άγαρ). Οι σταυροί του ναού στέκονται ψηλά, υπεράνω του ναού, πράγμα που είναι σημαντικό σε τουρκικά εδάφη· αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι το μοναστήρι ευρίσκεται σε ερημικό μέρος, ανάμεσα σε ψηλά βουνά, σε μεγάλη απόσταση από τις πόλεις και άλλα

⁹¹ Τελικά, όμως, ο Μπάρσκυ δεν πραγματοποίησε την πρόθεσή του να σχεδιάσει την εικόνα της Θεοτόκου.

κατοικημένα μέρη, αλλά κυρίως διότι η χάρις και η προστασία της Παναγίας Παρθένου το προφυλάσσουν διαρκώς.

Το μοναστήρι ευρίσκεται σε μια ψηλή και δροσερή ερημική περιοχή, ευνοϊκή και καταλληλότετη για μοναστικό ερημικό βίο. Οι μοναχοί φυλάσσουν το νερό, το οποίο μαζεύουν από τη βροχή που πέφτει, σε πηγάδια για τη χρήση του μοναστηριού, αλλά για σκοπούς ύδρευσης έχουν μια πηγή απέναντι από την είσοδο του μοναστηριού, που ρέει έξω μέσω της κοιλάδας, σαν ένα μικρό ρυάκι. Δεν είναι δυνατό να ανευρεθεί καλύτερο νερό σε ολόκληρο το νησί της Κύπρου· είναι καθαρό σαν κρύσταλλο, ψυχρό σαν πάγος, ώστε τα δόντια εκείνων που το πίνουν δύσκολα το δέχονται, υγιεινό, ελαφρό για το στομάχι· ως εκ τούτου είναι βοηθητικό όχι μόνο για τους υγιείς, αλλά και για τους ασθενείς. Η πηγή αυτή ονομάζεται «Αγίασμα της Παναγίας», που σημαίνει ευλογία της Θεομήτορος, καθώς έχουν με έξυπνο τρόπο ανακαλύψει ότι το νερό πηγάζει από κάπου κάτω από την εκκλησία. Με μια λέξη το μοναστήρι αυτό είναι τέλειο από κάθε άποψη, όχι μόνο λόγω της θέσεως, της οικοδομής και της ιερότητάς του, αλλά επίσης λόγω του καλού χαρακτήρα των μοναχών του, που είναι ενάρετοι, πολύ φιλόξενοι, ταπεινοί και πολύ φιλόθρησκοι.

Οι λειτουργικές τους παραδόσεις και οι ψαλμωδίες και τα μοναστικά έθιμα είναι εξαιρετά· δεν έχουν καμπάνες, αλλά μόνο δύο σήμαντρα, ένα ξύλινο και ένα σιδερένιο, με τα οποία αναγγέλλουν τις ανάγκες του μοναστηριού. Δεν έχουν κήπο ή δεντρόκηπο, ούτε εντός ούτε εκτός του μοναστηριού, όλα γύρω από το μοναστήρι είναι μόνο ερημιά και βουνά, που είναι ψηλά, με δασικά δέντρα, και συγκεκριμένα: πεύκα, κέδρους, πλατάνια, δρύες κλπ. Ας γίνει γνωστό ότι οι Έλληνες ονομάζουν τα πεύκα «πεύκες», που υπάρχουν παντού. Το κυπαρίσσι, αν και δεν υπάρχει παντού, μπορεί να ανευρεθεί σε πολλές χώρες, αλλά ο κέδρος είναι πολύ σπάνιο δέντρο. Όσες περιηγήσεις και αν έχω κάνει στη γη, σε μεγάλα βουνά, δεν είχα την ευκαιρία ούτε να δω, ούτε να ακούσω για αυτόν. Στο νησί της Κύπρου, όχι μακριά από το πιο πάνω μοναστήρι, φύονται πολλοί κέδροι, αλλά μόνο σε μια περιοχή. Πολλά πράγματα στο μοναστήρι είναι κατασκευασμένα από ξύλο κέδρου. Γι' αυτό τον λόγο πήγα μια φορά στην ερημιά του δάσους για να μελετήσω την τέχνη της χρήσεώς τους, καθώς και για τη θέα τους. Είδα αυτά τα δέντρα, αλλά θα μιλήσω πάλι γι' αυτά σε άλλο μέρος. Ωραιότατοι κέδροι ανευρίσκονται επίσης στα βουνά του Λιβάνου, στα σύνορα της Γαλιλαίας και των Ιεροσολύμων. Δεν ακούσαμε να γίνεται λόγος γι' αυτούς αλλού.

Ήλθε τώρα η στιγμή να εξηγήσω σχετικά με αυτή την εικόνα του Αποστόλου Ευαγγελιστή Λουκά, διότι μερικοί ισχυρίζονται ότι αυτήν δεν τη σχεδίασε ο ίδιος, αλλά ότι είναι έργο άλλου ζωγράφου. Οι Έλληνες ιστοριογράφοι αφηγούνται ότι ο Λουκάς ζωγράφισε κατά τη διάρκεια της ζωής του τρεις εικόνες της Θεομήτορος: Μία από αυτές ευρίσκεται στην πόλη Βίλνα της Μικράς Ρωσίας· φέρει τον τίτλο Ελεούσα. Σε αυτήν η Αγία Παρθένος κρατεί στον αριστερό της βραχίονα τον Κύριον Ημών Ιησού Χριστό. Η δεύτερη εικόνα ευρίσκεται στον Μοριά, στο Μέγα Σπήλαιο· σε αυτήν η Παρθένος είναι ιστάμενη με το χέρι ελαφρά τεταμένο και προσεύχεται. Σχετικά με την τρίτη εικόνα, είναι γραμμένο ότι το μέρος στο οποίο ευρίσκεται δεν μπορεί να εντοπισθεί. Αλλά οι μοναχοί του πιο πάνω μοναστηριού της Κύπρου έχουν έναν χρονογράφο, ο οποίος αποδεικνύει σαφώς ότι η εικόνα αυτού του μοναστηριού είναι μία από τις εικόνες του Ευαγγελιστή Λουκά, η ονομαζόμενη Οδηγήτρια.

Κάποτε ζούσε στην Κωνσταντινούπολη ένας Ορθόδοξος Χριστιανός δούκας, ονομαζόμενος Ισαάκιος, του οποίου η κόρη προσεβλήθη από σοβαρή ασθένεια και δεν μπορούσε να θεραπευθεί, αν και ο πατέρας ξόδευσε στους γιατρούς πολλά από τα αγαθά του. Την ίδια εποχή ζούσε στο νησί της Κύπρου ένας ενάρετος και ευσεβής γέροντας, ονομαζόμενος Ησαΐας, ο οποίος ζούσε στην ερημιά, ανάμεσα στα βουνά μέσα σε ένα σπήλαιο, υπηρετώντας τον Θεό (το σπήλαιο αυτό υφίσταται σήμερα, ψηλά πάνω στο βουνό, όχι μακριά από το μοναστήρι). Η Υπεραγία Θεοτόκος εμφανίστηκε σε αυτόν, στο όνειρό του, και είπε: «Πήγαινε στην Κωνσταντινούπολη και διάταξε εν ονόματί μου ότι, αν ο δούκας επιθυμεί να θεραπευθεί η κόρη του, πρέπει να στείλει στην Κύπρο την προαναφερθείσα εικόνα μου, η οποία εζωγραφίσθη από τον Ευαγγελιστή Λουκά, ώστε να ιδρυθεί εκκλησία στο μέρος αυτό» (και υπέδειξε στον γέροντα το μέρος όπου ευρίσκεται σήμερα το μοναστήρι).

Ο ερημίτης πήγε αμέσως στην Κωνσταντινούπολη, ανέφερε το όραμά του στον δούκα Ισαάκιο και μόλις αυτός υποσχέθηκε να εκτελέσει την προσταγή της Παρθένου, την ώρα ακριβώς της απόφασής του, η κόρη του σηκώθηκε από το κρεβάτι της ασθένειάς της. Απέστειλε ο Ισαάκιος την Αγία εκείνη Εικόνα με πολυάριθμη συνοδεία και τιμές από την Κωνσταντινούπολη στην Κύπρο, στο μέρος που είχε υποδειχθεί, και ανήγειρε εκεί μικρή εκκλησία, η οποία αναπτύχθηκε αργότερα, με τη βοήθεια πολλών εισφορών, σε μικρό μοναστήρι, τελειότατο, το πρώτο κοινόβιο μοναστήρι. Τώρα έχει περισσότερους από εκατόν μοναχούς, οι

οποίοι πολύ λίγο μένουν στο μοναστήρι τους, διότι αποστέλλονται έξω για τέλεση της θείας λειτουργίας στα μετόχια του μοναστηριού, από τα οποία μεταφέρουν όλα τα είδη τροφίμων και ποτών και όλα τα είδη εισοδημάτων. Εξ αιτίας τούτου, η εικόνα υπάρχει και τυγχάνει φροντίδας μέχρι των ημερών μας, δοξασμένη διά θαυμάτων. Το μοναστήρι λαμπρύνεται διά της χάριτος της εικόνας, ακμάζει, αποφεύγει οποιοδήποτε κακό και οι μοναχοί ευημερούν από κάθε άποψη.... [σ. 681-682].

* * *

1735

Οδοιπόρησα ανάμεσα σε μεγάλα και δύσβατα βουνά και δάση. Πήγα σε ένα άλλο μοναστήρι, διάσημο και μεγάλο, που απέχει από το πιο πάνω μοναστήρι [του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή] τεσσάρων ωρών πεζοπορία. Έχασα πάλι τον δρόμο μου, σπατάλησα πολύ χρόνο και μετά βίας κατάφερα να φθάσω έγκαιρα το βράδυ. Αφού έφθασα σ' αυτό το μέγα μοναστήρι και συμπλήρωσα τα συνήθη λατρευτικά μου καθήκοντα, και αφού ασπάσθηκα, όπως είναι η συνήθεια, τον ηγούμενο και τους μοναχούς, με υποδέχθηκαν με τιμή και μου παραχώρησαν ξεχωριστό κελλί. Μου πρόσφεραν μεγάλη φιλοξενία και δεν με άφησαν να τους εγκαταλείψω για πολλές ημέρες. Ιδιαίτερα φιλόφρων προς εμένα ήταν ο τότε ηγούμενος, πατήρ Σωφρόνιος, άνθρωπος καλού χαρακτήρα, φιλόξενος, εχέφρων, θεοφοβούμενος, έμπειρος στην ψαλμωδία. Μου έδωσε επίσης ελεημοσύνη, ο Θεός να σώσει την ψυχή του. Έχοντας στη διάθεσή μου αρκετό χρόνο για ανάπαυση, προσπάθησα με μεγάλη προσοχή και επιμέλεια να σχεδιάσω στον μεγαλύτερο χάρτη, με ακρίβεια και χωρίς λάθη, όχι μόνο το μοναστήρι με τα κελλιά και τα περίβλεπτα βουνά, αλλά επίσης και τη θαυματουργό εικόνα της Παναγίας Παρθένου που ευρίσκεται εκεί, όπως φαίνεται σ' αυτό το σχέδιο⁹². Ταυτόχρονα, παρακαλώ κάθε άνθρωπο που βλέπει, διαβάζει ή ακούει αυτά που έχω γράψει, να προσεύχεται στον Θεό για μένα τον αμαρτωλό.

Η περιγραφή αυτού του μοναστηριού έχει ως εξής: Το μοναστήρι αυτό είναι το κυριότερο σε ολόκληρο το νησί, λόγω της δόξας, της εκτιμήσεως και του πλούτου του. Είναι γνωστό σε ολόκληρη την Ελλάδα, κυρίως λόγω της θαυματουργού εικόνας που υπάρχει εκεί· γι' αυτήν δες πιο κάτω. Το μοναστήρι

⁹² Είναι άγνωστο αν τελικά ο Μπάρσκυ σχεδίασε το μοναστήρι, αφού δεν έχει διασωθεί οποιοδήποτε σχετικό σχέδιο.

είναι σταυροπηγιακό, δηλαδή τελεί υπό τη δικαιοδοσία αρχιεπισκόπου, αν και ευρίσκεται στην επισκοπική περιφέρεια του επισκόπου Κερύνειας. Το μοναστήρι ιδρύθηκε από έναν δούκα, ο οποίος κυβερνούσε τότε (κατά την εποχή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας) το νησί της Κύπρου. Αργότερα, το μοναστήρι άρχισε να ερειπώνεται. Η ανακαίνισή του πραγματοποιήθηκε με τη λαϊκή βοήθεια, όπως αναφέρεται στην ιστορία του. Ονομάζεται στα ελληνικά «Παναγία του Κύκκου». Η ονομασία αυτή προέρχεται από το βουνό, δίπλα στο οποίο ευρίσκεται, που ονομάζεται «Κόκκος» ή «Κύκκος». Αυτή είναι μια εκδοχή σύμφωνα με τη γνώμη μερικών ανθρώπων. Η άλλη εξήγηση αυτής της ονομασίας, κατ' άλλον τρόπο που δεν είναι ούτε πολύ πρέπων ούτε πολύ αξιόπιστος, την αποδίδει σε κάποιο πουλί, τον κούκο, που τραγουδούσε «κύκκου» ή «κύκου» τις παλαιές εποχές, όταν η θαυματουργός εικόνα μεταφέρθηκε από την Κωνσταντινούπολη.

Έχω ήδη γράψει λεπτομερώς για το πώς είχε ιδρυθεί αυτό το μοναστήρι και πώς μεταφέρθηκε η εικόνα, όταν περιέγραφα το πρώτο μου προσκύνημα το έτος 1727, οπότε επιστρέφοντας από τα Ιεροσόλυμα ήλθα τυχαίως στην Κύπρο και προσκύνησα σε μερικά μοναστήρια. Τώρα θα αφηγηθώ σε συντομία. Κατά την εποχή της Ελληνικής κυριαρχίας, κάποιος ερημίτης μοναχός Ησαΐας εγκαταστάθηκε σ' αυτό το βουνό, που ονομαζόταν «Κόκκος» ή «Κύκκος», ενώ η Κύπρος εκυβερνάτο από κάποιον δούκα. Μια κόρη του αυτοκράτορα προσεβλήθη από ανίατη ασθένεια και επειδή ο Θεός θέλησε τη δημιουργία, πάνω στο προαναφερθέν βουνό, ενός μοναστηριού για μοναστική ησυχία, ο αυτοκράτορας είδε ένα όραμα. Το νόημα αυτού του οράματος ήταν ότι, αν ο αυτοκράτορας ήθελε να δει την κόρη του να θεραπεύεται, έπρεπε να αποστείλει την εικόνα της αγίας Παρθένου στο όρος Κύκκος και έπρεπε να ανεγείρει εκεί μοναστήρι στο όνομα της Θεομήτορος, για τη διαμονή μοναχών (η αφήγηση αυτή δεν ανευρίσκεται στους κώδικες του μοναστηριού, αλλά αναφέρεται από τη μοναστική παράδοση).

Ταυτόχρονα υπήρξε άλλη ειδική αποκάλυψη μέσω οράματος στον Ησαΐα, τον ερημίτη, ο οποίος επείσθη να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για να παραλάβει από τον αυτοκράτορα ασήμι (χρήματα) και την εικόνα της Παρθένου με όλα τα αναγκαία, και να προσπαθήσει να οργανώσει εκκλησία και μοναστήρι, για να συγκεντρώσει μοναχούς. Μόλις ο αυτοκράτορας έδωσε την υπόσχεση στην αγία Παρθένο, ξαφνικά η κόρη του θεραπεύτηκε από την ασθένειά της. Όταν ο αυτοκράτορας διέταξε τον δούκα της Κύπρου να στείλει έναν μοναχό στην Κωνσταντινούπολη για τη μεταφορά της εικόνας, ο δούκας έστειλε τον μοναχό

Ησαΐα. Παρέλαβε την εικόνα της Παναγίας Θεομήτορος, επίσης αρκετό χρυσάφι και ασήμι από τον αυτοκράτορα, επέστρεψε στην Κύπρο και ανήγειρε ένα μικρό μοναστηριακό κατάλυμα, ανάλογο με τον υφιστάμενο στενό χώρο. Αργότερα το μοναστήρι άρχισε να επεκτείνεται, με την αύξηση του αριθμού των μοναχών, και η αγία θαυματουργός εικόνα φυλάσσεται εκεί από εκείνη την εποχή μέχρι τις ημέρες μας.

Αναφέρεται ότι η εικόνα είναι ζωγραφισμένη σε κάποιο σπάνιο ξύλο, σχεδιασμένη όχι με τις μεθόδους της σύγχρονης ζωγραφικής, αλλά με ένα είδος κεριού και μαστίχας, αλλά είναι αδύνατο να αποδειχθεί αυτό τώρα, διότι ολόκληρη η εικόνα είναι καλυμμένη με ασήμι, εκτός από το πρόσωπο και μια μικρή θυρίδα στο στήθος για προσκύνηση. Το πρόσωπο είναι πάντοτε καλυμμένο με πολύτιμο πέπλο και οι άνθρωποι βεβαιώνουν γενικά ότι το πρόσωπο δεν πρέπει να το δει κανένας ποτέ. Αυτό είναι απίστευτο, αφού οι μοναχοί, οι οποίοι τελούν τη θεία λειτουργία ημέρα και νύκτα, μπορούν να το δουν όταν είναι μόνοι και κυρίως όταν, κάθε τρία ή τέσσερα χρόνια, αντικαθιστούν το παλιό κάλυμμα με καινούργιο. Επιπρόσθετα, όπως άκουσα από τους ίδιους τους μοναχούς, αυτοί μεταφέρουν, σε περιόδους ανομβρίας, την Αγία Εικόνα πάνω στο βουνό και αποκαλύπτουν το πρόσωπό της, και τότε, ως εκ θαύματος, αρχίζει να πέφτει άφθονη βροχή. Στην εικόνα η Παναγία κρατεί στο δεξιό της χέρι τον Χριστό. Πολλοί άνθρωποι, όχι μόνο Κύπριοι, πιστοποιούν ότι η εικόνα εζωγραφίσθη από τον ευαγγελιστή Λουκά και είναι μία από τις τρεις πρώτες κύριες εικόνες του, ονομάζεται δε στα ελληνικά «Ελεούσα».

Όλα αυτά μπορεί να αποτελέσουν θέμα αμφισβήτησης, διότι δεν είναι δυνατό να προσαχθεί μαρτυρία από τις Γραφές. Τρεις εικόνες θεωρούνται ως κύριες: Η «Οδηγήτρια», η «Ελεούσα» και η «Αιγυπτία». Οι δύο πρώτες με τον Χριστό ως παιδί, η μία κρατώντας τον από τα δεξιά, η άλλη στο αριστερό χέρι, ενώ στην τρίτη η Παναγία παρουσιάζεται μόνη, χωρίς τον Χριστό, με υψωμένα χέρια ως να προσεύχεται. Οι εικόνες αυτές είναι ζωγραφισμένες με κεριό και μαστίχα, όπως αναφέρει η Ιστορία, πάνω σε σανίδες σπάνιου δέντρου του Παραδείσου. [Ο ευαγγελιστής Λουκάς] τις έδειξε στη Θεομήτορα, που ζούσε τότε ακόμη. Αυτή του έδωσε την ευλογία της ως ακολούθως: «Ἡ χάρις τοῦ ἐξ ἐμοῦ τεχθέντος εἶη μετ' αὐτῶν». Η «Οδηγήτρια» ευρίσκεται ακόμη στην Κωνσταντινούπολη· η «Αιγυπτία» στην Πελοπόννησο, σε ένα μοναστήρι που ονομάζεται Μέγα Σπήλαιον· η τρίτη στη Μικρά Ρωσία, στο μοναστήρι της Βίλνα. Αυτό καθιστά σαφές ότι η εικόνα της Κύπρου δεν είναι μια από τις τρεις πρώτες εικόνες. Εάν λέγεται ότι εζωγραφίσθη

από τον ευαγγελιστή Λουκά, το γεγονός είναι αξιόπιστο. Όμως αυτή δεν είναι μία από τις πρώτες του, αλλά μία από τις τελευταίες του εικόνες, διότι ο ευαγγελιστής ζωγράφισε κατά τη διάρκεια της ζωής του όχι μόνο τρεις εικόνες, αλλά πολλές. Αυτά για την εικόνα.

Έχω πολλά πράγματα να πω πάλι για το μοναστήρι. Είναι έξοχο ως προς την τοποθεσία και επίσης την οικοδομή, με τράπεζα, μαγειρείο, αίθουσα υποδοχής, ξενώνα και έναν μεγάλο αριθμό κελλιών, που είναι το ένα πάνω στο άλλο σε τρία πατώματα, πολύ ψηλά και καλυμμένα με κεραμίδια. Μπροστά από τα κελλιά υπάρχουν καλυμμένες στοές με κολώνες και τόξα, και ξύλινα κιγκλιδώματα ωραίας εμφάνισης. Έχουν δύο προσαρτήματα με στέρνες, επιδέξια διαρρυθμισμένες, ώστε να συγκεντρώνουν υπογείως το νερό της βροχής που ρέει από τα βουνά, για τις ανάγκες του μοναστηριού. Επιπρόσθετα, κάτω από το μοναστήρι, σε απόσταση λιθοβολής, ρέει μια πηγή καλού πόσιμου νερού, καλυμμένη με πέτρινη σκεπή· είναι θερμή τον χειμώνα και ανυπόφορα ψυχρή το καλοκαίρι. Από εδώ ξεκινά μια βαθιά χαράδρα που εκτείνεται μέχρι πολύ μακριά. Ολόγυρα του μοναστηριού υπάρχουν ψηλά βουνά καλυμμένα με πυκνά δάση. Πέρα από το μοναστήρι, πολύ μακριά, σε απόσταση τεσσάρων ωρών πεζοπορίας, μπορεί να δει κανένας το θαυμάσιο και ψηλότερο βουνό Τρόδος, γεμάτο ομορφιές. Δεν υπάρχουν όμως φρουτόδεντρα εδώ, λόγω του στενού χώρου και των σκληρών βράχων. Προς τα νότια, σε μια βαθιά κοιλάδα, σε απόσταση μισής ώρας πεζοπορίας, υπάρχει ένας πολύ ωραίος δενδρόκηπος με εκκλησία, ένα κελλί, φυτεμένα δέντρα και διάφορα φυτά, όπως στα απομονωμένα κελλιά του Αγίου Όρους.

Το μοναστήρι έχει δύο εισόδους: η πρώτη και κύρια από την ανατολική πλευρά και η δεύτερη από τη νότια. Η εκκλησία δεν ευρίσκεται στο μέσο, αλλά στη βόρεια πλευρά του μοναστηριού. Έχει πέντε εισόδους, τρεις από τα δυτικά, μια από τα νότια και μια από τα βόρεια. Το χωριστό προπύλαιο έχει μια είσοδο. Η εκκλησία είναι θολωτή στο εσωτερικό και τετράγωνη εξωτερικά, με τρούλλο που είναι ορατός μόνο από μέσα· τίποτε δεν φαίνεται απ' έξω, διότι η εκκλησία είναι καλυμμένη με κεραμίδια, όπως το προαναφερθέν μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου, λόγω του παγετού και του χιονιού. Είναι μαρμαροθετημένη και οι τοίχοι ζωγραφισμένοι από πάνω μέχρι κάτω με εικόνες (τοιχογραφίες). Το εικονοστάσιο είναι έξοχα κοσμημένο με πολύ ωραία και περίτεχνα σκαλίσματα, και με κηροπήγια, κανδήλια και πολυελαίους. Με μια λέξη, αυτή είναι η ωραιότερη από όλες τις

εκκλησίες που έχουν περιγραφεί πιο πάνω, με την εξαίρεση εκείνης του Αγίου Μάμα Μόρφου.

Με ίσες διαστάσεις σε μήκος, πλάτος και ύψος, όπως οι εκκλησίες στο Άγιον Όρος, η εκκλησία της Παναγίας του Κύκκου έχει μικρά τεμάχια διαφόρων λειψάνων κρυμμένα μέσα στην Αγία Τράπεζα. Η θαυματουργός εικόνα της Παρθένου ίσταται σε ξεχωριστή κολώνα, στην αριστερή πλευρά της εκκλησίας, μέσα σε επίχρυσο θρόνο, με τη Θεοτόκο να κρατεί τον Χριστό στο δεξιό της χέρι. Οι μοναστικοί κανόνες τηρούνται πλήρως στις ψαλμωδίες και στην οργάνωση των γευμάτων. Υπό τη διοίκηση του μοναστηριού αυτού ευρίσκονται περισσότεροι από 100 μοναχοί. Δεν διαμένουν όμως όλοι μέσα στο μοναστήρι, εκτός από 20. Αποστέλλονται σε άλλα μικρότερα μοναστήρια, που υπάγονται στο κύριο μοναστήρι, ή σε μοναστηριακά μετόχια, όπου οι μοναχοί ασχολούνται με τη γεωργία, τη δενδροκαλλιέργεια, τη βόσκηση προβάτων και αιγών· όλοι συνεισφέρουν με τα κέρδη τους στο εισόδημα του κύριου μοναστηριού, εφ' όσον είναι μοναχοί του και εφ' όσον τρέφονται και διοικούνται μέσω των εισοδημάτων από τη γη, τα ζώα και τις ελεημοσύνες που δίνουν οι Χριστιανοί. Πολλοί μοναχοί έρχονται και φεύγουν. Έχουν μεγάλη φήμη· για τον λόγο αυτό ενοχλούνται από τους Τούρκους περισσότερο από κάθε άλλο, και καταδιώκονται με κάθε τρόπο, αλλά με τη βοήθεια της αγίας Παρθένου υπερνικούν όλες τις δυσκολίες. Παρέμεινα εικοσιτρείς ημέρες σ' αυτό το ονομαστό και θελκτικό μοναστήρι, που ευρίσκεται σε γαλήνη μακριά από τον κόσμο. Με απόλυτη ησυχία και καλή φιλοξενία, συμπλήρωσα τα συνήθη λατρευτικά μου καθήκοντα με ιερά εξομολόγηση. Ακολούθως αναχώρησα, όχι όμως πεζός, όπως είχα συνηθίσει, αλλά ο ηγούμενος, ένας καλόγνωμος άνθρωπος, μου έδωσε, χάριν φιλοξενίας, ένα μουλάρι και με έστειλε, με έναν οδηγό, σε άλλο μοναστήρι.

Ταξιδέψαμε πέντε ώρες σε έναν δύσβατο δρόμο και, έχοντας διασχίσει τη Μαραθάσα, εισήλθαμε στην επισκοπική περιφέρεια Πάφου. Κατεβήκαμε από εκείνα τα ψηλά βουνά περπατώντας για τέσσερις ώρες, και ακολούθως ανεβήκαμε, περπατώντας άλλη μια ώρα, σ' ένα μεγάλο λευκό βουνό, που ορθώνεται χωριστά από την προαναφερθείσα οροσειρά. Φθάσαμε έτσι σε ένα μοναστήρι, που σκόπευα να επισκεφθώ, σύμφωνα με τα σχέδιά μου. Το μικρό μοναστήρι της Παναγίας Χρυσορρογιάτισσας ευρίσκεται στην επισκοπική περιφέρεια Πάφου, αλλά δεν υπάγεται στον επίσκοπο· διοικείται από το προαναφερθέν κύριο μοναστήρι του Κύκκου, αφού εξαρτάται από αυτό. Η Μονή Κύκκου διορίζει οικονόμο και

αποστέλλει εκεί μοναχούς, που είναι πολύ λίγοι, δύο ή τρεις. Πρέπει να έχουμε υπ' όψιν ότι σε όλα τα εξαρτώμενα μοναστήρια που διοικούνται από το μοναστήρι του Κύκκου, οι ηγούμενοι αποκαλούνται μόνο «οικονόμοι». Η εκκλησία είναι πολύ μικρή, με κυλινδρική οροφή, και δύο - τρία κελλιά. Ευρίσκεται σε ψηλό σημείο, στο μέσο της αποστάσεως από την κορυφή του βουνού, ανάμεσα σε τρία ή τέσσερα γιγαντιαία πεύκα. Το βουνό έχει λευκό χρώμα και μαλακό χώμα, καλυμμένο με δασικά δέντρα. Αυτό το μικρό μοναστήρι είναι πολύ κόσμιο και φτωχικό. Εξασφαλίζει τροφή μέσω της γεωργίας και της βόσκησης αιγών. Διαθέτει ένα μόνο αξιοσημείωτο πράγμα: ευρίσκεται σε μια ευχάριστη τοποθεσία, δροσερή το καλοκαίρι και ήσυχη, δίπλα σε μια πηγή με γλυκό, υγιεινό νερό. Με υποδέχθηκαν εκεί φιλόξενα και παρέμεινα ολόκληρη την ημέρα και την επόμενη νύκτα.

Την επόμενη ημέρα, αφού ρώτησα για την πορεία μου, πήγα σε ένα άλλο μοναστήρι, που ευρίσκεται στο ίδιο βουνό, σε απόσταση μιας ώρας πεζοπορίας. Αυτό το μοναστήρι είναι αφιερωμένο στον άγιο Νικόλαο, εν Χριστώ άγιο· ονομάζεται στα ελληνικά από τον λαό «Αγία Μονή», δηλαδή άγιον κατάλυμα απομονώσεως. Αρχικά, κατά την εποχή της Χριστιανικής κυριαρχίας, το μοναστήρι ήταν πλούσιο και είχε πολλούς μοναχούς, αλλά όταν άρχισαν οι πόλεμοι με τους Τούρκους, κυριεύθηκε από τους βαρβάρους και έμεινε κενό για πολλά χρόνια. Αργότερα, με την επιμονή και τη βοήθεια των πατέρων του προαναφερθέντος μοναστηριού του Κύκκου, υπό τη δικαιοδοσία του οποίου ευρίσκετο, απέκτησε νέα ζωή· διορίστηκε ένας οικονόμος με δύο ή τρεις μοναχούς, για τη διεκπεραίωση των υποθέσεων του μοναστηριού. Ζουν μέσω της γεωργίας και διατηρούν ζώα. Συνεργάζονται, όσο είναι δυνατό, για την ευημερία του κύριου μοναστηριού, υπακούουν σ' αυτό και το βοηθούν σε κάθε ανάγκη.

Αυτό το μοναστήρι δεν είναι μικρό, έχει μεγάλο πλάτος και μήκος, ευρύχωρη αυλή και κελλιά γύρω από αυτήν. Υπάρχουν τρεις εισοδοί, από τα δυτικά, τα βόρεια και τα νότια. Η ανατολική πλευρά καταλαμβάνεται από μια ωραία μεγάλη εκκλησία, στερεά κτισμένη, με μεγάλες και σκληρές πέτρες, αψιδωτή εσωτερικά· απ' έξω είναι καλυμμένη με ξύλινη στέγη και κεραμίδια, όπως στα προαναφερθέντα μοναστήρια. Έχει ένα απλό εικονοστάσιο και φθηνά κηροπήγια και κανδήλια, λόγω της φτώχειας της, αλλά το δάπεδο είναι καλά στρωμένο με μεγάλες λίθινες πλάκες. Το όλο βάρος του κτηρίου βαστάζεται από έξι κολώνες. Έχει πέντε εισόδους, τρεις από τα δυτικά, μία από τα βόρεια και μία από τα νότια. Έχει ένα μεγάλο προπύλαιο, επίσης με τρεις εισόδους. Υπάρχει ένα χωριστά

κατασκευασμένο και στεγασμένο πρόστοο από τη δυτική πλευρά, η νότια θύρα είναι πάντοτε κλειστή και δεν χρειάζεται να ανοίξει, λόγω του μικρού αριθμού μοναχών και της ανεπαρκούς οργανώσεώς τους, η δε βόρεια θύρα έχει υποστεί αρκετές ρωγμές· έχει επιδιορθωθεί, αλλά ένας κενός χώρος (παράθυρο) έχει αφεθεί σ' αυτό το σημείο, για την προστασία του κτηρίου από τη φθορά.

Στο προπύλαιο είναι στερεωμένα ένα ξύλινο σήμαντρο και ένα σιδερένιο, σύμφωνα με αρχαίο έθιμο. Ας καταστεί γνωστόν, ότι δεν ανευρίσκονται καμπάνες σε κανένα μοναστήρι της Κύπρου· μόνο σήμαντρα παίρνουν τη θέση τους. Καμπάνες υπήρχαν προηγουμένως, αλλά απαγορεύθηκαν όταν ήλθε η Μουσουλμανική κυριαρχία. Ακόμη και τα σήμαντρα είχαν απαγορευθεί στις ενοριακές εκκλησίες, με εξαίρεση μερικά χριστιανικά χωριά, σε απομακρυσμένα μέρη, σε μεγάλη απόσταση από τις πόλεις.

Το μοναστήρι αυτό με γοήτευσε πολύ. Δεν μπόρεσα να ανακαλύψω ποιος ήταν ο πρώτος ιδρυτής του, αλλά από τον χαρακτήρα των καταλοίπων που υπάρχουν σήμερα, συμπεράνα ότι είχε ιδρυθεί από αυτοκρατορικούς ή πολύ σημαίνοντες ανθρώπους. Ευρίσκεται σε ένα επίπεδο, πολύ ωραίο μέρος, πολύ απομακρυσμένο από την αναστάτωση του κόσμου, κοντά στην κορυφή του προαναφερθέντος λευκού βουνού. Από τα βόρεια, τα ανατολικά και τα νότια περιβάλλεται από βουνά και πυκνά δάση τέτοιας ομορφιάς, ώστε ξεπερνά σε μεγαλοπρέπεια τα τοπία όλων των μοναστηριών, που έχουν προαναφερθεί. Στη δυτική πλαγιά καλλιεργούνται αμπέλια, στους δε βόρειους οργωμένους αγρούς υπάρχει ένα ωραίο λιθόστρωτο αλώνι από τα αρχαία χρόνια, κάτι που δεν μπορεί να βρεθεί σε άλλους οικισμούς, και ένας γιγαντιαίος δρυς, που είχε φυτευθεί τα αρχαία χρόνια για την ανάπαυση των εργατών. Στην πλευρά πίσω από το μοναστήρι υπάρχει μια πηγή κρύου και υγιεινού νερού, που πέφτει μέσα σε ένα μικρό, ομαλό φαράγγι· δημιουργεί πολλή πράσινη βλάστηση, εξαφανίζεται κάπου υπογείως, κάτω από τα θεμέλια του μοναστηριού, και επιστρέφει ρέοντας πάλι μπροστά από τις πύλες της δυτικής πλευράς, όπου είναι φυτεμένη μια καρυδιά, σε ένα επίπεδο χωράφι. Στη συνέχεια κυλά μακριά και απλώνεται σε μια πλατιά και βαθιά κοιλάδα. Δεν έμεινα εκεί αρκετό καιρό, μόνο μια ημέρα και μια νύκτα. Προσπάθησα όμως να περιγράψω όλες τις λεπτομέρειες με κάθε επιμέλεια, όχι μόνο με λόγια, αλλά επίσης με εικόνα, όπως φαίνεται εδώ. Δεν ήθελα να μείνω εκεί περισσότερο, διότι ο οικονόμος δεν φαινόταν αρκετά φιλόξενος, ούτε και γλυκός στα λόγια του προς εμένα.

Αναχώρησα το πρωί και περπάτησα δύο ώρες προς ένα μετόχιο του μοναστηριού του Κύκκου. Πρώτα κατέβηκα από το βουνό σε μια βαθιά χαράδρα, διέσχισα έναν ποταμό ή μεγάλο χείμαρρο, κατέβηκα πάλι σε μερικά άλλα, χαμηλότερα βουνά, περνώντας από μερικά χωριά. Βάδισα στις κορυφές των βουνών για κάποιο χρόνο, σε ένα ωραίο, εκτενές πλάτωμα και έφθασα στο μετόχιο του μοναστηριού του Κύκκου. Αυτό το μετόχιο είναι σαν μοναστήρι, με ένα οικονόμο και λίγους μοναχούς. Η διαφορά του από ένα μοναστήρι είναι ότι δεν έχει εκκλησία και ευρίσκεται μέσα σε ένα χωριό που ονομάζεται Πολέμι (Poleme), σε μια ομαλή πεδιάδα, σε ευχάριστη και δροσερή τοποθεσία, και πηγή υγιεινού νερού. Υπάρχουν κήποι με συκομουριές, και παράγουν μετάξι. Οι μοναχοί έχουν επαρκές εισόδημα εκεί από την καλλιέργεια των χωραφιών και την εκτροφή ζώων. Συνεισφέρουν, όσο μπορούν, στην ευημερία του κυρίου μοναστηριού. Πέρασα εκεί τη νύκτα και περπάτησα το επόμενο πρωί σε βουνοκορφές, ανεβαίνοντας και κατεβαίνοντας για δύο ώρες, πήγα δε σε ένα μοναστήρι αποκαλούμενο Εγκλείστρα... [σ. 695-698].

Έχοντας αναχωρήσει από το προαναφερθέν μοναστήρι [Σταυρού της Μίθθας], έχασα τον δρόμο μου και περιπλανιόμουν κατά το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, ανεβαίνοντας και κατεβαίνοντας σε βουνά και κοιλάδες χωρίς να βρίσκω τον δρόμο μου. Δεν ακολούθησα τον κύριο δρόμο μέσω χωριών, αλλά τα προσπερνούσα από πολύ μακριά· ο λόγος ήταν διότι όλα τα γύρω χωριά είχαν πληγεί από την πανώλη. Με μέγιστες προσπάθειες, κατά το τέλος της ημέρας, ή μάλλον κατά την πρώτη ώρα της νύκτας, πήγα τελικά στην προαναφερθείσα Ιτιά. Η Ιτιά, ή Ατιά όπως την προφέρουν άλλοι, πήρε το όνομά της από μια ιτιά, διότι μόνο μια ιτιά υπήρχε εκεί στην αρχή, όπως μου έχει λεχθεί. Αργότερα δημιουργήθηκε αγρόκτημα με δενδρόκηπο, τρεχούμενο νερό και μια πολύ μικρή και φτωχική εκκλησία. Ευρίσκεται σε μια ψηλή και δροσερή τοποθεσία, γυμνή, χωρίς δέντρα, σε μια πλαγιά του λευκού βουνού που έχει περιγραφεί αμυδρά πιο πάνω, όπου ευρίσκεται η Χρυσorroγιάτισσα και το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου. Έχει μερικά κελλιά, δύο ή τρεις μοναχούς με τον οικονόμο και τους εργάτες, πολλά χωράφια για σπορά, και πολλά γίδια. Εξαρτάται από το μοναστήρι της Παναγίας του Κύκκου και υπακούει σ' αυτό.

Όταν πήγα, διέμενε εκεί τυχαίως, χάριν ησυχίας, ένας πρώην επίσκοπος Πάφου ονομαζόμενος Ιωάκειμος, ο οποίος είχε απολυθεί από το αξίωμα του επισκόπου για κάποιο σφάλμα. Με δέχθηκε φιλόξενα. Πέρασα εκεί τη νύκτα και

ακολουθώντας κατέβηκα από το βουνό στην πεδιάδα, σε ένα μοναστήρι ονομαζόμενο Σίντη, σε απόσταση μιας ώρας από το πιο πάνω μοναστήρι. Ας γίνει γνωστό για ποιο λόγο μετρώ τις αποστάσεις σε ώρες πεζοπορίας και όχι σε μίλια· το κάμνω αυτό διότι στην Κύπρο έτσι μετρούν τις αποστάσεις και τις οδοιπορίες. Το μοναστήρι αυτό είναι αφιερωμένο στην Παναγία την επονομαζόμενη του Σίντη. Δεν γνωρίζω εάν το όνομα προέρχεται από την τοποθεσία στην οποία ευρίσκεται ή από γειτονικό χωριό. Ορθώνεται σε μια επίπεδη κοιλάδα μεταξύ βουνών, με φτωχή βλάστηση, στην όχθη ενός μεγάλου χειμάρρου, που μεγαλώνει σαν μεγάλος ποταμός όταν βρέχει, κυλά πολύ μακριά και τελικά χύνεται στη θάλασσα.

Το μοναστήρι αυτό εξαρτάται από το μοναστήρι της Παναγίας του Κύκκου, από όπου αποστέλλονται με διαταγή ο οικονόμος και οι μοναχοί· κατά τον χρόνο της επίσκεψής μου ήσαν τρεις· δεν μπορούν να δεχθούν περισσότερους λόγω των τουρκικών φόρων. Το μοναστήρι ευρίσκεται κοντά στον κύριο δρόμο σε μια γυμνή τοποθεσία· έχει πολύ λίγα φρουτόδεντρα και μόνο δύο μύλους· τον ένα μπροστά από το μοναστήρι, τον άλλο στην απέναντι πλευρά του χειμάρρου - μ' αυτόν τον τρόπο οι μοναχοί έχουν κάποιο εισόδημα, αλέθοντας τα σιτηρά άλλων ανθρώπων. Έχουν αρκετά χωράφια για σπορά και μερικά ζώα· ζουν από τη γεωργία. Αυτό το μοναστήρι είναι πολύ παλιό, τετράγωνο, όχι και άσχημα κτισμένο, με μια μεγάλη αυλή, γύρω από την οποία υπάρχουν κελλιά. Έχει τρεις εισόδους: από τα ανατολικά, τα δυτικά και τα νότια. Κοσμεύεται από μια κρήνη στο μέσο της αυλής, και μια ιτιά· γίνεται ακόμη πιο αξιοσημείωτο λόγω μιας ωραίας εκκλησίας με τρούλλο και τρεις θύρες - από τα δυτικά, τα νότια και τα βόρεια - και ένα μαρμαροθετημένο πάτωμα.

Η εκκλησία αυτή είναι κτισμένη με μεγάλη δεξιοτεχνία και στερεότητα εξωτερικά και εσωτερικά. Το πιο αξιοπρόσεκτο πράγμα είναι ότι η εκκλησία αυτή, αν και είναι τόσο μεγάλων διαστάσεων σε ύψος, μήκος και πλάτος, υποβαστάζεται από τους ίδιους τους τοίχους της και δεν έχει κολώνες ούτε αψίδες για την ενίσχυση της οικοδομής. Πολλοί περαστικοί θαυμάζουν την τέχνη και τις αναλογίες της· γι' αυτό κι εγώ δεν επέδειξα οκνηρία στο να ζωγραφίσω αυτό το μοναστήρι στο χαρτί, όπως φαίνεται εδώ σχεδιασμένο με ακρίβεια. Παρέμεινα εκεί για ένα ημερονύκτιο και το επόμενο πρωί μέχρι το μεσημέρι. Ακολουθώντας βάδισα για δύο περίπου ώρες, σκαρφαλώνοντας σε ψηλά βουνά...[σ. 701]

Σηκώθηκα το επόμενο πρωί και βάδισα για τρεις ώρες, όχι όμως μέσω βουνών· ακολουθήσα μιαν ομαλή πεδιάδα που εκτείνεται πολύ μακριά και πήγα σε

ένα άλλο μοναστήρι, αφιερωμένο στον αρχάγγελο Μιχαήλ και παρέμεινα εκεί για δύο ημέρες. Το σχεδιάσα όπως φαίνεται εδώ. Αυτό το μοναστήρι ονομάζεται στα ελληνικά «Ο Αρχάγγελος της Αλακαταμίας», από τα πολυάριθμα αλακάτια στο μοναστήρι και τα κοντινά χωριά, λόγω του μαλακού εδάφους, κατάλληλου για σκάψιμο, και των πολλών πηγών σ' αυτό. Το μοναστήρι κτίσθηκε από αρχαίους, ευσεβείς και ευγενείς Χριστιανούς, προς τιμήν του αγίου Αρχιστρατήγου Μιχαήλ. Ευρίσκεται σε ομαλή περιοχή, με πολυάριθμα φρουτόδεντρα (κυρίως ελαιόδεντρα και μουριές, αφού εκεί παράγεται πολύ μετάξι) σε μια ευχάριστη τοποθεσία κοντά στην πόλη Λευκωσία. Για τον λόγο αυτό καταπιέζεται πολύ από τους Μουσουλμάνους. Είναι μετόχιο του μοναστηριού του Κύκκου, από όπου αποστέλλονται ο οικονόμος και μοναχοί για προσωρινή διαμονή, τέσσερις ή πέντε, όσοι είναι αναγκαίοι για να επιλαμβάνονται των διαφόρων υποθέσεων. Υπάρχει πολλή γη με καλό χώμα για σπορά σιτηρών. Οι μοναχοί εξασφαλίζουν από αυτό το κύριο εισόδημά τους, καθώς και από την εκτροφή αιγών. Υπάρχουν αλακάτια στους δενδρόκηπους, με περιστρεφόμενους τροχούς, από τα οποία αντλείται νερό για το πότισμα των φρουτοδέντρων, καθώς και τεχνητές δεξαμενές, ωραία κατασκευασμένες με πέτρα. Μερικές φοινικιές και πορτοκαλιές υπάρχουν επίσης εκεί, μαζί με άλλα φρουτόδεντρα διαφόρων ειδών.

Αυτό το μοναστήρι καταλαμβάνει μεγάλη έκταση, είναι τετραγωνικό, όχι στερεά οικοδομημένο, διότι τα κελιά είναι από άψητα πλινθάρια. Έχει μια ευρύχωρη αυλή με πηγάδι καθαρού νερού και μια εκκλησία στο μέσο του μοναστηριού, μεγάλη και ωραία κτισμένη με ίσιες, πελεκητές πέτρες. Οι Μουσουλμάνοι προσπάθησαν αρκετές φορές να κατάσχουν το μοναστήρι από τους Χριστιανούς, αλλά πλούσιοι και ευγενείς Χριστιανοί το εξαγόραζαν. Υπάρχουν τρεις ωραίες είσοδοι στην εκκλησία, από τα δυτικά, τα βόρεια και τα νότια, ωραία καλυμμένες με λίθινες αψίδες, κοσμεύεται δε με εικονοστάσιο και πολυελαίους, με λίθινες κολώνες και θόλους με πολλά παράθυρα και έναν ωραίο τρούλλο έξω, όπως προσπάθησα να αναπαραστήσω εδώ στο χαρτί... [σ. 718-719].

Αυτά τα μοναστήρια τα οποία δεν επισκέφθηκα για διάφορους λόγους, δεν είναι πολλά. Δεν τα επισκέφθηκα είτε λόγω της μεγάλης αποστάσεως από τα μέρη όπου ευρισκόμουν, είτε διότι υπήρχαν λίγα πράγματα που άξιζε να δω, είτε λόγω της αρρώστιας μου. Θα προσπαθήσω να δώσω τα ονόματά τους σε λεπτομέρεια. Πρώτα όμως θα μιλήσω σε συντομία για διάφορα μοναστήρια που ξέχασα να αναφέρω. Η πρωτεύουσα Λευκωσία περιστοιχίζεται από μικρά μοναστήρια με ένα ή

δύο μοναχούς, μερικά από αυτά παλαιά, άλλα νεόκτιστα:... [Ένα από αυτά είναι] η Έγκωμη. [σ. 721].

Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Β΄, Λευκωσία 1994, σ. 681-682, 695-698, 701, 718-719, 721.

9

ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΠΟΚΟΚ (1738)

Στις 28 του μηνός ταξιδέψαμε πάνω σε διάφορα βουνά και φθάσαμε στο υψηλότερο από αυτά, όπου υπάρχει πολύ κρύο, στο μοναστήρι που ονομάζεται Παναγία του Κύκκου. Εκεί κατέχουν μια θαυματουργό εικόνα της ευλογημένης Παρθένου και Σωτήρος μας, που, όπως λένουν, ζωγραφίστηκε από τον Άγιο Λουκά και μεταφέρθηκε εδώ από την Κωνσταντινούπολη από έναν βασιλιά της Κύπρου τον οποίο ονομάζουν Ησαΐα. Αυτό το μέρος το επισκέπτονται οι Έλληνες, όπως οι Λατίνοι το Λορέττο, και έρχονται εδώ ακόμη και από τη Ρωσία. Το μοναστήρι ανήκει στη δικαιοδοσία του αρχιεπισκόπου της Λευκωσίας και υπάρχουν γύρω στους 70 μοναχούς σ' αυτό. Εδώ με υποδέχθηκε με μεγάλη ευγένεια ο ηγούμενος, που με συνάντησε έξω από την είσοδο, με ξενάγησε στην εκκλησία και κατόπιν στα διαμερίσματα, όπου μου προσέφεραν γλυκό, κρασί και καφέ, και ύστερα από μία ώρα μου προσέφεραν κάτι πρόχειρο, ενώ το βράδυ διασκεδάσαμε πολύ στο δείπνο.

Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Β΄, Λευκωσία 1994, σ. 747.

10

ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ ΝΤΡΑΜΜΟΝΤ (1750)

Περίπου μια ώρα δρόμο από τον Κάμπο συνάντησα τους πρώτους αμπελώνες, που είδα σ' αυτές τις περιοχές. Μια περίπτωση που με ξάφνιασε όχι και λίγο, διότι κανονικά παντού τα εδάφη απαιτείται να είναι κατάλληλα γι' αυτόν τον σκοπό. Από εδώ, και για αρκετή απόσταση, ταξίδεψα σ' ένα μονοπάτι από φυσικές μυρωδιές, όπως των ρόδων, του πρώτου αιγοκλήματος που είχα ποτέ δει σ' αυτή τη χώρα, και ενός μεγάλου αριθμού άλλων ευωδών φυτών και θάμνων. Κατά την άφιξή μου στη φημισμένη Παναγία του Κύκκου έγινα δεκτός με μεγάλη ευγένεια από τον παπά, που μεταξύ των ιερωμένων δεν είναι πολύ κατώτερος από έναν επίσκοπο σε βαθμό ιερωσύνης. Το μοναστήρι είναι καλά κοσμημένο με τον δικό τους τρόπο· αλλά κανένα από τα στοιχεία της οικοδομής δεν είναι άξιο αναφοράς, εκτός από το ότι ο αρχιτέκτονας είχε ξεχάσει να φτιάξει και μία είσοδο

στην εκκλησία από τη δυτική πλευρά· ωστόσο κανείς δεν είχε αντιληφθεί αυτή την ανεπάρκεια μέχρις ότου έκανα εγώ μια σχετική παρατήρηση, και τότε εκείνοι εξεπλάγησαν τόσο πολύ, διότι κάτι τέτοιο αποτελεί μια τόσο ασυνήθιστη παράλειψη. Διότι, κατά την αρχική είσοδό τους στον ναό θα πρέπει να αντικρύζουν απέναντι την αγία τράπεζα, ώστε να κάνουν τον σταυρό τους και να υποκλίνονται σ' αυτήν· επομένως κρίνατε την απλοϊκότητά τους.

Σε ένα των διαμερισμάτων του μοναστηριού υπάρχει μια μισοκατεστραμμένη ζωγραφιά, την οποία όμως πολύ εκτιμούν, που εικονίζει έναν καλόγερο πάνω στον σταυρό· στην αριστερή του πλευρά υπάρχει μια γελοία μορφή ενός ανδρός στην πλάτη ενός αλόγου που καλπάζει ξέφρενα, κρατώντας ένα κύπελλο με κρασί σε σταθερή θέση, περιτριγυρισμένος από ανάκτορα, κήπους, καταρράκτες κλπ., και στην άλλη πλευρά εικονίζεται μια αλλόκοτης φαντασίας κόλαση, με τέρατα ανάμεσα σε φλόγες που καταβροχθίζουν τους αμαρτωλούς, ενώ ο Σωτήρας μας ψηλά στα σύννεφα, δείχνοντας τον μάρτυρα, του προσφέρει ένα στεφάνι δόξας. Σε κάθε πλευρά αυτής της συμβολικής παράστασης υπάρχουν επεξηγηματικοί στίχοι τους οποίους θα σας δώσω στην αγγλική, όχι για την ποιητική τους τελειότητα αλλά για να καταδείξω την αίσθηση αυτών των ανθρώπων στη γραφή. Στη δεξιά πλευρά της εικόνας υπάρχουν αυτές οι γραμμές, τις οποίες ο μορφωμένος και πολύτιμος φίλος μου, ο ευλαβής κύριος Crofts, μετέφρασε προφορικά ως εξής:

Κοίτα εδώ αμερόληπτα την εικόνα της ζωής ενός αληθινού μοναχού,

Πως απόλυτα σταυρώθηκε στη σάρκα και στον κόσμο.

Ο σταυρός εκφραστικά τυποποιεί την απονέκρωση.

Τα αρνιά πραγματικά εκπροσωπούν το μεγαλείο της αρετής.

Το κλείσιμο των οφθαλμών είναι για να μη βλέπει τίποτα

Από τη ματαιότητα και την αστάθεια αυτού του ψεύτικου κόσμου,

Το κλείσιμο του στόματος είναι για να μην ομιλεί εκεί που δεν πρέπει

Τη χλευασμένη και ακάθαρτη γλώσσα του παρόντος,

Τα καρφιά στα πόδια είναι για να μην περπατά ποτέ

Στον πλατύ τον δρόμο, μα ούτε και να παρασύρεται από ασυγκράτητες αβρότητες,

Αλλά με φιλανθρωπία, σιωπή και αγνότητα του βίου

Να λάμπει φανερά στον κόσμο, πέρα από του ήλιου τη λάμψη

Και να κηρύττει αδιάκοπο πόλεμο στον απατηλό τον κόσμο,

Στην επιθυμία της σάρκας και στον μοχθηρό τον δαίμονα.

Διότι ο Κύριος του Σύμπαντος μαζί με τους αγγέλους Του
Είναι πλησίον αυτού για να τον βοηθούν,
Και κρατεί στα χέρια Του στέφανο και στέμμα,
Ώστε εάν βρεθεί νικητής επί της επιθυμίας της σάρκας και του κόσμου,
Εκείνος μπορεί, κατά τις αρετές του, να τον στεφανώσει,
Και να τον οδηγήσει στη βασιλεία των ουρανών.
Ιούλιος, 1742.

Το απόγευμα έκανα έναν περίπατο στη γύρω περιοχή με σκοπό να σας δώσω μια άποψη του μοναστηριού από κάποιο κατάλληλο σημείο. Αλλά εφ' όσον δεν κατόρθωσα να βρω ένα τέτοιο σημείο με ασυνήθιστη ή σχετικά ευχάριστη άποψη, φύλαξα το μολύβι μου και εγκατέλειψα το σχέδιό μου. Ωστόσο, παρ' όλη τη μετριότητα της εμφάνισής του, το μοναστήρι θα είχε αρκετά εισοδήματα προς συντήρηση 300 αδελφών, πέραν εκείνων που ασχολούνται με την καλλιέργεια των κτημάτων, εάν ευρίσκετο κάτω από οποιαδήποτε κυβέρνηση λιγότερο μοχθηρή από αυτήν που έχει η Κύπρος· ωστόσο, όταν ήμουν εγώ εκεί, ο αριθμός των αδελφών δεν ήταν μεγαλύτερος από 60.

Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Β΄, Λευκωσία 1994, σ. 799-800.

11

ΤΖΟΒΑΝΝΙ ΜΑΡΙΤΙ (1760)

Στον Κύκκο, ένα χωριό που ευρίσκεται σε μία κορυφή του Ολύμπου, 60 μίλια από την Λευκωσία, οι Έλληνες έχουν ένα μοναστήρι με 150 μοναχούς του τάγματος του Αγίου Βασιλείου. Σε αυτό υπάρχει μία περίφημη εικόνα της Παρθένου Μαρίας. Το όνομα του μοναστηριού είναι Τρικουκκιώτισσα, αλλά οι άνθρωποι συνήθως το ονομάζουν Κύκκο. Οι Κύπριοι αποδίδουν μεγάλο σεβασμό στην εικόνα αυτή και συγκεντρώνονται πλήθη για να εορτάσουν και να πανηγυρίσουν προς τιμήν της, στις 8 Σεπτεμβρίου.

Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Β΄, Λευκωσία 1994, σ. 873.

12

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ (1788)

Άπό αὐτήν τοῦ Ἄνδρουτζη τήν γενεάν, εἰς τοὺς 1690 ἦλθον εἰς Βενετίαν τινές, καί ὡς συγγενεῖς τοῦ ποτέ Τζόρτζη Βραχύμη, ἐσύκωσαν ἀπό τήν Αὐθεντικὴν τζέκκαν δύο τρίτα ἀπ' ἐκεῖνο ὁποῦ ἄφησεν ὁ ρηθεὶς αὐτῶν ἔτει 1667 νά παίρνουν

τό διάφορον, καί ἡ Αὐθεντία ἐκράτησεν ἕνα τρίτον διά τὰ ἐκκλησιαστικά (Καί αὐτά ἐλαττώθησαν ἀπό δέκα χιλ. εἰς 5700, δουκ. ἀσημ. διά ὑψηλοῦ ψηφίσματος ἔτει 1782, καθὼς καί ἄλλα τούτων παρόμοια παλαιά), κατά τὴν διαθήκην τοῦ Τζόρτζη, πρὸς τρία τὰ ἑκατὸν τὴν σήμερον· ὧν τὰ διάφορα κατ' ἔτος λαμβάνει ἡ τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἰς Βενετιαν Ἐκκλησία τῶν Ρωμαίων, ὡς ἐπίτροπος, ἐξ ὧν στέλλονται δεκατέσσερα τζεκκ. τούτων τῶν διαφόρων μέχρι τοῦ νῦν εἰς τρία Μοναστήρια τῆς Κύπρου, εἰς τό τοῦ Κύκκου, εἰς τό τῆς ἁγίας Νάπας καί εἰς τό τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πίπη λεγομένου, εἰς Λευκοσίαν, κατά τὴν διάταξιν τοῦ αὐτοῦ Τζόρτζη... [σ. 272].

Τοῦτος [ὁ Πογιατζόγλου] βλέπωντας τό μέρος τοῦ Πασᾶ ἰσχυρότερον μέσα εἰς τὴν χώραν, ἐξῆλθε διά νυκτός μέ ἕνα τάγμα ἐμπιστῶν δορυφόρων, καί ἀνεχώρησε εἰς Λεύκαρα, κακεῖθεν εἰς Λεύκαν, ὅπου ὁ Κεχαγιάς τοῦ Πασᾶ τόν ἐπρόλαβε, σκοτώνοντάς του 28 ἀνθρώπους, πάνωντας καί ἄλλους 32. Ἐκ τῆς Λεύκας ἀπέρασεν εἰς Κύκκον, καί ἐκεῖ ἐνεδυναμώθη τόσον, ὥστε ὁποῦ ἐδυνήθη καί ἀπεδιώξε τόν Κεχαγιάν ὁποῦ τόν ἐκυνηγοῦσε κατόπι. Ἐκ τοῦ Κύκκου ἐπῆγεν εἰς Πάφον, κακεῖθεν εἰς Κυρηνίαν, ὅπου ἀρπάσας ἕνα τῶν περιφήμων οπιούνων τοῦ Πασᾶ, ἐπὶ ἑνός δένδρου αὐτόν ἐκρέμασε κατέναντι τοῦ Κάστρου... [σ. 311].

Τούτου [τοῦ Ὁσίου Νεοφύτου] τό Ἱερόν λείψανον, διά τινος Ἱερομονάχου τῆς μονῆς, ἐφανερῶθη ἔτει 1757. Θησαυρόν χρημάτων ὑποπεύσαντος εὐρεῖν ἐν τῷ τάφῳ, ἔνδον τοῦ θυσιαστηρίου, ὄντι τῆς κατά τὰ δυτικά τῆς μονῆς ἐν τῷ Ἐντροφ ἔσκαμμένης ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Ὁσίου Ἐκκλησίας τοῦ Σταυροῦ, ὡς διεφημίσθη ἐπὶ τοῦ ἀοιδήμου Ἀρχιεπισκόπου Κυρίου Φιλοθέου. Οὗ τῆ προτροπῆ ἐπέμφθη διά τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου, ὁ Ἱερολογιώτατος ἡμῶν Διδάσκαλος Ἐφραίμ Ἀθηναῖος, μετὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Παϊσίου, τοῦ τε Πρωτοψάλτου ἀσκητικώτατου ἀνδρός Χρυσάνθου, τοῦ ὕστερον Κυρηνίας Μητροπολίτου, καί τοῦ Παρθενίου ἡγουμένου τῆς βασιλικῆς μονῆς τοῦ Κύκκου, καί ἄλλων, σὺν οἷς ἠξιώθη τῆς συνεκδημίας, ὑποτακτικοῦ σχῆμα φέρων τότε, καί ὁ τὴν ὧδε Ἱστορίαν συνταξάμενος. Τό λείψανον τοῦτο εὔρηται εἰς θήκην ἔκτοτε ἐσφραγισμένον, ὀπισθεν τῆς ἁγίας Τραπέζης τῆς μονῆς, μόνου τοῦ Ἱεροῦ κρανίου μείναντος ἔξω, χάριν εὐλαβείας τῶν Χριστιανῶν καί Πατέρων... [σ. 350].

Ἡσαΐας Κύπριος Μοναχός καί ἀσκητικώτατος, οὗ εὔρηται ἐπιστολή πρὸς Νικόλαον τόν Κλεγγίαν τυπωμένη. Αὐτός, ἂν δέν σφάλλω, εἶναι ὁ Κτήτωρ καί θεμελιωτής τοῦ ἱεροῦ καί βασιλικοῦ Μοναστηρίου τοῦ Κύκκου, ὅς τις ἀσκήτευσεν εἰς τὰ ἐκεῖσε ὄρη ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Οὗτος ἐλευθέρωσας τόν Μανουὴλ Βουτομήτην, στρατηγόν τότε τῆς Νήσου, ἐκ τοῦ πάθους τῆς λιθαργίας διά τῶν προσευχῶν του, ἔδωκεν αὐτῷ Κανόνα, ἵνα προσπαθήσῃ νά ἔλθῃ εἰς τὴν Κύπρον ἢ ἐν τῷ Βασιλικῷ Παλατίῳ κειμένη Θεομητορική Εἰκόνα, μία οὕσα τῶν τεσσάρων τῶν

παρά τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθειῶν, ἐπειδή τοιοῦτον ἦν τό θέλημα τοῦ Κυρίου καί τῆς Θεομήτορος.

Ἐτυχεν αὐτοῦ ὄντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀσθενῆσαι τήν θυγατέρα τοῦ Βασιλέως ὑπό λιθαργίας. Τότε ἀφορμῆς λαβόμενος ὁ Βουτομίτης, ἐφάνερωσε τοῦ Βασιλέως Ἀλεξίου τήν ἐπιταγήν καί τόν Κανόνα τοῦ Ἀσκητοῦ Ἡσαΐου, ἀλλ' οὐδέ ἄλλως θεραπευθείσης τῆς Βασιλίδος μέχρις ὅτου καί δι' ὀπτασίας ὁ Βασιλεὺς συγκατανεύσας, μετά πλοίου Βασιλικοῦ καί χρυσοβούλλων ἀπέστειλεν εἰς τόν Ὅσιον τήν νῦν Θαυματουργόν εἰκόνα, ὁ δέ ἀξιωθεὶς τοῦ ποθουμένου δι' ἐξόδων Βασιλικῶν παρά τοῦ Δουκός τότε τῆς Νήσου λαβὼν ἔξοδον, οἰκοδόμησεν τό ἱερόν Μοναστήριον εἰς τό ὄρος Κόκκον, εἴτε Κύκκον λεγόμενον. Ἀλλά τῆς ἀρχαίας ἐκείνης καί Βασιλικῆς οἰκοδομῆς εἰς τόν καιρόν Ρηγός τῆς Νήσου Πιερίνου Λουζινιανοῦ ἔτει 1370, ὑπό τῆς Πυρκαϊᾶς Ἀναλωθείσης, ὅτε ὁ λιθαργός τήν εἰκόνα ἐν τῷ Πεύκῳ φεύγων ἔθηκεν, οὐδέ ἵχνος νῦν ὁράται. Πῶς γάρ; ἐπειδάν τῶν ἐν δόξῃ, καί δυνάμει Λατίνων μετά ταῦτα, καί πρό τούτων αἱ ὑπερήφανοι οἰκοδομαί, καί Μοναστήρια, ὑπό τῶν Πυρκαϊῶν, ὑπό σεισμῶν, ὑπό τοῦ Πανδαμάτορος χρόνου, ὑπό τῶν Πολέμων, καί ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν, καί ἄλλων γενῶν, ὑπό τῆς δίς καί τρεῖς παντελοῦς φθορᾶς τοῦ βασιλείου ἐρημώθησαν, κατεγκρεμνήθησαν, κατεκάησαν, ποίῳ λόγῳ τῶν Ρωμαίων μόνον καί ὑποτεταγμένων καί τεταπεινωμένων τὰ Μοναστήρια καί παλαιά, δεδόσθω καί βασιλικόκτιστα τινά, ἔμελλον νά διατηροῦνται μέχρι τῶν ὑστέρων αἰώνων ἀλώβητα, ἀνεπηρέαστα, ἀφθαρτα, καί τῶν τοιούτων συμφορῶν ἀσυμμέτοχα; καί τοι ὡς λόγος παλαιός ἄδεται ἐπί τῆς συχνῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀράβων πολλά Μοναστήρια κατεκάησαν, καί πολλά κατεσκάφησαν ὑπ' αὐτῶν, καί τοὺς οἰκοῦντας κατέσφαξαν ἀνιλεῶς.

Ἀλλά παραβλέποντες τὰς πάλαι τούτου ἅπαξ καί δίς ἀνακαινίσεις, μετά τήν ἐπί τοῦ 1750 ἔτους ὅμως ἐκείνην ἀνέλπιστον ἐπιπεποῦσαν εἰς αὐτό φθοράν διά τῆς Πυρκαϊᾶς ἐξολοκλήρου, τῇ ἀντιλήψει τῆς θεομήτορος, Προνοία τοῦ Ἀοιδήμου ἐλλογίμου Κυρίου Φιλοθέου Ἀρχιεπισκόπου, καί μόχθῳ ἀόκνῳ τῶν Πατέρων μετά τοῦ Οἰκονόμου Παρθενίου, διά τῆς πλουσιοπαρόχου ἐλεημοσύνης τῶν συμπατριωτῶν Κυπρίων, εὐλαβῶν εἰς ἄκρον εἰς τήν θαυματουργόν εἰκόνα, οὐκ ὀλίγον καί ἀξίου συνδρομῆς τῶν εὐλαβῶν ξένων, εἰς διάστημα ὀλίγων χρόνων, ἠγέρθη μὲν ὁ Ναός ὑπὲρ τό πρῶτον πάλιν μᾶλλον περίβλεπτος, καί περικαλλέστερος. Πᾶσα δέ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Μοναστηρίου, καίτοι ὑπερβάλλουσα τοῦ προτέρου, τοσοῦτον εἰς κάλλος, καί εὐπρέπειαν ἤρθη, ὥστε ἀπορεῖν δικαίως πάντας, καί θαυμάζειν εἰς ὄρη ὑψηλά, κρημνώδη, πετρώδη καί δύσβατα, τὰς πέτρας, τὰ ξύλα καί σχεδόν τό ὕδωρ, καί ἀπλῶς πᾶσαν τήν ἀναγκαίαν ὕλην φερομένην ἀπό πολλά μίλια μακράν, μὴ βοηθουμένων τῶν κτιζόντων, εἰμὴ ἀπὸ τὰ νερά τῆς βροχῆς, ὁποίους κόπους, καί κινδύνους ὑπόμειναν, καί μέ πόσα ἔξοδα, ἐδυνήθησαν οἱ

Πατέρες ἐκεῖνοι, ἐντός ὀλίγου νά ὑψώσουσιν ἓνα τοσοῦτον μέγα καί ὑπέρογκον οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον μόλις διά βασιλικῆς χειρός ἐδύνατο νά ἀπαρτισθῆ τοιοῦτον, καί τηλικοῦτον. Ἄλλ' ἰδοῦ, πῶς ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, κατά τόν Παῦλον. Καί τῶντι τό νεόκτιστον τοῦτο Μοναστήριον, ἐν μέσῳ ὀρέων ὑπερκείμενον, φέρει τι ἀξιοσέβαστον ἐκ φύσεως θεωρούμενον, διεγείρει μέ τήν ὄψιν τήν ψυχὴν καί τήν κεντᾶ εἰς εὐλάβειαν καί πόθον, μετὰ τινος ἐξηρημένης χάριτος.

Τοῦτο τό Ἱερὸν καί σεβάσιμον Μοναστήριον, μετὰ τήν ἀνακαίνισιν, ἔλαβε καί αὐτό μεγάλην ὑπόληψιν εἰς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς καί ὀρθοδόξους τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας, διὰ τε τὰ συνεχῆ θαύματα πάντως τῆς χαριτοβρύτου εἰκόνας τῆς Θεοτόκου εἰς τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτὴν ἀληθῶς μετὰ πίστεως, καί διὰ τὴν φιλόξενον προαίρεσιν τῶν Πατέρων τῆς Μονῆς εἰς πάντας, καί διὰ τό ταπεινὸν φρόνημα αὐτῶν, καί ζωὴν ἀσκανδάλιστον τῶν στελλομένων ταξιδιωτῶν ἀδελφῶν, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἱεράν ὀμήγυριν τῶν Πατέρων καί τοῦ Ἡγουμένου. Διὰ τοῦτο καί τὴν σήμερον ὑπερέχει τῶν ἄλλων τῆς Νήσου καί τάξει Ἐκκλησιαστικῆ, καί ἡθῶν κοσμιότητι τῶν Πατέρων τῷ Μοναστικῷ βίῳ ἐμπρεπούση, καί τῷ πλήθει τῶν οἰκούντων, καί τῇ ἀφθονίᾳ τῶν χρειωδῶν τῆς ζωῆς, καί αὐταρκείᾳ, καί τῇ πλεοναζούσῃ εὐτυχίᾳ εἰς ὑποστατικά, καί μετόχια, ἔχον ἀρκετὰ εἰς πᾶν μέρος τῆς Νήσου. Ἐξοθεν δέ ἀπὸ ταξίδια, εὐποροῦν εἰς τὰς περισσοτέρας Ἐπαρχίας τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους, καί κατά πᾶσαν ἄλλην εὐμάρειαν πλουτεῖ, ὑπερέχει, καί τῇ εὐλαβείᾳ τῶν Χριστιανῶν ὑποστηρίζεται.

Ἔστι δέ καί σταυροπήγιον, καίτοι εἰς τὰς Ἐπαρχίας Πάφου καί Κυρηνίας εὐρισκόμενον, ἀλλ' ὑποτελεῖ εἰς τὸν κατά καιρὸν τῆς Νήσου Ἀρχιεπίσκοπον, πάλαι μὲν πλεονεκτοῦν καί βασιλικῶν χρυσοβούλλων, ὡς εἴρηται, ὑπὸ δέ τῆς πυρκαϊᾶς διαφθαρέντων. Ἄλλ' ὁμως ἐφοδιασθέν ἔπειτα πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ σταυροπηγιακοῦ πάλιν προνομίου, μετὰ Πατριαρχικῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ γραμμάτων, καί χρηματισάντων Ἀρχιεπισκόπων τῆς Νήσου, ὧν τό ὄνομα καί ζώντων καί θανόντων μόνον μνημονεύεται παρρησίᾳ ἐν τοῖς Διπτύχοις. Τούτου ὁ Ἡγούμενος φέρει ράβδον καί μανδύαν εἰς τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς τοῦ χρόνου, μετὰ τῆς πρεπούσης παρατάξεως διὰ τὸν βαθμόν. Κατά δέ τὰς ὀκτώ τοῦ Σεπτεμβρίου κατ' ἔτος ἀκολουθεῖ ἐκ πάσης τῆς Νήσου σύναξις τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Μονὴν χάριν προσκυνήσεως, καθ' ἣν πορεύεται καί ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος διὰ τό ἔθος, καί λειτουργεῖ, καί ἐπισκέπτεται τοὺς ἐκεῖ Πατέρας, καί τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου ἀδυνατῶς ἔχοντα διορθώσεως, συμπύπτοντα μετὰ τῶν Πατέρων διὰ παρακλήσεως αὐτοῦ, καί εἰδήσεως παιδεύει, τῇ Ἀρχιερατικῇ ἐξουσίᾳ, χρείας καλούσης καί διορθοῦ. Τοῦ Ἡγουμένου δέ ἀποθανόντος, ἡ ἀδελφότης τῶν Πατέρων ἐκλέγει τὸν νέον τῆς Μονῆς Προεστῶτα, καί μετὰ τὴν ἐκλογὴν ἀναφέρει τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ περὶ

τοῦ ἐκλεχθέντος, ὃν διὰ τῆς Ἀρχιερατικῆς χειροθεσίας προχειρίζει ὁ ρηθεὶς Ἀρχιεπίσκοπος Ἡγούμενον... [σ. 355-357].

Ἀπὸ τὰς θαυματουργοῦς Εἰκόνας τῆς Παναγίας, μία καὶ πρώτη εἶναι ἡ ἐπωνομαζομένη Ἐλεοῦσα τοῦ Κύκκου, ἣτις, ὡς ἐξ Ἱστορίας ἔχομεν, Ἱστορήθη ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ. Θαύματα ἄπειρα ἐνεργεῖ εἰς τοὺς μετ' εὐλαβείας εἰς τὴν αὐτῆς χάριν προστρέχοντας... [σ. 358].

Εἰς τὸ Μοναστήριον ἁγία Μονὴ λεγόμενον εἰς Πάφον, εὔρηται ἀκριβῶς φυλαττόμενον Τμῆμα τοῦ Ἱεροῦ ὠμοφορίου, ὅπερ ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος ἐχάρισε τῷ ἁγίῳ Νικολάῳ, ὄντι εἰς φυλακὴν ραπίσαντι τὸν ἄρειον εἰς τὴν Σύνοδον... [σ. 360].

Σταυροπήγια: Τοῦ Κύκκου τὸ μεγαλύτερον, καὶ πλουσιώτερον. Τῆς ἁγίας Ἐγκλείστρας εἰς Πάφον. Τῆς ἁγίας Μονῆς Μετόχιον Κύκκου εἰς Πάφον. Τὸ Πιάνι, Μετόχιον Κύκκου εἰς Πάφον. Σίντης μετόχιον Κύκκου εἰς Πάφον. Τοῦ ἁγίου Νικολάου Στέγης εἰς Σολέαν. Τῶν Καθάρων εἰς Κυρηνίαν... [σ. 392].

Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Παρόντι Τύπῳ Συνδραμόντων Φιλοπατριῶν: Ὁ Πανοσιώτ. Καθηγούμενος Κύκκου Μελέτιος... [σ. 404].

Αρχιμανδρίτου Κυπριανοῦ, Ἱστορία Χρονολογικὴ τῆς Νήσου Κύπρου ἐρανισθεῖσα ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν καὶ συντεθείσα ἀπλῆ φράσει, Ενετία 1788, σ. 272, 311, 350, 355-357, 358, 360, 392, 404.

13

ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ (1793)

Στις 23 του μηνός, τα μεσάνυκτα, καθήσαμε στα γαϊδούρια που νοικιάσαμε ἀπὸ χριστιανούς κοντινοῦ χωριοῦ καὶ πήγαμε νὰ προσκυνήσουμε τὴ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Θεοτόκου στὸ μοναστήρι τοῦ Κύκκου. ΓΙΑ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΗ φθάσαμε στὸ Μετόχι τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Κύκκου, ὅπου ὡς συνήθως, μας δέχθηκαν καὶ μας φιλοξένησαν ἐκεῖ. Τὸ πρωῖ πήγαμε στὴν ἐκκλησία γιὰ τὸν ὄρθρο καὶ μετὰ μείναμε ἐκεῖ καὶ ἀκούσαμε τὴ θεία λειτουργία. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ ἦταν ξύλινη καὶ βρισκόταν στὸ μέσο τῆς αὐλῆς. Τὸ βράδυ φθάσαμε σὲ ἄλλο μετόχι τοῦ Κύκκου, τῶν Ἱερομαρτύρων Σεργίου καὶ Βάκχου. Τὸ Μετόχι αὐτὸ βρισκόταν κοντὰ στὴ θάλασσα. Ἡ ἐκκλησία ἦταν καὶ αὐτὴ ξύλινη, ἀλλὰ μικρότερη ἀπ' ἐκείνη τοῦ Ἀρχαγγέλου.

Στις 25 του μηνός, μετὰ τὴ θεία λειτουργία, ἀνεβήκαμε στὰ ζῶα μας καὶ ἀναχωρήσαμε ἀπὸ τὸ Μετόχι κατὰ τὸ μεσημέρι. Ἀφοῦ περάσαμε κάποια ἀπόσταση, ἀνεβήκαμε στὰ βουνά που ἦταν σκεπασμένα ἀπὸ δάση καὶ ποικίλη βλάστηση. Στὸ δρόμο μας συναντήσαμε ἕνα χριστιανικὸ χωριὸ που στεκόταν μέσ' τα βουνά καὶ στὸ πυκνὸ δάσος καὶ με τρεχούμενα νερά. Στὸ μοναστήρι φθάσαμε τὸ βράδυ καὶ

μας υποδέχθηκαν πολύ φιλικά· μας έδωσαν για να μείνουμε ένα μεγάλο κελλί των ξένων. Η εικόνα της Παναγίας της Θεοτόκου βρίσκεται στην εκκλησία (του Κύκκου) κοντά στη βασιλική πύλη της βόρειας πτέρυγας. Στο μέγεθος είναι η ίδια με την εικόνα της Παναγίας του Βλαντιμήρ, που βρίσκεται στον Καθεδρικό ναό της Κοίμησης στη Μόσχα.. Την περιγραφή αυτή την πήρα από αντίγραφο, το ίδιο το πρωτότυπο είναι καλυμμένο με ασημένια λεπτή πλάκα και από πάνω μέχρι το στήθος είναι σκεπασμένη με πέπλο. Πιστό αντίγραφο αυτής της εικόνας βρίσκεται στο ερημικό μοναστήρι της Φλόρσιεβα... Μεταφέρθηκε στην τοποθεσία Κύκκου από τα Αυτοκρατορικά παλάτια επί εποχής του Έλληνα μονάρχη Αλεξίου Κομνηνού. Η κόρη του Αυτοκράτορα ήταν βαριά άρρωστη και προσευχόταν στην Παναγία, τη Θεοτόκο, να τη θεραπεύσει. Μια μέρα της φανερώθηκε και της είπε πως θα ξαναβρεί την υγεία της αν η εικόνα της, που βρίσκεται στα βασιλικά παλάτια μεταφερθεί στην Κύπρο, στην τοποθεσία του μοναστηριού του Κύκκου. Όταν το άκουσε αυτό ο αυτοκράτορας, ο πατέρας της κόρης, χωρίς να χάσει καιρό έστειλε με μεγάλη τιμή, μέσω του Επάρχου της Κύπρου, την εικόνα στο μέρος που του υπεδείχθη. Προς το μοναστήρι αυτό, του Κύκκου, χάριν της προστάτιδάς του, της Παναγίας της Θεοτόκου, υπάρχει σεβασμός από τους ίδιους τους Τούρκους. Οι Τούρκοι ονομάζουν την εικόνα Μπουγιούκ Παναγία, που σημαίνει από την πρώτη τουρκική και τη δεύτερη ελληνική λέξη Μεγάλη Παναγία. Ζητούσαν απ' εδώ λιγότερους φόρους υποτέλειας απ' ό,τι ζητούσαν από τα άλλα μοναστήρια. Πάντως, τόσο το μοναστήρι, όσο και η ίδια η εικόνα της Θεοτόκου ονομάζονται από τους Έλληνες Παναγία του Κύκκου.

Ανδρέα Τηλλυρίδη, Συμβολή στις σχέσεις των Ορθοδόξων Εκκλησιών Κύπρου - Ρωσίας (Εκκλησιαστικές - Πολιτιστικές - Διπλωματικές), Λευκωσία 1989, σ. 25-26.

14

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΣΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ (αρχές 19ου αι.)

Ἐκ δέ τῶν ἐπισημοτέρων μοναστηρίων τῶν ἐν τῇ Νήσῳ, ἐστὶ τό τοῦ Κύκκου, ἐμφανέστατον πᾶσι, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ θαυματόβρυτον Εἰκόνα τῆς Θεομήτορος, τὴν ἔργον οὖσαν, ὡς ὁ λόγος τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ· καί περὶ μὲν τοῦ κεκαλυμμένου καὶ ἀθεάτου προσώπου ταύτης τῆς ἱερᾶς εἰκόνας, ἡμεῖς οὐδέν τι τῶν λοιπῶν, οὐδέ ὅ,τι ἂν εἴποι τίς θαυμάτων παραβάλλειν ἔχοιμεν τῷ ἀνεκφράστῳ τούτῳ Μυστηρίῳ...

Ἡσαΐας Κύπριος Μοναχός, καὶ ἀσκητικώτατος, οὗ εὔρηται ἐπιστολή πρὸς Νικόλαον τὸν Κλεγγίαν τυπωμένη· αὐτός εἶναι ὁ Κτήτωρ καὶ θεμελιωτῆς τοῦ Ἱεροῦ Μοναστηρίου, Βασιλικῷ καὶ Σταυροπηγιακοῦ τοῦ Κύκκου, ὃς τις

ἀσκήτευσεν εἰς τὰ ἐκεῖσε ὄρη ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Οὗτος ἐλευθέρωσας τὸν Μανουὴλ Βουτομήτην, Στρατηγὸν τότε τῆς Νήσου, ἐκ τοῦ πάθους τῆς λιθαργίας, διὰ τῶν προσευχῶν του, ἔδωκεν αὐτῷ κανόνα, ἵνα προσπαθῆσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κύπρον ἢ ἐν τῷ Βασιλικῷ Παλατίῳ κειμένη Θεομητορική Εἰκόνα, μία οὔσα τῶν τριῶν, τῶν παρὰ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθειῶν, ἐπειδὴ τοιοῦτον ἦν τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου καὶ τῆς Θεομήτορος.

Ἔτυχεν αὐτοῦ ὄντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀσθενῆσαι τὴν θυγατέρα τοῦ Βασιλέως ὑπὸ λιθαργίας, τότε ἀφορμῆς λαβόμενος ὁ Βουτομίτης, ἐφανέρωσε τοῦ Βασιλέως Ἀλεξίου τὴν ἐπιταγὴν καὶ τὸν κανόνα τοῦ Ἀσκητοῦ Ἡσαΐου, ἀλλ' οὐδέ ἄλλως θεραπευθείσης τῆς Βασιλίδος, μέχρις ὅτου καὶ δι' ὀπτασίας ὁ Βασιλεὺς συγκατανεύσας, μετὰ πλοίου Βασιλικῆ καὶ Χρυσοβούλλων ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ὅσιον τὴν νῦν Θαυματουργὸν Εἰκόνα· ὁ δὲ ἀζιωθεὶς τοῦ ποθουμένου, δι' ἐξόδων Βασιλικῶν παρὰ τοῦ Δουκὸς τότε τῆς Νήσου λαβὼν ἔξοδον, οἰκοδόμησεν τὸ Ἱερὸν Μοναστήριον, εἰς τὸ ὄρος Κόκκον, τὸ νῦν Κύκκον λεγόμενον.

Συναίου Κωνσταντῖος, «Κυπριάς Χαρίεσσα καὶ Επίτομος», στον τόμο: Περιγραφή της Ἱεράς Σεβασμίας καὶ Βασιλικῆς Μονῆς της Ὑπεραγίας Θεοτόκου του Κύκκου, Ενετία 1819, σ. 146.

15

ΓΟΥΪΛΛΙΑΜ ΤΕΡΝΕΡ (1815)

18 Οκτωβρίου. Θερμ. 88°... Στις εξήμιση φθάσαμε με το ηλιοβασίλεμα σε ένα ελληνικό μοναστήρι κοντά στη θάλασσα, αφιερωμένο στους αγίους Σέργιο και Βάκχο. Ἦταν πολύ μεγάλο, ἀλλὰ αποτελούμενο ἀπὸ ἀθλια χαμηλά κτήρια κατασκευασμένα ἀπὸ λάσπη, σε τετράπλευρο σχῆμα. Ἡ μικρὴ ἐκκλησία φαινόταν βυζαντινὴ· στη μία πλευρὰ της υπῆρχε μία μεγάλη πέτρα με βενετικὴ ἐπιγραφή στα ελληνικά. Το μοναστήρι εἶχε εἴκοσι ἢ εἴκοσι πέντε μοναχοὺς, οἱ ὁποῖοι μπόρεσαν να μας προσφέρουν διευκολύνσεις πολὺ κατώτερες ἀπὸ αὐτές που βρίσκουμε σε ἕναν ἀγγλικὸ σταύλο· καὶ λόγω του ὅτι ἦταν μία ἀπὸ τις ἡμέρες που ἀπείχαν ἀπὸ κρέας, ἦταν με τὴ μεγαλύτερη δυσκολία που μπορέσαμε να τους παρακινήσουμε να σφάξουν ἕνα πουλερικό για μας. Ὡστόσο ἐκμεταλλευθήκαμε ὅσο καλύτερα μπορούσαμε τὴν κατάστασή μας καὶ καταφέραμε να δειπνήσουμε καὶ να κοιμηθούμε υποφερτά. Τα χωριά που εἶδαμε στον δρόμο μας σήμερα ἦσαν: Γερόλακκος, Μάμμαρι, Δένεια, Αργάκι, Μένοικο, Ζώδια, Κατωκοπιά, Νικήτας, Πραστεῖο, Μόρφου, Καζιβερά, Ελιά, Πέτρα καὶ Συριανοχώρι.

19 Οκτωβρίου. Θερμ. 92°... Στις πέντε σταματήσαμε στο μοναστήρι του Κύκκου, που εἶναι αφιερωμένο στην Παρθένο, καὶ εἶναι τὸ μεγαλύτερο στην Κύπρο.

Είναι κτισμένο, αν και ακανόνιστα, με τον ευρωπαϊκό τρόπο, και ευρισκόμενο στην κορυφή υψώματος δεσπόζει μιας υπέροχης θέας που εκτείνεται, όταν ο καιρός είναι καθαρός, μέχρι την ακτή της Καραμανίας. Είναι κτισμένο με πέτρα, αλλά βρήκαμε ξυλουργούς να εργάζονται μέσα σε αυτό, διότι το εσωτερικό είχε καεί πριν από δύο χρόνια, οπότε χάθηκε ένας σημαντικός αριθμός χειρογράφων που περιείχε. Επανδρώνεται από διακόσιους και πλέον ιερείς και καλόγερους, αλλά λόγω του ότι κατέχει μεγάλο αριθμό αγροκτημάτων σε ολόκληρο το νησί, ειδικότερα ένα εκτεταμένο κοντά στη Λευκωσία, αυτά διαμοιράζονται μεταξύ τους, και τώρα δεν υπήρχαν πάνω από εξήντα στο μοναστήρι. Εδώ γίναμε δεκτοί με φιλοξενία, και δειπνήσαμε και κοιμηθήκαμε καλά. Υπήρχε ένας αριθμός από μικρά σπίτια γύρω από το μοναστήρι, τα οποία θεώρησα ότι αποτελούσαν ένα χωριό, αλλά μου ελέχθη ότι ήταν αγρόκτημα που ανήκε στο μοναστήρι. Είδαμε στα βουνά σήμερα μια μεγάλη έκταση από δέντρα με κόκκινο φλοιό και πλατιά φύλλα, που οι ντόπιοι ονομάζουν αντροκλιά.

20 Οκτωβρίου. Θερμ. 84°. Στις επτά αναχωρήσαμε από τον Κύκκο και για πέντε ώρες περνούσαμε πάνω και ανάμεσα από πολύ ψηλά βουνά, στολισμένα με την ίδια φυσική βλάστηση που είδαμε χθες, οι δέ βράχοι εξακολουθούσαν να έχουν μια έντονη ηφαιστειακή όψη, αλλά με λιγότερες καλλιέργειες. Ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά είδαμε τρία χωριά, το Μηλικούρι, τις Τρεις Ελιές και την Ευρέτου [; ή μήπως Βρέτσια; (Ivrekou)]. Ένα από αυτά αποτελείτο από τρία σπίτια και άλλο από πέντε. Στις δωδεκάμιση κατεβήκαμε σε ένα ωραίο τμήμα της κοιλάδας, διά μέσου της οποίας κυλά ένα κρυστάλλινο ρυάκι, που το σκιάζουν όλα τα δέντρα τα οποία προαναφέραμε, και των οποίων η πρασινάδα δημιουργούσε μια ευχάριστη αντίθεση με τους γκρίζους βράχους που κρέμονταν από πάνω. Εδώ βρήκαμε ένα μικρό αγρόκτημα που ανήκει στον Κύκκο και στο οποίο διέμεναν έξι ή επτά ιερείς, ήταν δε εφοδιασμένο με έναν καλό μύλο για το άλεσμα σιτηρών, που γύριζε με το νερό του ρυακιού, και με ένα μεγάλο κήπο γεμάτο με άφθονες ελιές, συκιές, ροδιές, συκαμινιές και κληματαριές, από όπου οι καλόγεροι φτιάχνουν μετάξι, λάδι και κρασί. Εδώ πήραμε ένα υποφερτό δείπνο και αναπαυθήκαμε για δύο ώρες, κάτι που δεν θα κάναμε αν ο οδηγός μας δεν μας ξεγελούσε όσον αφορά την απόσταση μέχρι την Πάφο, με την ελπίδα (αφού τον πληρώναμε με την ημέρα) ότι θα μας εμπόδιζε να φθάσουμε εκεί απόψε.

Αφήσαμε αυτό το ευχάριστο σημείο στις δυόμιση, καθοδηγούμενοι από έναν των ιερέων, διότι ο οδηγός μας δεν γνώριζε τον δρόμο, και προχωρήσαμε κατά

μήκος της όχθης του ρυακιού στην κοιλάδα. Το αγρόκτημα του Κύκκου είναι πολύ σημαντικό και εκεί υπάρχει ακόμη ένα, όχι λιγότερο σημαντικό, που ανήκει σε άλλο μοναστήρι. Στις τέσσερις φθάσαμε στο χωριό Σίντη, τοποθετημένο στην κοιλάδα, που αφθονεί σε ελαιόδεντρα, από τα οποία παράγεται μεγάλη ποσότητα ελαιολάδου στο χωριό. Εδώ αλλάξαμε τον οδηγό μας, βρίσκοντας ευτυχώς έναν Έλληνα, που ετοιμαζόταν να αναχωρήσει για την Πάφο, και προχωρήσαμε αμέσως... [σ. 1085-1086]

6 Νοεμβρίου. Θερμ. 82°. Στις τεσσερισήμιση φύγαμε από τη Λευκωσία για να κοιμηθούμε σε ένα μοναστήρι δύο ώρες μακριά. Αυτές τις δύο ώρες ιππεύαμε σε μια ωραία πεδιάδα, αρδευόμενη άφθονα, καλυμμένη με πολυάριθμες ελιές και σπαρμένη με σιτηρά και βαμβάκι. Πέρασαμε από δύο χωριά, τον Στρόβολο και τον Άγιο Δημήτριο, και στις έξι και τέταρτο σταματήσαμε στο μοναστήρι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, ένα αγρόκτημα του Κύκκου, στο οποίο, λόγω του ότι το μοναστήρι του Κύκκου ευρίσκετο υπό επιδιόρθωση, είχε μεταφερθεί εκείνος ο πολύτιμος θησαυρός, η Παναγία το Κύκκου, η εικόνα της Παρθένου που ζωγράφισε ο απόστολος Λουκάς· λέγεται ότι υπάρχουν τρεις από αυτές τις εικόνες στον κόσμο, μία εδώ, μία, όπως πιστεύω, στη Βενετία, και η άλλη δεν θυμάμαι πού. Εδώ μας έδωσαν υποφερτά καλά κρεβάτια, σ' ένα από τα οποία εναπέθεσα αμέσως τον εαυτό μου, έχοντας νιώσει συμπτώματα πυρετού όλη την ημέρα, ο οποίος ανέβηκε τόσο πολύ προς το βράδυ, ώστε μετά βίας μπορούσα να καθήσω στο άλογό μου.

7 Νοεμβρίου. Θερμ. 79°. Το πρωί παρακολουθήσαμε λειτουργία στην εκκλησία του μοναστηριού, η οποία, αν και μικρή, είναι πλούσια διακοσμημένη. Στο κέντρο του τοίχου, απέναντι από την κύρια είσοδο, έχει τοποθετηθεί η εικόνα, την οποία οι ιερείς έχουν, με σοφό τρόπο, καλύψει με χρυσάφι, ασήμι και πολύτιμους λίθους, ώστε να παριστάνει την Παρθένο και το Βρέφος, και γύρω κρέμονται μαργαριτάρια, διακοσμητικά πετάλια και άλλα αφιερώματα των πιστών, έχει δε αφεθεί μόνο ένα μικρό άνοιγμα στη μέση για να προσκυνά ο κόσμος. Οι χωρικοί έχουν μεγάλη ιδέα για την αποτελεσματικότητα αυτής της εικόνας, και παρατήρησα μερικούς από αυτούς να ξαπλώνουν μπρούμυτα και να σταυροκοπιούνται δεκαεπτά ή είκοσι φορές... [σ. 1092].

Άντρου Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της, τ. Γ', Λευκωσία 1995, σ. 1085-1086, 1092.

19th March [1838]

The Panayia of Kykkou, it appears, is on the way to her «La Metochi» near Lefcosia, where she expects to receive the worship of the people, especially with a nice little sum of money. She was yesterday at Morphou. The poor people appear to be fully persuaded that she is able to help them, and doubtless, many who are on the very verge of starvation will pay considerable sums of money to secure her intercessions for rain. Oh, blessed spirit of Protestantism which has freed us from this yoke. 'Δυσβάστακτον'. When a brother-in-law of Mr Charalambos told me that it was coming so near, I told him that God wishes us to repent of our sins and that we must avoid swearing, lying, deceit etc. The poor man however, expects aid from God through such means... [σ. 819-820].

19th November [1838]

The other morning when the Panayia came to town, the flag of the Neapolitan and Swedish Consuls were raised in honor of her arrival! They are both Greeks.

Yesterday morning the priests of the Panayia performed the liturgy. When the antidoron was distributed to the people, one of them took the plate and the discus and passed through the immense crowd giving the bread and receiving the money. When he came back to the holy of holies, Germanos, the head priest of the church took the whole, and distributed to those who were there and then very coolly put the money into his own pocket. At this the Representatives began to murmur in no very gentle strains. There was a high dispute about it there, one claiming the money as belonging to the church, and the other declaring that as he got more by having the Virgin there, a part of right belonged to her. The gentlemen of Scala were generally opposed to Germanos, but he still refused to give up the money.

The priests of the Virgin complain that the people of Scala, when they kiss the picture forget the money box and the Superior said the Archbishop made a very just remark when he called the Scaliotes infidels. On the whole, they have concluded to leave within two or three days.

The chief reason for the peculiar reverence for this picture is this, it is declared to be the work of St. Luce, and that the Virgin saw it and blessed it, of course She considered it a good liking. If She saw it I imagine very few have had that honor since, for it is all covered with gold, except in that part which is kissed by the worshipers on her bowls.... [σ. 918-920].

7th June [1839]

This morning we set out at 5.50 and arrived at Καλά Παναγία at 6,25 the only village till we reached Kykkou, at about 4 o'clock. Here we saw an oil mill, which it is common to have at churches. These are the property of the same for the use of which the people pay by giving a certain quantity of oil to the church.

The monastery of Kykkou has, as we were now informed by a witness who appeared to be somewhat unwilling to testify, 45 monks, deacons, singers etc. in all, 10 metochions in Cyprus, of which 8 have churches, besides 2 or 3 of their smaller metochions. There are 7 others in Roumelia, Wallachia, Asia Minor. One told me that they have a Hellenic teacher perhaps. I gave them a lecture on being prepared for their work. They seem to consider the great object which a man should keep in view to be this, to live at ease. A monk to live at ease! It is a violation not only of the first principles of Christianity but even monasticism itself. The soil of these mountains is clay and it is used to make pottery. The pines resemble the hemlock of America in the roughness and thickness of their bark, the irregularity of their branches and the general shape of the tree, in the fact that the branches commence rather low down, and in the coarseness of the grain of the tree.

9th June, Sabbath

We left Kykkou early in the morning of Saturday 8th and pushed our way on the road to Marathasa. This is a series of villages or a district of country. It commences at Prodromos on the Troodos and includes the villages on the gorge stretching down to Lefca. The gorge is very narrow after being only wide enough for a mountain stream to pass through and barely being more than a few rods in width. Here are situated several villages, which are imbedded in groves of walnut, mulberry etc. After we reached the gorge, our descent was not generally either rapid or difficult and the road was pretty good. The stream is full of bowlders of the rock in place on mountain Troodos, whose name I do not yet know. These bowlders may be found in all the streams running from Machairas, Papoutza and Troodos both on the north and the south sides of the same. They become much worn, are of a very solid extreme and a bluish grey color.

We reached Petra a little before sunset, having had a hard day's journey. We passed through 2 or 3 villages of Marathasa, by the extensive gardens of Lefca, through Kalon Chorion, St. George and stopped at Petra. Here there are about 50 Christians, 3 priests, one church. And another which has become a monk. We expected to be able to do something for the people today; but this morning a monk

from Kykkou came around and called on the Christians to reap or pull out the robi (orobion) for the monastery. As this is a festa, and the Panayia needs assistance in collecting her substance, the poor people are deprived of their day of rest and receive no pay for it. To enliven their labor and make them work more cheerfully a fiddle is taken out into the field from which music is ground to please the taste of the laborers. This is a meritorious work. I told the priest of the village that the command of God is that labour shall cease on the 7th day, and that he does not desire anyone to work for him on that day. Where did they get their permission to call on the poor people and deprive them of their day of rest? He had nothing to reply to this.

When I was leaving Kykkou an old shepherd with the monastic cap asked me for alms that he might forgive me. And I, said I, what evil have I done you that you should forgive me? A question which he probably never heard before, or even answered. He had a staff on the end of which there was an iron hook, the first which I have seen... [σ. 1056-1059].

Μετάφραση:

19 Μαρτίου [1838]

Η εικόνα της Παναγίας του Κύκκου φαίνεται ότι είναι καθοδόν για το «Μετόχι» της, κοντά στη Λευκωσία, όπου αναμένει να δεχθεί τη λατρεία του λαού, ιδιαίτερα με ένα ωραίο μικρό ποσό. Χθες ήταν στη Μόρφου. Ο φτωχός κόσμος φαίνεται πλήρως πεπεισμένος ότι θα τον βοηθήσει, και αναμφίβολα πολλοί που βρίσκονται στα πρόθυρα της φτώχειας, είναι πρόθυμοι να πληρώσουν πολλά λεφτά για να ασφαλίσουν τη μεσολάβησή της για βροχή. Αχ! ευλογημένο πνεύμα του Προτεσταντισμού, που μας έχει απαλλάξει από αυτόν τον ζυγό. «Δυσβάστακτον*». Όταν ο γαμπρός του κ. Χαραλάμπους μου είπε ότι θα έφθανε τόσο κοντά, του είπα ότι ο Θεός επιθυμεί να μετανοήσουμε για τις αμαρτίες μας, και ότι πρέπει να αποφεύγουμε τις βρισιές, τα ψέματα, την απάτη, κ.λπ. Ο φτωχός αυτός άνθρωπος, όμως, περιμένει βοήθεια από τον Θεό, με αυτά τα μέσα... [σ. 819-820].

19 Νοεμβρίου 1838

Το επόμενο πρωί, όταν έφθασε στην πόλη η εικόνα της Παναγίας, οι σημαίες στα προξενεία της Νάπολης και της Σουηδίας υψώθηκαν προς τιμή της. Οι πρόξενοι είναι και οι δύο Έλληνες. Χθες το πρωί οι ιερείς της Παναγίας τέλεσαν τη λειτουργία. Κατά τη διανομή του αντίδωρου στους εκκλησιαζόμενους, ένας από τους ιερείς πήρε το πιάτο και τον δίσκο και πέρασε διαμέσου του τεράστιου

πλήθους, διανέμοντας τον άρτο και εισπράττοντας τις προσφορές. Όταν επέστρεψε στο ιερό, ο Γερμανός, ο πρωτοπρεσβύτερος της εκκλησίας, πήρε το αντίδωρο και το διένειμε σε όσους βρίσκονταν στο ιερό, και ακολούθως, χωρίς αιδώ, έβαλε τα χρήματα στην τσέπη του. Τότε οι επίτροποι άρχισαν να διαμαρτύρονται όχι και πολύ ήρεμα. Έγινε τότε μία άγρια διαφωνία, με τους μεν να υποστηρίζουν ότι τα χρήματα ανήκουν στην εκκλησία, και τον δε να διακηρύσσει ότι εφόσον είχε κατορθώσει να εξασφαλίσει την εικόνα της Παρθένου, ένα τμήμα των δικαιωμάτων τού ανήκε. Οι κύριοι της Σκάλας γενικά αντιτίθεντο στον Γερμανό, αλλά αυτός επέμενε να αρνείται να αποχωριστεί από τα χρήματα.

Οι ιερείς της Παρθένου παραπονιούνται ότι οι κάτοικοι της Σκάλας, όταν προσκυνούν την εικόνα ξεχνούν να ενισχύσουν τό παγκάρι, και ο πρωτοπρεσβύτερος είπε ότι ο Αρχιεπίσκοπος σχολίασε, πολύ δικαίως, τους Σκαλιώτες ως απίστους. Γενικά, κατέληξαν να φύγουν σε διάστημα δύο ή τριών ημερών.

Ο κύριος λόγος για τον περίεργο σεβασμό για την εικόνα αυτή είναι ότι λέγεται ότι είναι έργο του Αποστόλου Λουκά, και ότι η Παρθένος την είδε και την ευλόγησε, και συνεπώς τη θεωρούσε να έχει καλή ομοιότητα μαζί Της. Αν Αυτή την είδε, μάλλον πολύ λίγοι είχαν έκτοτε την τιμή, εφόσον είναι καλυμμένη με χρυσό, εκτός από το τμήμα που προσκυνείται από τους πιστούς στον ομφαλό... [σ. 918-920].

7η Ιουνίου 1839

Αυτό το πρωί ξεκινήσαμε στις 5.50 και φτάσαμε στα «Καλά Παναγία»* [δηλαδή στο χωριό Παναγιά] στις 6.25, το μόνο χωριό στον δρόμο για τον Κύκκο, όπου φτάσαμε περίπου στις 4.00. Εδώ είδαμε ένα ελαιοτριβείο, συνηθισμένο κοντά σε εκκλησίες. Οι μύλοι αυτοί είναι ιδιοκτησία των ίδιων των ναών, και για τη χρήση τους οι χωρικοί πληρώνουν δίνοντας μία συγκεκριμένη ποσότητα λαδιού στην εκκλησία.

Το Μοναστήρι του Κύκκου έχει, όπως μας πληροφόρησε ένας μάλλον απρόθυμος για πληροφόρηση μάρτυρας, 45 μοναχούς, διακόνους, ψάλτες, κ.λπ., στα δέκα συνολικά μετόχια του στην Κύπρο, από τα οποία τα 8 έχουν εκκλησίες, εκτός από 2 ή 3 από τα μικρότερα μετόχια. Υπάρχουν άλλα 7 στις βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τη Βλαχία, τη Μικρά Ασία. Κάποιος μου είπε ότι ίσως έχουν έλληνα δάσκαλο. Έδωσα μία διάλεξη για το πώς να προετοιμάζονται για την εργασία τους. Φαίνεται ότι θεωρούν ότι ο άνθρωπος

πρέπει να ζει άνετα. Ένας μοναχός να ζει άνετα! Είναι παραβίαση όχι μόνο των πρώτων αρχών του Χριστιανισμού, αλλά και του ίδιου του μοναχισμού. Το χόμα αυτών των βουνών είναι άργιλος και χρησιμοποιείται για αγγειοπλαστική. Τα πεύκα μοιάζουν με ένα είδος δηλητηριώδους δέντρου της Αμερικής στην σκληρότητα και το πάχος του φλοιού τους, στα ακανόνιστα κλαδιά τους, και στο γενικό σχήμα του δέντρου, και στο γεγονός ότι τα κλαδιά αρχίζουν μάλλον χαμηλά, όπως και στην τραχύτητα της υφής του.

9η Ιουνίου, Κυριακή

Φύγαμε από τον Κύκκο νωρίς το πρωί του Σαββάτου, 8 του μηνός, και προχωρήσαμε στον δρόμο για τη Μαραθάσα. Είναι μία σειρά από χωριά που αποτελούν μία επαρχία της χώρας. Αρχίζει από τον Πρόδρομο στο Τρόδος, και συμπεριλαμβάνει τα χωριά κατά μήκος του φαράγγιού που φτάνει κάτω στη Λεύκα. Το φαράγγι είναι πολύ στενό, πλατύ μόλις για να περάσει το ρυάκι του βουνού, μόλις λίγα κλαδιά πλάτος. Εδώ είναι αρκετά χωριά, που είναι κατάφυτα με δασύλλια καρυδιών, μουριών, κ.λπ. Μετά που φτάσαμε στο φαράγγι, η κάθοδός μας δεν ήταν γενικά ούτε γρήγορη ούτε δύσκολη, και ο δρόμος ήταν αρκετά καλός. Το ρυάκι είναι γεμάτο μεγάλα βράχια του σχηματισμού που βρίσκεται στο Τρόδος, του οποίου το όνομα δεν γνωρίζω ακόμη. Αυτά τα βράχια βρίσκονται σε όλα τα ρυάκια που πηγάζουν από τον Μαχαιρά, την Παπούτσα και το Τρόδος, τόσο στα βόρεια όσο και στα νότια. Έχουν διαβρωθεί, είναι πολύ συμπαγή, και έχουν μπλε γκρίζο χρώμα.

Φτάσαμε στην Πέτρα λίγο πριν από τη δύση του ήλιου, μετά από ένα δύσκολο ταξίδι. Περάσαμε από 2 ή 3 χωριά της Μαραθάσας, διαμέσου των εκτεταμένων κήπων - περιβολιών της Λεύκας, και από το Καλό Χωριό, τον Άγιο Γεώργιο, και σταματήσαμε στην Πέτρα. Εδώ βρίσκονται περίπου 50 Χριστιανοί, 3 ιερείς και μία εκκλησία. Και ακόμη ένας που έχει γίνει μοναχός. Περιμέναμε να κατορθώσουμε να κάμουμε κάτι για τους χωρικούς σήμερα. Αλλά το πρωί ήλθε ένας μοναχός από τον Κύκκο και παρακάλεσε τους Χριστιανούς να θερίσουν ή να συλλέξουν το ρόβι (ορόβιον) για το Μοναστήρι. Επειδή είναι γιορτή, αλλά η Παναγία χρειάζεται βοήθεια στη συλλογή της περιουσίας της, οι φτωχοί στερούνται τη μέρα τηςσχόλης τους, χωρίς μισθό. Για να γίνει η εργασία πιο ευχάριστη, κάποιος παίζει μία μελωδία στον αυλό για τέρψη των εργαζομένων. Αυτή είναι μία ακριβοπληρωμένη εργασία. Είπα στον ιερέα του χωριού ότι το θέλημα του Θεού είναι η εργασία να παύει την έβδομη ημέρα, και ότι ο Θεός δεν

επιθυμεί κανέναν να εργάζεται για Αυτόν εκείνη την ημέρα. Διερωτήθηκα από πού εξασφάλισαν την άδεια να ζητούν κάτι τέτοιο από τους φτωχούς ανθρώπους και να τους στερούν την ημέρα της ξεκούρασης, και δεν είχε τίποτε να απαντήσει.

Φεύγοντας από τον Κύκκο ένας γέρος βοσκός με καλλιμαύχι μου ζήτησε ελεημοσύνη, ώστε να μου δώσει συγχώρεση. Τον ρώτησα τι κακό του έχω κάνει, για το οποίο θα έπρεπε να με συγχωρέσει. Μία ερώτηση που πιθανό να μην είχε ακούσει ποτέ, ή ακόμη, που δεν είχε απαντήσει. Είχε μία μαγκούρα με κατάληξη έναν σιδερένιο γάντζο, την πρώτη που είχα δει ποτέ... [σ. 1056-1059].

Rita Severis, *The Diaries of Lorenzo Warriner Pease 1834-1839*, v. II, Aldershot 2002, σ. 819-820, 918-920, 1056-1059.

[Σημ. * Ελληνικά στο κείμενο].

17

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ (1849)

Δύω δέ μεγάλα μοναστήρια, σεβαστότερα και όνομαστώτερα διά τήν έν αυτοῖς τάξιν, καί ανεξάρτητα τῶν ἐπισκοπῶν, τό τῆς Παναγίας τοῦ Κίκου καί τό τῆς Μαχαιράδος, ἔχουν ὑπό τήν δικαιοδοσίαν των 12 ἄλλας μονάς ἢ μετόχια, ἐξ ὧν ἐπτά ἀνήκουν εἰς τήν μονήν τοῦ Κίκου. Ἡ μονή αὕτη κατοικεῖται ἀπό 60 περίπου μοναχούς καί ὡς 40 ὑπηρέτας, τό ὅλον ἑκατόν ἄτομα, ἔχουσα ἰδιοκλήτους γαίας καί μετόχια εἰς τε τήν νῆσον ταύτην καί εἰς ἄλλα διάφορα μέρη, καί προσόδους, ὡς λέγεται, ὑπέρ τὰς 600.000 γρόσια, προερχομένας ἐκ τῶν μετοχίων προϊόντων, ἀναθημάτων, δωρεῶν κτλ..

Δημητρίου Μαργαρίτου, *Περί Κύπρου Διατριβή*, Αθήνα 1849, σ. 35.

18

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ (1855)

Τρία δέ μίλια ΒΑ τούτου [τοῦ μοναστηρίου τῆς Χρυσορροϊατίσσης] κεῖται ἡ πρωτίστη τῆς Κύπρου μονή Κύκκος, ἡ μοναστήρι τῆς Κύκκου καλουμένη, ἐπί ἑνός κλάδου τοῦ ὄρους Ὀλύμπου. Ὀνομάσθη δ' ὡς λέγεται οὕτως ἐκ τινων δένδρων ἐκεῖσε κειμένων, τό ὄνομα κοκκονιαῖς ἐχόντων. Ἡ δέ μεταξύ τῶν δύο τούτων μονῶν ὁδός εἶναι ἡ ἀπασῶν χειρίστη, ἀλλά κατάφυτος ἐκ πευκῶν καί ἄλλων ἀγρίων δένδρων· αἱ διασφάγες, τό ἀπόκρημνον, καί μή ὑπ' ἀνθρώπων συχνάζομενον, ἔτι δέ καί ἄνυδρον τῆς ὁδοῦ φρίκην μεγίστην παρέχει τῷ μεταξύ τῶν οὐρανομήκων τούτων δένδρων περιηγητῇ. Καθ' ἅπασαν ταύτην τήν ὁδόν, οὔτε κώμην, οὔτε σχεδόν ἄνθρωπον συναντῶμεν, ἀλλά σπανίως μακράν, μεταξύ τῶν πευκῶν, ἄθλιόν τινα τοῦ τόπου ρακενδύτην βλέπομεν, πίσσαν ἐκ τῶν πευκῶν ἐκβάλλοντα.

Ἡ μονή τοῦ Κύκκου ἡ μεγίστη, ὡς εἶπομεν, τῶν ἐν τῇ νήσῳ, λέγεται ὅτι ἔχει μίαν τῶν τριῶν εἰκόνων, ἃς Λουκᾶς ὁ Εὐαγγελιστής ἱστορήσεν· ἀλλ' ὁμολογῶ ὅτι οὔτε ἐγὼ αὐτὴν εἶδον, ἐκτός τῆς χειρὸς τῆς, οὔτε ἄλλος τις· ἐπειδὴ κεκαλυμμένην αὐτὴν τηροῦσιν, κατὰ παράδοσιν, οἱ καλόγηροι. Ἄνεξάρτητος δέ οὔσα ἐκ τοῦ τῆς Κύπρου Ἀρχιεπισκόπου ὑπὲρ τούς 150 περιλαμβάνει καλογήρους, οἵτινες οὐδέν ἔχουσιν ἄλλο ἐπάγγελμα εἰμὴ τὴν Ἀσιατικὴν ἠδυσπάθειαν, τρώγωντες ἀδιακόπως καὶ κοιμώμενοι, καὶ οὐδένα πρὸς τὰ γράμματα ἔχοντες ἔρωτα. Ἔχει δέ καὶ ἀξιόλογον βιβλιοθήκην, ἀλλ' αὕτη εἰς μεγίστην εὕρσκεται ἀχρησίαν, ἀρκουμένων τῶν ἱερομονάχων εἰς μόνα τὰ τῆς ἀκολουθίας γράμματα. Ὁ δέ ἡγούμενος τῆς μονῆς βαθμὸν ἔχει ἐπισκόπου, ἀπαράλλακτα σχεδὸν ἐν ταῖς ἐπισήμοις ἑορταῖς ἐνδυσόμενος.

Τὸ κλίμα εἶναι ὠραῖον, ἀλλ' ὕδατα πηγαῖα ἐλάχιστα πλησίον τῆς μονῆς ὑπάρχουσιν, ὡς ἐν ὑψηλῷ τόπῳ κειμένης· ἔνεκα τούτου ὑέτια ἐν δεξαμεναῖς συναθροίζουσιν, ἅτινα ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Παναγίας, τῇ 15 Αὐγούστου τελουμένη, δαπανῶνται.

Αθανάσιου Σακελλάριου, Τα Κυπριακά, ἢτοι πραγματεία περὶ γεωγραφίας, ἀρχαιολογίας, στατιστικῆς, ἱστορίας, μυθολογίας καὶ διαλέκτου τῆς Κύπρου, τ. Α', Ἀθήναι 1855, σ. 111-112.

19

ENTMONT ΝΤΟΥΤΟΥΑ (1862)

Ἡ αὐλὴ ἦταν γεμάτη ζῶα: ἀλογα, γαῖδούρια καὶ μουλάρια που μετέφεραν πολυάριθμους προσκυνητές. Το πλήθος ἦταν τόσο, που ἓνα μεγάλο μέρος ἀναγκάστηκε νὰ κοιμηθεῖ στο ὑπαιθρο... Εἶδα τὸν Κύκκο ἔτσι ὅπως πρέπει νὰ τὸν βλέπει κανεὶς: με ἓνα πλήθος ἀνθρώπων, γυναικῶν καὶ παιδιῶν, φορώντας τὶς πιο λαμπρές καὶ πολύχρωμες ἐνδυμασίες. Ὅλοι οἱ προσκυνητές γιόρταζαν, ὅλες οἱ γυναῖκες φοροῦσαν βελούδινα γιλέκα με χρυσὰ κεντήματα καὶ στὸν λαιμὸ τὸς κρεμοῦσαν σὲ περιδέρειο ὅλα τὰ νομίσματα τῆς περιουσίας τὸς. Εἶδα τὶς Καραμανιώτισσες που κάνουν τὰ μαλλιά τὸς ἀμέτρητες πλεξούδες, σχεδὸν σαν σχοινιά, καὶ δένουν ἓνα κομμάτι χρυσαφικὸ σὲ κάθε πλεξούδα. Αὐτὸ τὸ χτένισμα εἶναι πραγματικὰ ἐντυπωσιακὸ καὶ δὲν ἔχει τίποτα τὸ ἀσχημὸ. Ἦμουν μάρτυρας ἐνὸς πολὺ περιεργοῦ θεάματος μέσα στο μοναστήρι: ὅσο μεγάλο κι ἀν εἶναι τὸ μοναστήρι, δὲν χωράει τὸ πλήθος τῶν προσκυνητῶν καὶ βλέπει κανεὶς ἀνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά νὰ ξαπλώνουν ὅπως - ὅπως, ὁ καθένας προσπαθώντας νὰ κτίσει τὴ φωλιά τὸς ὅσο πιο καλά μπορεῖ.

Ρίτας Σεβέρη - Lucie Bonato, Στο ωραιότερο μονοπάτι του κόσμου. Ο Edmond Duthoit και η Κύπρος, Λευκωσία 1999, σ. 94.

20

ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΣΑΛΒΑΤΟΡ (1873)

Το πιο εκτεταμένο και το σημαντικότερο είναι το παζάρι των βιοτεχνικών προϊόντων. Είναι σκεπαστό με αέτωμα στις προσόψεις και φεγγίτες στη μέση της σκεπής για τον φωτισμό του. Στο παζάρι αυτό πουλιούνται, αν εξαιρέσουμε ορισμένα μεταξωτά υφάσματα κυπριακής παραγωγής, αποκλειστικά εισαγόμενα προϊόντα της ξένης βιοτεχνίας. Δίπλα σε αυτό το παζάρι υπάρχει ένα άλλο μικρό, σκεπασμένο εν μέρει με κληματαριές, όπου παράγονται και πουλιούνται στιβάγια για αγρότες. Μπροστά απ' αυτό είναι το παζάρι των μαραγκών και έπειτα το σπίτι του προέδρου [δηλαδή του Ηγούμενου] του Κύκκου και απέναντί του το παζάρι της Μονής Κύκκου μ' ένα σταυρό στην πρόσοψη και τη χρονολογία 1866. Αυτό το νέο μεγάλο παζάρι έχει μια καμαροσκέπαστη στέγη, που στηρίζεται πάνω σε προεξέχουσες κονσόλες, και έχει φεγγίτες για τον εσωτερικό του φωτισμό. Οι περισσότεροι επισκέπτες και πελάτες του είναι μεγαλέμποροι και οι γραμματείς τους... [σ. 316]

Η Λευκωσία είναι η έδρα του πασά, δηλαδή του διοικητή του νησιού, του οποίου ο μηνιαίος μισθός ανέρχεται σε 3.500 πιάστρα. Είναι επίσης η έδρα ενός καϊμακάμ-μπέη για τις στρατιωτικές δυνάμεις, και ενός Έλληνα Αρχιεπισκόπου που ντύνεται την πορφύρα, υπογράφει με ερυθρό μελάνι και έχει τον τίτλο Μακαριώτατος. Είναι η κεφαλή της ανεξάρτητης Εκκλησίας της Κύπρου. Ο πρόεδρος (Ηγούμενος) της μονής Κύκκου, του πλουσιότερου μοναστηριού του νησιού, κατοικοεδρεύει επίσης στη Λευκωσία και είναι εντελώς ανεξάρτητος από τον Αρχιεπίσκοπο. Συνάμα υπάρχει εδώ κι ένας Αρμένιος Αρχιμανδρίτης. Προξενικούς πράκτορες έχουν στη Λευκωσία μόνο η Ελλάδα, η Αυστρία και η Γαλλία... [σ. 328].

Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη γερμανική έρευνα και κριτική, Αθήνα 2000, σ. 316, 328.

Δημοσιεύτηκε στην Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, τ. 9ος (Λευκωσία 2010), σ. 9-80.